

e-dalechnite brodove

Иван Давидков

ДАЛЕЧНИТЕ БРОДОВЕ

Издателство „Народна младеж“, 1967 г

От автора

„Далечните бродове“ е автобиографична творба.

Започнах да я пиша тогава, когато първите копки на багерите, очертали основите на язовирната стена при Михайловград (дн. Монтана – б.р.), докоснаха сърцето ми. Няма да мине много време и голямата вода ще се ширне над поречието, където премина моето детство. Ще залее не само пътищата и бродовете, а ще залюлее своите водорасли над гробовете, над стъпките и спомените, над гласовете на кукувиците и ехото, които слизаха от Ком и ме будеха в ония незабравими години.

Аз не исках да дам на водното безмълвие преживяното и изстраданото. Седнах да разкажа за скъпи на сърцето ми хора, за радостите и горчивите часове на тия сеячи и бунтовници.

Така се роди книгата, чиито страници са пред вас.

Ще минават години. Пътеките ще забравят говора на човешките нозе и на корените и ще се научат да разбират езика на рибите.

Ще остареят дъбовете и могилите.

А аз ще си остана момче.

Няма да си спомнят за мене реките и вировете. Голямата вода по цяла нощ ще им разказва легендите на планината. Само облаците ще ме помнят, защото някога те разговаряха с моите хвърчила и с моите сънища. Край мен ще се стрелкат и ще светкат ята риби и аз ще усетя горчивия мирис на раkitови листи. Така светкаха те край мене и появани докосваха ту земята, ту облаците в една есенна привечер, когато с дядо се връщахме от сеитба и аз гледах как слънцето угасва в палешника на плуга.

Над главата ми високо горе една след друга ще се появяват звезди и ще стават толкова много, че очите ми няма да могат да ги поберат. И аз ще вървя под това златно небе – ще вървя и ще се усмихвам на нещо много мило, изчезнало завинаги.

23 април 1966 г

Млади приятелю.

Преди писателят Иван Давидков да те хване за ръка и да тръгнете заедно с него да прегазите през всичките далечни бродове на големите реки от детството, искам да ти кажа няколко думи.

Аз познавам това село, наречено Живовци. Познато ми е неговото Червено вървище, по което вечер слиза добитъкът, потънал в червен облак от прах, за да потопи прашните си муцуни в Огоста; позната ми е сирената на Куздовия локомотив, лете съм я чувал, както и рева на батозата "Арканзас". Виждал съм и трите прочути музики на селото, най-прочутата от тях Динчовата, защото там всичките свиреха по ноти, а другите музики - кое-как са доловили по слух, та самите те си признаваха, че са слухари. Все там, в това село, се хвърляше кръстът на Ивановден, там се подвизаваха прочутите в околията бодливи бикове все там поповете играеха футбол, все в това село се въдеха най-страшните горски надзиратели и между тях на първо място Мустакерата.

Мислех, че познавам това село, млади приятелю, защото е съсед на моето село и като деца неведнъж сме пукали главите на младите му селяни, пък и те нашите глави са пукали. Мислех, че ми е познато всичко в него, защото една и съща козица ни е духала, един и същи Ком сме гледали, нищо че сме малко по-прости и че още ходим с ногавици, и остави туй, ами според автора не знаем дори и монтьор какво е, щото с дикани сме ронели зърното. Мислех, че познавам това село и преди да прочета книгата, си казвах: какво толкова ще газя живовските бродове, зъбите им познавам на тия бродове, нека други газят в тях.

Но ето, че тръгнах заедно с Иван Давидков и постепенно той започна да ми открива своите чудни, малко тъжни или смешни Америки на детството. И застанахме заедно с него редом до лисиците, за да гледаме как пее петелът на дървото, и излязохме неусетно с него да ловим златните бръмбари по билото, минахме край вкаменените войници при паметника, спряхме се при бакалина, за да ни даде той една изкорубена вафла, и понеже нямахме детски играчки, седнахме да играем с гилзите, изровени от орачите край Огоста, там дете през 1923 година е профучавал със своя топ поп Андрей. И гледахме торлаците кираджии как се нижат по пътя, и оная смешна моторетка с чадъра, и попа, дете се хвърляше върху футболната топка, и извитата като полумесец мряна, задигната от злия надзирател; а дядо седи зад нас, кротък, тих, мъдър, каменарят дълбае надписа му на кръста и войникът от Добруджа, пратен по нашите места да охранява моста, ходи бос по разораната земя, за да усети нейния приятен гъдел... Тъй страница след страница аз вървах с автора през непознатото познато, стоплено от неговата Давидковска човечност. "Виж, казва ми той, как росата кънти в листото, преди да се спусне в корена, виж как ралото обръща и затрупва изпънатата от рева на самолетите земя. усещаш ли дори, че и къпината кънти метално, а под капчуците бакърите се люлеят и подрънкват,

бити от силната струя дъждовна вода". Човекът постепенно отключва старите врати на спомените, превежда те из всички тайни кътчета и лабиринти, открива за миг пред очите ти най-съкровенията тайни на своето детство, цялата мила наивност на оня живот, без който не бихме имали корен.

Всеки човек е минал през детството, но малцина са ни разказали за този голям свят. Аз следях с увлечение разказа на Иван Давидков и бих се радвал, млади приятелю, ако и ти му подадеш доверчиво ръка и тръгнеш заедно с него в това пътешествие. И смях, и приключение, и тъга, и диви отживелици - всичко туй ще срещнеш по пътя си, разположено умело сред дъхавите острови на Давидковата поетическа реч.

Живовци ще бъде потопено. Но Живовци ще живее и ние ще можем да се връщаме към селото, защото Иван Давидков е намерил брод и знае пътя, по който да ни заведе до него.

Йордан Радичков

НА ЖИВОВСКИТЕ ХЪЛМОВЕ,
НА ПЪТИЩАТА И КОРЕНИТЕ,
КОИТО ЩЕ ОСТАНАТ ПОД ЯЗОВИРНАТА ВОДА.

АВТОРЪТ

1

Сечеха трепетликите край пътя.

Големите стари дървета лежаха върху клоните си, натрошени при падането. Шосето беше засипано от шума и обелени кори. Мъжете (аз не ги познавах - навярно бяха от някое съседно село) съсредоточено размахваха брадвите. Бяха около десетина души. Сечеха само от едната страна на пътя. Повечето от тях се губеха между дънерите и само сегиз-тогиз виждах късата светкавица на някоя брадва. Оня, който беше най-близо до мен, се люлееше на своите къси кавалерийски крака и при всеки удар на секирата босите му ходила се хлъзваха по мокрия пясък.

По-далечните брадви кънтяха глухо, а тая на босия имаше висок, еклив звук. Изглежда че беше правена от нашения ковач. Някога дядо ми казваше: "Тънко пеят манарите му, защото имат люта калилка"

Треските - бели и дъхави - се мятаха над ехото на брадвите и чукаха по стомните, които секачите бяха покрили със своите каскети.

Дърветата умираха. И хората не им казваха една хубава дума.

Тия трепетлики бяха мои връстници. Аз ги помня тънки и весели, с листа, които долавят дори въздишката на облаците. Пролетта посяваше нивите с

песен на чучулиги. И загледани в тия невидими птици, дали глас на небето, трепетликите растяха, сякаш викани от песента...

Дърветата умираха. Те, падайки, се блъскаха едно о друго, отдръпваха се за миг, сякаш да поискат прошка, че са си причинили болка, и с пукот, остър като изстрел, се прощаваха с черните си корени. Заплетените клони се изтягаха и дърветата, отърсили върху главите на секачите своите гнезда, се свличаха с къс, задъхан вик. И кората им, пукната и забелена, приличаше на риза, която се е измъкнала изпод ремъка на паднал човек.

Ако бях в чужд край, може би щях да гледам тая картина с безразличие. Нищо особено: хората секат дървета. Сигурно ще строят нещо. Но аз бях отраснал тук и ми бяха мили даже камъчетата по пътя, даже пожълтелите треви до коловоза, стъпкани от копитата на биволите.

Дърветата падаха и събуждаха в душата ми гласове на хора, слени с тишината на хълмовете. Над техните гробове отдавна растяха ябълки, които даваха своя плод само на птиците.

Долу, при септемврийските гробници, където се стапаше пушекът на влака, багери дълбаеха пясъка. Една мокра ивица очертаваше леглото на язовирната стена.

Навярно никога нямаше да напиша тая книга. Но в деня, когато сечеха трепетликите и аз стоях на пътя, снел шапка, през една сълза видях нейната първа страница.

2

Тръгнах надолу през котловината. Настигаха ме камиони, натоварени с греди и дъски, по които личаха пирони и следи от цимент. Върху небрежно напречканите дървета седяха работници, нахлупили каскетите си, за да не ги отнесе вятърът. Някои от тях сигурно обядваха, защото, след като отминеха камионите, в небето дълго се носеха обелки от салам, люлени от въздушната струя.

Беше валяло наскоро и по разровения асфалт блещукаха локви: едни широки, които сменяваха цвета си в зависимост от движението на облаците, други - плитки, тесни, които едва можеха да поберат отражението на една оголяла салкъмова клонка, раздвигана от кацването на сойка.

Автомобилните гуми само за миг ми отнемаха тия картини, разпръсквайки дъждовната вода по шосето, и тогава пред очите ми се явяваха други, които съм виждал преди години по тоя път, в неговите есенни огледала.

Спомням си, че ей на това място, където железопътната линия почти се докосва до белезникавия скат на карстовия баир, веднъж, когато отивахме на пазар, настигнахме един нашенец. Носеше под мишницата си петел, чиято златна опашка се спускаше с разкошна извивка изпод лакътя му. По едно време свирна автомобил. Селянинът се дръпна, за да не го удари каросерията и

изпусна петела. Скочил на високия тревясал насип, петелът размаха крила, сякаш искаше да отърси от себе си всичко, преживяно досега, и се затича през ниския раkitак край реката. Селянинът хукна да го гони, притекоха му се на помощ и други хора, но петелът прелетя изтънелия от сушата бързей, подхвъркна още веднъж-дваж и опашката му светна чак при малокутловските лозя...

Разказваха, че петелът останал да живее там. Денем кълвял грозде и червейчета, а нощем се качвал на най-високото дърво и така пее, че събирал лисиците от целия край. Те се нареждали в кръг до корубестия дънер, вдигнали очи към оголялото дърво, където, прилична на още необрулена ябълка, светела опашката на петела, гледали го с фосфоресциращите си немигащи очи и очаквали, изгубил ума и дума, беглецът да тупне примрял на земята.

А петелът ги поглеждаше отгоре (той като малък бил хващан от лисица, но я кълвнал по окото и избягал), те му се виждали дребни и смешни с хитростите си и се преструвал, че не ги забелязва. Тогава лисиците започвали да обикалят около дървото. Те подскачали, мятали дългите си опашки, които се сплитали като пламъци около дънера, и той червенеел. сякаш е подпален. Петелът от време на време прогъргорвал, навярно му харесвал танцът на лисиците, и на разсъмване така ненадейно и остро изкукуригвал, че гласът му ги пръсвал като изстрел из лозята...

Скриптенето на една волска кола, натоварена с кулени, които се хлъзваха между ритлите, щом колелата попаднаха в трапчина или се удареха в камък, ми спомни за волските кервани, дето минаваха някога по нашето шосе.

Те тръгваха откъм планината посред нощ и се заточваха през моето село призори. Воловете знаеха всички кръчми, спираха до вратите, промучаваха и щом видеха, че стопаните им не слизат, поклащаха отрязаните си рога (режеха им ги, защото бодат, а и за катраници) и продължаваха надолу. Коларите обикновено спяха през целия път. Събуждаха се чак когато доближеха града, измъкваха се, разтривайки очи, изпод ямурлуците и слизаха да се поразтърчат.

Но веднъж, тъкмо когато колата на един балканджия достигнала железопътния прелез, се задал влакът. Кантонерът видял, че коларят спи, хвърлил байрачетата на пейката и се затичал да хване воловете. Но грохотът на приближаващия локомотив го отхвърлил към герана. Процепът изтрещял, единият вол счупил жеглата и с диво мучене хукнал през царевиците, а другият, с натрошени кости, които бяха проболи одраната му от траверсите кожа, цяла седмица лежа край кантона и яремът беше на шията му...

Археолозите разкопават земята, отмятат един пласт, навлизат в друг и по дребна черупка или ръждясало метално късче възкресяват отдавна забравеното време.

И човешката мисъл прилича на тях. Далечен тропот на кола с

поскърцване на кукуружлянка, която се е закачила за главината, докосване на лист, прошумял между клоните и паднал на дланта ти, една мигновена дъга, родена от крилете на прелитаща сойка - и душата започва да разкрива своите пластове, затрупани от годините...

4

Аз съм се родил през един мартенски ден. Съседите, които на сутринта първи дошли да ме видят, донесли върху раменете си цели снежни преспи. Навън се мятали, големи и весели, парцалите на щърковия сняг. Те лепнели по клоните на кайсията, която розовеела до нашия прозорец, и от това нейното цъфтение ставало още по-буйно. Снегът смесил своята белота с белотата на крушите и трънките и прибавил към техния аромат едва уловим дъх на птичи криле и на небеса. Той накарал да цъфне дори изсъхналата слива до нашия вратник и тя два дни, докато дошъл южнякът, тържествувала заедно с другите дървета.

Когато за пръв път погледнах през прозореца, видях сняг и по него - пътеки. Те отиваха в различни посоки, криволичещи и скриптящи, на места прояли снега и очертали едно петно земя, голямо колкото човешка длан, което денем, щом грейнеше слънцето, дишаше тънка бяла пара. Тия пътеки най-напред отведоха очите ми, а после - мислите и стъпките ми при хората.

Пътеките ме водеха към оня загадъчен за мене край на дъждовете и гръмотевиците - към синята дъга на планината, която се снишаваше на север, за да докосне Дунава. Оттам идваха големите облаци и техните сенки, бавни и величествени, изпълваха долината. Узрелите жита угасваха, когато небесните гости тръгваха през тях, и пламваха пак - отначало по краищата, където започват горите, а после тяхното разгарящо се сияние следваше пътя на сенките чак дотам, където започваха голите хребети на предпланините. Сенките се спускаха през смрадликата и трънките, минаваха по сипеите с дребен, шуплест камънак, но не се задържаха много - нажежените склонове ги пареха и те бързаха да слязат към ливадите, където вече почваше коситбата. Там беше свежо и прохладно, дългите откоси ги примамваха с аромат на бабина душица и див карамфил и те спираха да послушат как някой косач, вързал под коляното тенекиена брусарница, клепа косата си... Той е навел ухо над лъскавата стомана, позеленяла от коситбата, вслушва се, сякаш се бои да не прозвучи фалшив звук, и ръката му, която държи чукчето - като ръка на пианист, изтръгва една мелодия, в която има гласове на щурци и изтъняваща песен на кукувица, звън от докосване на класове и шумолене на дъждовни капки, които първом се обаждат на най-горните листа, а после слизат да намерят корените.

5

Разказах за пътеките, за сенките, които пътуват по земята, и за коситбата, защото с тях е свързан моят първи спомен за татко.

Произнасям тая дума и се оглеждам: дали не я изрича някой друг? Аз съм забравил нейното звучене. Бях съвсем малък, когато мама върза над левия ми лакът черна панделка, откъсната от забрадката ѝ. Вечер до късно не можех да заспя. Стаята ми се струваше безкрайно голяма и празна. Лампата гореше над тихото татково легло и до олющения железен крак на кревата в ъгъла святаше едно шише от лекарство. Святаше, сякаш на него е капнала сълза... Лампата гореше мълчаливо и тревожно много ноци - до разсъмване. Това беше някакъв старинен обичай, но на мене ми се струваше, че лампата е запалена, за да може оня, който вече си е отишъл от земята, отново - по светлинката да намери пътя към дома. И в мигове на безсъница съм се надигал, за да видя дали баща ми не се е върнал вече, не наднича ли през прозореца. Веднъж сърцето ми едва не изхвъркна от радост. Видях бяла сянка до стъклото и скочих: той е! Но после разбрах, че това е сянката на кайсията, която цъфтеше под стряхата...

Мислите ми го извеждат из мрака на годините и той, разкопчавайки своето отесняло кафяво сако с остри ревери и със засъхнал цветец на петлицата, ми се усмихва с тъжна, учудена усмивка. Той е много по-млад от мене, косите му са буйни и къдрицата, която се спуска над челото му, има лек червеникав оттенък. Може би това е от маковете, които цъфтят край пътя. Очите му ме гледат - и аз виждам в тях мъдростта на земята и на корените, с които е разговарял толкова години. С дясната си ръка държи кормилото на велосипеда. (Ето лъскавата похлупачка на звънчето и пораждъвялото езиче, което аз обичах да докосвам крадешком, когато татко ме возеше на рамката. Вътре заскриптяваха колелца и през квадратното отворче излитаха тихи, жужащи звуци.) С лявата си ръка той докосва рамото ми и по трепета на пръстите му разбирам, че е развълнуван. Обувките му са издраскани от съчки и камъни, крачолите му са закопчани с две сини тенекиени скобки, за да не се закачват във веригата на велосипеда.

Гумите оставят шарена следа по дебелия прах на пътя и ние, докосвайки с рамо дърветата, вървим по тихата земя на спомена, над която гори вечерницата...

6

Слънцето беше залязло отдавна, хълмовете тъмнееха, но небето беше прозрачно-зелено и от това здрачината – дори в хралупата на стария горун, о който бях опрял гръб – имаше изумруден цвят.

Косачите, накачили косите си по клоните, вечеряха край огъня. Когато пламъкът се вдигнеше по-високо, косите светваха – и тогава ми се струваше, че капките роса, които падаха от тях, се превръщат в светулки.

Долу, при върбалака, където пътеката се качваше към нашата ливада, се чу звънец на велосипед. Идваше татко. Той не слезе, когато пътеката свърши, а продължи да кара между откосите. Дядо му викна: "Спри, че има тръни!" - но докато татко да опре крак о земята, предната гума се сплеска и каплата застырва по една къртичина. Стори ми се, че я спуска не трънът, а гласът на дядо.

Косачите направиха място на татко до огъня, но той не седна, а дълго ходи по ливадата, защото беше потен. После извади изпод жилетката си вестник, нагънат при навеждането над кормилото (той го слагаше винаги, когато тръгнеше на път, за да не го пронизва вятърът), остави на дядо торбата с хляба, която беше докарал и отиде да поправи спуканата гума, защото трябваше да се върне къщи.

Когато татко размести папура и, приклепнал, потопи в тъмния вир червения кръг на велосипедната гума, аз дойдох при него.

Водата беше гладка, без нито една бръчка. Дядо донесе фенера, защото вече стана съвсем тъмно, и аз видях, че по дъното на вира шаваха рибки - сегиз-тогиз святаха коремчетата им, а край пожълтелите стебла на папура се гонеха комари: дългите им, тънки като косъмчета крака се огъваха и се хлъзгаха по водата като по стъкло.

Нашите лица заедно със светлината на фенера слизаха към дъното. Някаква незнайна сила ги дърпаше надолу, но червеният кръг на велосипедната гума ги изваждаше на повърхността.

Аз се вирам и сега - с други очи и със същото вълнение в червения, гънещ се кръг, който потъва, стиснат от пръстите на татко, между които се нижат мехурчета. ("Тук е попаднал трънът", говори си той и отбелязва една точка с химическия молив, насинил джеба на жилетката му.)

После този кръг се изпъва над водата и затваря в своя червен пръстен отражението на звездното небе.

Той, като спасителен пояс, вади от дъното на вира, от дъното на забравата, образи и видения и те ме ограждат, пропити от дъх на изстиващо огнище и на вечерен сенокос.

7

Баща ми беше чиракувал няколко години в града, в шивачницата на Йордан Бояджиев - един едър, тромав човек, с торбички под очите, търговец на вълнени платове.

Зад магазина му с желязна ролетка, която вечер със свистене се спускала пред вратата и един пиринчен катинар я заковавал за халката на тротоара, сивеела ниска къща, отделена от магазина с дъсчена ограда. Там работели неговите шивачи. Баща ми уж дошъл да учи занаят при тях, а по цял ден ходел из пазара да купува хляб и продукти за семейството на търговеца; пренасял дърва и въглища в мазето му; раздухвал ютиите, сложени на тротоара, като махал до припадък с една ръждясала тенекия; бавел двамата му

разглезени сина, които, вече големи момчета, връзвали на вратовете си кърпичка с избродирано жълто пате и скланяли да ядат само тогава, когато баща ми се съгласял да ги храни с лъжичка - като бебета. Гребнел ли повече от крема или от каймака, те плюели на пода, той премитал и продължавал да ги храни.

Вечер, когато шивачите си отивали, баща ми сядал до шевната машина и заслушан в ситното ѝ тракане, пускал криволичещи тегели по шаячните изрязъци. После чистел тропоските от готовите дрехи и изучавал линиите на кройката, както пътешественикът изучава картата, преди да тръгне на път.

Татко спял на един нар в работилницата между шевните машини и още недовършените палта, гъсто накачени по стената, из чиито ръкави стърчели сиви кичури вата. Студувал и гладувал, но се върнал у дома с майсторско свидетелство. Донесъл и подарък от признателния търговец - едни ножици и един негов шевиотен панталон, носен, лъснал на коленете и на дъното - да си го прекроял баща ми - платът бил английски, щял да му служи много години.

Татко влагаше цялата си душа в шивашкия занаят, но негова голяма обич бяха дърветата.

Пролет, когато тръгнеше мъзгата, той оглеждаше младите джанки и трънки из нашия двор, спираше до някоя от тях, постилаше кърпа на изпръхналата земя, слагаше на кърпата своите овощарски ножчета, както лекарят нарежда инструментите си, и разгръщаше друга, влажна кърпа, в която беше увил калемки и леторасты с набъбнали пъпки.

Той отрязваше стеблото на джанката или трънката три-четири педи над земята, внимателно, да не би с триончето да нарани кората, опитваше с палец кое е най-остротом ножче и с него правеше нарез по зеленикавата кожица на стеблото. От другата си страна острието имаше малка гърбица. С нея баща ми разгръщаше рязнатото място, за да направи легло на калемката. Увиваше присада внимателно, на гъста спирала, замазваше го с восък и на тънката клончица, която стърчеше над прерязаното стебло, се виждаше само една кафява пъпка, прилична на клепац, под който спи малко зелено око. След седмица-две, събудено от говора на соковете, то ще погледне и ще се усмихне на първото птиче крило, прошумяло над него.

8

Хванат за ръката на татко и винаги поизостанал, защото крачката ми беше дребна, изранен от тръни и коловози, аз откривах света - кът по кът.

Тогава светът беше още много малък. Границата му се виеше по билото на Берковския балкан, спускаше се надолу, където синееше Пъстрината, качваше се по дъгата на Веренишкото бърдо, сиво и голо и затваряше своя пръстен далече на запад, откъдето идеха колите на планинците.

Негови граничари бяха облаците.

Те вървяха по синята черта на кръгозора - бели като ризите на орачите, като пяната край подмолите на реката. Понякога облаците слизаха в долината, говореха си нещо с лозята и с тополите, даже надничаха в нашия прозорец. Жалко, че тогава не разбирах техния език.

Но идваше час, когато тия спокойни пазители на моя край се вдигаха тревожно в небето. Мръкваше изведнъж. Вятърът брулваше дърветата. Вихрушки от прах грабваха пътищата и ги понасяха към небето. Птиците се удряха в телефонните жици и падаха мъртви по шосето. Трещяха прозорци и в уплашените ни очи се сипеше блясъкът на счупените им стъкла.

И тогава над планината се понасяше една дълга бавна гръмотевица. Далечни долища я подемваха и преди да заглъхне ехото ѝ, ослепителна светкавица, която се чупеше и трещеше, забиваше своето острие в Огоста. Това беше сигнал за бой с някакъв невидим враг и цялата небесна артилерия насочваше към него своя огън. В тая канонада глухо и безпомощно отекваше пушечният изстрел на някоя прекършена топола...

Спускаше се дъжд - тежък и очистителен. Бакърените котли под олуците подскачаха и кънтяха.

И тогава изпод колата, където бе се скрил на сушина, излизаше нашият петел, тръсваше големите си червени криле, Политаха капки. Господарят на птичето царство в нашия двор изпъчваше мокри гърди, повличаше лявото си крило, което оставяше по тревата дълга диря, извиваше шия - канеше се да запее. Той отначало пробваше гласа си, както тръбачът, леко подухвайки, опитва своя инструмент, после изпъваше крака и гласът му, кънтящ и малко прегракнал, срязваше гръмотевиците.

Това навярно беше сигнал за отбой, защото облаците млъкваха, дръпваха се по хребетите на планината и пред нас, прозрачен, изумрудено зелен, се показваше Ком. Долу, край реката, пак се обаждаше наковалнята на циганина. Нейният глас сега беше необичайно чист и звънък.

Хората излизаха по дворовете и запретнали крачоли, весело газеха из локвите.

Слънцето грейваше изведнъж и цялата долина светваше от големите капки на дъжда. Тогава белите облаци, тихи и съсредоточени, пак тръгваха по синята черта на кръгозора.

Наставаше мир - на небето и на земята.

В годината имаше един голям празник за баща ми. Той започваше тогава, когато изтънелият сняг се свличаше от покрива, задържаше за миг своята бяла козирка над прозореца и тупваше, пръскайки бели искри, до темелите на къщата. Замирисваше на размразена земя и на корени и баща ми се заслушваше да чуе разпукването на пъпките, които едрееха по клоните на дърветата.

Той ставаше неспокоен, поемаше към баира, губеше се чак до вечерта и

влизахе въщи весел, сложил на петлицата си клонче от дрян с едри жълти цветчета, които още нямаха дъх на цъфнало, а ухаеха на горски мъх и на стопен сняг.

Минаваха два-три дена и тогава цъфваха прасковите, които растяха из лозята. Те, люлени от вятъра, разгаряха своето розово-виолетово сияние над черните пътища, опасани с ланшна, масленозелена трева, над тъмно оранжевите редици на лозите и над кафявите бразди в нивите, тук-таме накъсани от светлозелени квадрати иззимило жито.

След това цъфваха трънките по слоговете: сякаш нощем тъмната вода на орането се беше блъскала в тия землени прагове и там беше оставила бяла диря. Дребните, сякаш изплакнати в синка, цветове на трънките замайващо ухаеха на мед и се люлееха от жужене на пчели.

Ябълките цъфваха призори, розови и бухлати, изпълнени с птиче чуруликане. Баща ми, още сънен, отваряше прозореца. Светлината на цъфналите дървета първом тръгваше по тавана, сякаш някое момче беше насочило натам своето огледалце, после лягаше на пода и аз, усещайки с босите си ходила нейната хладина, поемах по светлината – към прозореца. Отсреща, в двора на съседите, цъфтяха крушите. Цветът им беше толкова гъст, че от къщата се виждаше само острия връх на комина, където един скорец чистеше перата си със своята жълта човка. Цялото село (аз различавах само малките червени петна от покриви) плуваша пред мен в бяло сияние.

Баща ми се спускаше по стълбата, спираше до своите присади, разгръщаше белите им клони тихо и тържествено, слизаше по улицата, губеше се в другите дворове, където растяха фиданки, отгледани от неговата ръка, връщаше се в стаята развълнуван и дълго не проронваше дума.

През тия пролетни дни обичах да гледам очите на татко.

Познавах кога е ходил към лозята, където растяха прасковите: тогава очите му имаха лек виолетов оттенък, защото над тях е падала сянка на цъфнали прасковени вейки. Когато пък се върнеше от градините, където ронеха цвета си ябълките, очите му цял ден носеха розовината на една зора, която не можеше да изчезне, дори когато мръкнеше.

Радостта от творчеството подмладяваше неговата душа и я правеше частица от ликуването на земята.

Минаваха седмици, дърветата угасваха и тогава прозата на коравите селски шаяци отново лягаше под неговите тракащи ножици.

10

Баща ми заболя, много седмици пи някакво лекарство – виолетово, прилично на разтворен прах от химически молив – легна и вече не стана.

Аз бях малък и не можах да усетя пронизващата болка, че си е отишъл най-скъпия за мене човек. Не знаех, че тоя мирис на босилек и воценици, който изпълваше къщата и бе просмукан дори в хляба, след време в тежки часове, ще засяда на гърлото ми.

Мен не ме пускаха да влизам в стаята. Вървах сам покрай оградата, опитвах се да се заиграя с нещо, смутен от многото хора, които влизаха и излизаха от къщи, дето се носеше плач. Някаква жена (по гласа не познах коя е), хлипайки и проточвайки думите си, разказваше на баща ми как веднъж го срещнала през зимата, когато се връщал от лов. Той бил хванал в преспите няколко живи яребици и дал едната на нея, да я отнесе на децата си и да я пусне да щъка под кревата.

Долу, откъм шосето, се обади камбаната. Звукът ѝ беше така ехтящ и ненадеен, че щъркелицата, която мътеше на отсрещния бряст, подскочи, сякаш звънът я жилна.

Оня, който биеше камбаната, изчакваше звънът да се спусне към земята, да се слее с шумоленето на прецъфтяващите дървета и тогава отново дръпваше въжето. Чуваше се изскърцване (преди да закънти, камбаната се залюляваше) и звукът, още по-печален, падаше, разсипан на хиляди частици върху покривите, дърветата и улиците.

Пристигнаха наши роднини от съседните села. Жените бяха забрадени с черни кърпи, но престилките, които достигаха почти до глезените им, бяха така пъстро нашарене на ивици, че внасяха някаква радостна тръпка в това траурно суетене.

Особено ми беше интересен един старец-другоселец. Той имаше дребно, сбръчкано под скулите лице, устни, хлътнали навътре (навярно му бяха извадени всички зъби), и зеленикави очи, хитро шаващи под зачервени клепачи, оголени от косопас. Смешно ми беше, че той често помръдваше дългите си побелели мустаци – така засукани, че си мислех: ако човек рече, може да ги вдене в ухото на губерка. Старецът говореше, че покойникът си е покойник, а те, които са бъртали толкова път и не са обядвали, трябва да похапнат и да пийнат...

Тая бъркотия въщи, това ту забързано, ту бавно и уморено шътане ми приличаше на странно представление и ми спомни за един филм, който гледах в нашето училище заедно с другите първоотделенци...

На прозорците в класната стая бяха закачени черги, за да е тъмно и някакъв непознат човек, застанал на входа, ни пускаше един по един. Ние се блъскахме, всеки бързаше да влезе първи, без да знае защо. Вместо входен билет подавахме по едно яйце – още топло, току-що взето от полога. Когато насядахме – кой на стол, кой на пода, - непознатият завъртя ръчката на своя апарат, сложен върху масата, където учителят поставяше дневника и тебешира. Прашен лъч затрепка по стената, хлъзна се на няколко пъти, огря паяжините по ъглите и се закова на едно място. По стената (как ли вървяха, като е отвесна?) започнаха да се гонят двама души: единият – тънък и дълъг като гръста, другият – шишкав като бръмбар. Те махаха с ръце, отваряха уста, но глас не се чуваше, после яхнаха някакво магаре, то ги хвърли и ние се превивахме от смях.

Да, там беше смешно. У нас хората също вървяха вдървени, сякаш ги движеше непознатият човек, въртейки своята ръчка. Вървяха, но беше тъжно.

По-весело стана привечер. Хората се върнаха от погребението и седнаха на дългата трапеза сред двора (помня, че тя беше на същото място, когато

стана сватбата на моята леля Елена), седнаха да хапнат и пийнат, с добро да споменат оня, който не е вече между нас. Павурчето – жълто, с венче от чимшир на шийката, започна да върви от ръка в ръка. Захванаха разговори – отначало тихи, само между двама-трима, после цялата трапеза се оживи, гласовете станаха уверени и енергични, някой подвижна да сипят още ракия. Старецът обърса с длан мустаците си, по които беше полепнала лой от супата, и посочи към паницата с дебелия си напукан палец, чийто нокът беше почернял – от удар или кой знае от какво. Жестът му значеше, че трябва да сипят още. После посегна към павурчето и го изсмука до капка. Очите му заблестяха, изостриха се, той дръпна дядо за ръкава и му каза, че тая вечер ще преспи у нас, за да могат утре да оправят сметките за татковата шевна машина. Каква сметка – не можах да разбера.

Хората вече разговаряха за посевите и маната, дето се появила по лозите, за сляпото куче, дето ядяло корените на пипера.

Оня със засуканите мустаци беше забравил шевната машина и почна да си тананака стара войнишка песен, в която се споменаваха Одрин и Люлебургас. (Той беше раняван там и мразеше дядо ми, че една нощ не го пуснал да преспи в обозната кола, а го оставил да мръзне на снега.) Хората изведнъж спряха разговорите и се обърнаха. Една бабичка го дръпна за яката. “Не те ли е срам, бе!” – но той продължи да се усмихва и да си говори нещо.

Духна вятър, сейна ябълков цвят върху трапезата и аз изтръпнал разбрах, че татко вече го няма.

Но бях малък и не можах да усетя пронизващата болка.

Аз усетих тая болка по-късно, когато в своята градска стая, заедно с бедната селска покъщнина - един сандък, в който мама е държала своите момински дрехи и писма, няколко шарени черги и два-три стола, на чиито седалки с нажежено желязо бе нарисувано лале, донесох и горчивото си богатство от спомени. И в късен дъждовен час, есен, когато минеше гроздоберът, чаках да позвъни телефонът и от гарата (в слушалката да се чува свиренето на локомотивите и шума на дъжда) чаках да се обади татко. Никой не се обаждаше. Дъждът валеше и там, по хълмовете зад Ком, стичаше се по изсъхналия пелин над татковия гроб. А на мен ми се искаше да взема първия трамвай, да скоча още преди да е спрял на гарата, да затичам през локвите с мокра коса, залепнала по челото, и да го зърна, също измокрен, свит под една стряха, която бие пред краката му своите буйни капчуци. Когато ме види, да ми протегне ръка, изтъняла, с червеникави косъмчета по пръстите, и без да ми каже една укорна дума, че съм забравил да го посрещна и съм го оставил цял час под дъжда, да тръгне до мене, отслабнал от дългото боледуване, с дамаджана, на чието дъно е привързал тенекийка, за да не се чупи, и с раница, взета за услуга от някой съсед, раница, чиито ремъци се врязват в извехтялото сако, от което реверите стърчат.

Аз чаках тая среща. Чаках и тъгувах.

Чаках да седнем до селската пита (квасът е бил студен и тя не е могла да шупне), да пийнем по чашка от неговото вино, той да се усмихне и да помръдне рамене - лекарят не му разрешава, - да налее чашките и да се чукне, без да пие, после да тръгнем из града, да купим помпа за велосипеда му (тя паднала една вечер в тъмното, когато се връщал от града, и не можал да я намери), да влезем в някой магазин и да му потърсим зимно палто, защото вече се застудява... Знаех, че той нямаше да позволи аз да платя, щеше да извади портфейла си, жълт, олющен по краищата, шит от самия него, и като видеше, че в преградките има само няколко дребни банкноти, които не стигат за покупката, щеше да каже, че кройката на палтата не му харесва, и тихо щеше да излезе навън. Но после, за да не ме обиди, щеше да ме заведе в друг магазин, където продават овощарски ножчета, и щеше да се зарадва много на моя подарък.

Аз чаках тая среща. Чаках и тъгувах.

А баща ми идваше само в моя сън и леко потраквайки с велосипеда (някакъв винт на багажника се е разхлабил), изчезваше към завоя на нашенската река, мярваше се за миг през сините перила на моста и се сливаше със сянката на един облак, който пътува над големия свят.

12

Ние живеехме в горната махала до баира. В двора ни имаше толкова много дървета, че закриваха къщата и само есен, когато оголееха, тя показваше на улицата четирите си прозореца, балкончето, подпряно на две грубо издялани дъбови греди, и комина над зеленясалите керемиди, където майсторът беше написал рождената дата на нашия дом, от която личаха само няколко браздулици.

Предната част на двора беше дядова. Там той вечер разпрягаше биволите, обвиваше капистрите им около черницата и седнал на процепа, събуваше цървулите си. Той ги почукваше с жеглата и от тях падаше, вкоравена, отпечатала плетката на неговите груби вълнени чорапи, цяла шепа пръст.

Какво ли нямаше в тая пръст: сламки, житени зърна, коренчета, дори един път от цървула му падна ръждясала римска монета - ралото му бе я изровило край Латинската чешма. Там някои селяни бяха намирали в нивите си цели мраморни колони, с издълбани по тях цветя и гущерчета, и бяха ги натрошили, за да подзидат своите кокошарници и кочини.

За едно лято до черничевите корени се натрупваше толкова пръст от дядовите цървули, че тя заприличваше на голяма къртичина. Есен я пронизваха зелени иглици - житените зрънца поникваха. А веднъж, когато беше много дъждовно, там порасна печурка. Мама я откъсна и ми я опече на въглените...

В задния двор беше нашето, детското царство. Там беше ябълката,

облегната на покрива, която в летните нощи отръсваше своите плодове и те, подскачайки по керемидите, ме будеха от най-сладкия сън. Там бяха люляците, които през пролетта скриваха нашия дом в бухлатите си гроздове. Там бяха високите акации, в чиито клони гургулиците правеха своите гнезда. В тях прозираха яйца - зеленикави като капки роса - недостижими за изподрасканите от катерене детски ръце. Там беше нашата ливада (викахме ѝ "градеж"). В нея вечер, размахали шапки, тичахме да ловим майски бръмбари.

Ах, тия вечери!... Слънцето залязваше. Небето ставаше бистро и дълбоко. Баирът хвърляше своята голяма сянка в нашия двор. И тогава политаха майските бръмбари. Те се вдигаха високо, осветени от последните лъчи на слънцето, и изглеждаха златни върху тъмния фон на баира. (Кой е мислел тогава, че след много години, златни като тия майски бръмбари, високо над смаяните ни очи нощем ще преминават спътници?) Ние лежахме върху тревата - така бръмбарите се виждаха по-добре. Щом зърнехме над нас златна искрица, скачахме и размахвахме шапките. Бръмбарът отминаваше или, завъртян от въздушната струя, падаше на тревата, опитваше се отново да излети, но шапката го захлупваше и вместо него политаше парче от счупената козирка.

Джобът бе пълен. Майските бръмбари пълзяха между копчетата и бурмите, които слагах там, и приятно ме гъделичкаха. Аз се връщах щастлив със своето златно съкровище. На сутринта изваждах майските бръмбари от джоба (там в ъглите му намирах само няколко - другите бяха излетели, докато съм спал), разтварях шепата си и виждах, че те са съвсем обикновени, кафяви буболечки...

Да, те са били златни, когато съм ги желал, когато цялата ми душа е била устремена към тях.

13

Към къщи водеше път – стръмен, с едър калдъръм. Той идваше откъм шосето. Аз не обичах този път, защото често, прекъснал игрите си трябваше да отивам по него за вода чак оттатък Огоста, където изпод шуплестите варовици цъцреше чучурката на Биволечката чешма.

По-мил ми беше другият път - глинен, бодлив от засъхналите дири на овцете и на биволите. Той се качваше по хълма и се спускаше, криволичейки с коловозите си, към синята котловина, където беше градът. По него всеки понеделник вечер се връщаха от пазар горнокрайци и аз, долепил носле до стъклото, търсех между тях мама. Познавах я, когато на върха, мъничка като топлийка, се показваше нейната синя шамия, и хуквах да я посрещна. Тършувах в кошницата да видя какво ми носи. Винаги там намирах нещо, което караше сърцето ми радостно да тупти. Това беше или поръсена с макови зърна питка симид, която носеше дъх на град и на нещо непознато и примамващо, или окарина - жълта, с червени колелца край дупчиците, над които още тук, на

баира, неумело започваха да подскачат моите пръсти.

Тоя път беше пуст през другите дни на седмицата. По него отиваха на оран само ония горнокрайци, чиито ниви бяха към Прокара и Жаравица.

Вечер оттам, подпрял на ритлите насечен глог за агнетата, се връщаше дядо, спуснал късите си крака през процепа на колата. Сегиз-тогиз над биволите просвистяваше неговият ясенов остен. Дядо беше кротък човек, но това бавно клатушкане на черните животни - отслабнали и ожулени от ярема - го ядосваше и той, присвил очи, настървено забиваше жилото на остена край лениво помръдващите опашки. Кожата там беше станала на решето, но въпреки това старите животни пристъпяха бавно и тежко.

Друго беше завръщането на нашия съсед дядо Трифон. Той единствен в махалата имаше волове – високи, кокалести с хлътнали хълбоци, с изпъкнали ребра. Когато на тях кацнеше муха, кожата потрепваше и се хлъзгаше напращена и пъпчеста. Високо над белите им ъглести глави се издигаха рога – сиви, с жълтеникави жилки – необичайно дълги и грациозни.

Дядо Трифон никога не вървеше пеша. Потоницата на колата, отпред взела цвета на неговите панталони, боядисвани с орехови черупки, винаги беше посипана с пепелта на цигарата му. (Така съм го запомнил: цигарата, свита от вестник, е залепнала на долната му устна отляво. Тя дими, пепелта расте и не пада и върху нея буквите от вестника са станали бели.)

Седеше той - нервен, кльощав, винаги пийнал, - воловете вървяха и от време на време поглеждаха към него, сякаш се стараеха да отгатнат капризните му мисли. Когато наблизеше своя дом, той извикваше: “Бабо Велико!” и замахваше с остена. Десният вол, по-якият, се дръпваше изведнъж, едната ритла се повдигаше, закачваше дрехата му и едва не го свличаше на земята. Но той, размахал дългите си крака, успяваше да се задържи. Уплашените животни стигаха до оградата и преди баба Велика - жена му - да се покаже на прага, волските рога профучаваха над падналия вратник. Задната ос се закачваше в акацията до къщата и воловете, тежко дишайки, спираха. Бабата знаеше злия нрав на своя мъж и пребледняла чакаше неговата присъда, че не го е посрещнала навреме. А той се приближаваше до нея, пожълтелите му мустаци помръдваха от неочаквана усмивка и с необичайна за него кротост изричаше:

– Бабичко, сложи да вечерям. Гладен съм.

И тогава тя наместваше синията сред двора, под изсъхналата слива. Там имаше широка плоча - старецът си я беше докарал от каменната кариера и на нея обичаше да вечеря. Сядаше по турски, баба Велика му слагаше паница с чорба от раци, които по няколко пъти падаха от лъжицата му, защото беше пийнал и ръцете му трепереха. Двамата му синове стояха край него гладни, но той не ги поканваше да вечерят. Само към мен беше милостив. Щом видеше, че стоя до оградата, хващаше един рак за мустачето, издигаше го, отриваше коляното си от падналите капки и ми викаше:

– Ела да видиш как хруска корицата му. И ще те взема с мен, когато отивам за риба. Да ми носиш сака.

Аз идвах срамежливо, оправяйки козирката на червената шапка, която ми бяха купили за Великден. Кучето - едро, с проскубана бяла козина по корема, се спускаше настървено към мене - не му харесваше моята шапка. (Тя беше

твърде широка, защото, казваха, имало още да раста и щяла да ми отеснее.) Дядо Трифон се поизправяше, хвърля камък по кучето и то с квичене се мушваше в обора,

Аз вземах рачето. Старецът ме пригушваше и бодваше лицето ми с брадясалата си буза - той така изразяваше своята нежност. Синовете му ме гледаха с омраза. Но после аз им давах да посвирят с моята окарина и отново ставахме приятели.

14

Някой почука на нашия прозорец. Надникнах - и първом видях до стъклото един сак, тук-таме кърпен с лико от върба. После той се отмести и почти до бузата ми светна цигарата на дядо Трифон.

– Тръгваме ли? Само че си обуй нещо. И дрешка си вземи. Привечер се захладява.

Аз се приготвих бързо, метнах през рамо една торба, но ми се видя малка, взех друга, която стигаше чак до петите ми, и заставах на стълбите. Като я видя - аз целият можех да се побера в нея, – дядо Трифон се поусмихна, превърза траковете ѝ, тя се вдигна към мишницата ми – и тръгнахме.

Изпроводи ни само сухата кашлица на Милен – най-малкия му син. Той вече втора година боледуваше и лицето му, което виждах между засадените в консервени кутии цветя на прозореца, беше удължено и бледо. Баща му казваше, че се простудил, защото по-лани, по коситба, спал под орехова сянка. Как ли не го лекуваха: и тухли увити в мокър вълнен парцал слагаха вечер под ребрата му, и една съседка, потопила в сапунена вода пръстите си, с набъбнали стави, идваше да го разтрива. Нищо не помагаше. Нощем момчето се потеше, блънуваше и неговото смалено телце така гореше, че баща му, който спеше до него, сънуваше, че е изпуснал главнята, с която пали цигарата си, тя се е залепила за коляното му и не може да я отмахне.

Разбрах защо днес дядо Трифон се беше върнал рано от полето. Искаше да зарадва с нещо болното си момче. (Той и друг път е правил така. Както си жъне, хвърли сърпа и запраши, към вировете. Върне се вкъщи, момчето се надигне на острите си лакти и му се усмихне. Тогава той изсипе рибата в една зелена паница. Рибите са още живи - те се мятат, удрят се в жълтото цветче, което грънчарят е нарисувал, и сякаш от неговото люлеене водата прелива. А Милен се опитва да улови рибките с изтънелите си пръсти и се усмихва така, че кожата на лицето му се изпъва още повече и избледнява.)

Горският не трябваше да разбере, че отиваме за риба, затова дядо Трифон заобикаляше къщите и минаваше направо през трънаците и овощните градини. Отначало всичко вървеше добре. Стигнахме чак до шосето, без да ни види човек, но когато рекохме да се спуснем към Огоста, изведнъж пред нас пъкна старият поп.

Той се връщаше от съседно село, метнал на лакът сърмените си одежди и превързал с канап гумениците си, скъсани от много ходене. След него - бос,

облякъл на голо войнишка куртка, която беше запазила цвета си само там, където са стояли пагоните, пристъпяше Барчо циганинът. Както си беше тънкуляв и дълговрат, той се превиваше чак до земята под грамаден чувал с порязаници. Попът беше завършил литургията и сега носеше сиромашките пити, преполовени от чикийката му да храни свинете си. Ако човек надникнеше в тоя чувал, можеше да види цялата беднотия на нашия край: хлябът беше черен и бодлив и само на няколко места в големия куп белееше пшеничено късче. Циганинът знаеше, че попът няма да бъде много щедър към него, затова беше натъпкал джобовите си с резени и панталоните му бяха смешно издути.

Дядо Трифон мигом хвърли сака в тревата и се наведе уж да си стяга цървула. Но попът видя всичко и още отдалече се провикна:

– Добра среща, Трифоне. И да е на хаирлия! Па донеси и на попадията десетина рибки, че ми е изгоряла душата за чорбица с копър.

Дядо Трифон не каза нищо. Когато двамата отминаха, той се наведе, отърси сака от прахта и ядосан промърмори:

– Как можахме да срещнем тоя щетник, майка му стара...

Върбакът ни скри под своите клони, където висяха черни треви и корени, останали от много наводнения.

Реката цялата червенееше от залеза. Тук-там някоя риба подскачаше, плесваше и тихият вир се изпълваше с гонещи се кръгове. Дядо Трифон нагази и започна да опипва подмолите. А аз се загледах към Белия бряг, където вече изчезваше рижата калимавка на попа. И си спомних...

Да, това беше отдавна. Аз още не ходех на училище. Мама ме заведе в Бистрилица на гости у бабини. Случи се да бъдем в такъв хубав ден, когато боядисваха яйцата за Великден. Сред стаята бяха наредени паници с най-различни бои, и ние, приклеknали до тях, показвахме своето изкуство. Моят братовчед лепеше на яйцата детелинови листенца, но боята проникваше под тях и всичко се разваляше. А аз рисувах с восък дървета и птичета и моите перашки (така наричат по нас великденските яйца) ставаха много хубави. Чувствайки своето превъзходство като рисувач, аз започнах да се подигравам с другия майстор. А той мълчаливо си работеше. Но по едно време бузите му пламнаха, замахна, аз се извъртях да се завардя, залитнах и паднах в паниците. Те се изтърколиха и боята се разля върху моите бели панталони с по две жълти копчета над коленете.

Чула тропота, мама влезе в стаята и като ме видя такъв окаян, се хвана за главата:

– Аз затова никъде не те водя! Където отидеш, все бели правиш!

Бели ли? Та какво съм направил? Не съм го задявал нищо, а той ме бутна в паниците.

Моето чувство за достойнство бе накърнено. Треснах вратата и запраших към нашето село. Чух баба да казва:

– Оставете го. Той ще се върне. Тома Ерменков има такива зли кучета.

Ще го уплашат и току-виж, че дошъл да подсмърча до вратата.

Ще се върна да им подсмърчам до вратата ли? Има да вземат!

Изкачих се на височинката и погледнах назад. Бяха разбрали, че няма да се върна и баба тръгна да ме настигне. Ще ме настигне друг път! Затичах.

Кучетата на Тома Ерменков не ме и погледнаха. Те лежаха, едри и черни, до пътя. Бяха разбрали, че съм обиден, затова дори и не заръмжаха.

Баба усилваше темпото. Аз – също

Вече бях изминал половината път, когато отдолу се зададе старият поп. Бързаше ли, той измяташе коленете си и расото му се бишкаше, сякаш го разлюлява вятър. Той поспря: “Защо ли тича това дете?”, но продължи насам. И тогава баба, задъхана, на пресекулки извика:

– Хвани го, дядо попе!

Попът тръгна към мене. Аз кривнах през ливадата. Той се спусна да ми пресече пътя. Аз свих зад една круша. Попът се удари в един клон и това го ядоса. Лицето му пребледня и луничките по челото му станаха още по-кафяви. Спусна се подире ми. Той имаше дълги крака и бързо ме настигна. Сне калимавката, захлупи ме с нея чак до раменете, замириса ми на пот и аз се забъхтих като прилеп в краката му. Той ме стисна за врата, повдигна ме над земята и викна на баба:

– Дръж!

Тоя глас, дошъл едновременно и от спомена, и откъм вира, ме сепна. Мокър до пояс, към мен протягаше ръка дядо Трифон и в нея сребрееше първата червеноперка.

– Разгръщай торбата!

Рибата се хлъзна край ръцете ми, заскача ту в единия, ту в другия ъгъл на торбата, после усетих с гърба си как бавно потреперва и умира.

Рибарят се гмуркаше, пускаше мехурчета, тътреше сака по тинестото дъно, като водеше след себе си мътна ивица, показваше мустаците си, зелени от полепналия жабурняк, и хвърляше по брега цели шепи рибки. По тях така се полепваше сухият талог, че аз ги отличавах от клечките само по шаването.

Торбата натежаваше на гърба ми.

Миришеше на върби и на лятна вечер. Отсрещните баири бавно започнаха да потъмняват.

И тогава нещо тежко плесна в подмола. Надникнах и примрях от радост. В ръцете на дядо Трифон, с окървавени хриле се показва голяма мряна. Пое си дъх така силно, че изпръхтя и удари с опашка по водата. Рибарят залитна и едва не я изпусна. Но като я прилепи здраво до мършавия си корем, той опря колене о корените, понадигна се и излезе на брега. Разгърнах торбата. Рибата не можеше да се побере опашката ѝ стърчеше цяла педя отгоре! Дядо Трифон я изви и тя заприлича на младия месец, който вече светеше във вира.

И тъкмо тогава някой тичешком зацапа из реката. Чу се вик: „Стой!”, гръмна пушка. Рибарят ме грабна под мишница, но видя, че не ще може да тича с мене и ме остави в гръстите, които запрацяха след него. Успя само да ми каже: „Трай, ще се върна да те взема” – и изчезна.

Гръстите люлееха своите кичести върхове. Горският разбра по тях накъде е заминал беглецът, затича и едва не се спъна в мене. Без да ме погледне, той сне торбата от гърба ми така грубо, че ми ожули носа и ушите. Замириса на чесън - значи е прекъсна вечерята си. (Горският надзирател Мустакерата не скъпеше ни време, ни почивка, щом можеше да стори зло някому. Разказвах, че веднъж жена му паднала от колата със сено и си навехнала крака, но той не

я и погледнал, попригладил червениканите си мустаци, мършави като миши опашки, и зафучал към кантона да гони малокутловчани, които били дошли да ловят риба).

Удрян по бедрата от дългата манлихера, горският се скри в полумрака. Аз седях на буците и треперех от страх и от студ - рибата беше измокрила целия ми гръб.

Стана съвсем тихо, когато дядо Трифон дойде да ме потърси. Той размести високите стебла и ме напипа до един храст. Разгърна палтото си, аз се сгуших там като под крило. Спъвайки се в буците и къпинака, той тръгна с мене към село.

– Намери ме, проклетникът – говореше сякаш на себе си умисленият човек. – Така се бях мушнал в една трънка, че и дяволът не можеше да ме открие, а Мустакерата ме намери. Поритна ме, аз се обърнах, той измъкна изпод мене сака, нарязва го с ножчето си и ми рече: “И вдън земята да се скриеш, няма да ми убегнеш! Тоя лютив тютюн, дето го пушиш, така вони, че отдалеч те издава!”

Ние се спуснахме край циганската махала и когато под нас заскърцаха гредите на дървения мост, вятърът довя мирис на пържена риба.

Горският вече се беше прибрал. Жена му навярно сега кормеше голямата мряна с нож, по който са полепнали хлъзгави люспи, и пресмяташе на колко къса да я среже, за да може да я събере в тигана. А горският, подпрял пушката зад вратата, пак дъвчеше стръкче чесън и редките му зъби ставаха зелени от него.

Дядо Трифон се поклащаше и мокрите крачоли глухо шумяха. Той мислеше за своето момче, за сухата кашлица, която къртеше врабешките му гърди, за радостта, която му откраднаха. Нарязаният сак печално се люлееше зад гърба му.

15

Гергьовден дойде неусетно.

Още отсред нощ вкъщи замириса на гергевка и на други цветя, чиито аромат ме разбуди. Повдигнал с лакът одеялото, аз гледах как мама грееше восък на въглените, лепеше го на една конопена връвчица, разтриваше го между дланите си и към скута ѝ, като се виеше и потрепваше, се спускаше дълга кафява свещ. Мама я остави на стола (тя беше още мека и увисна от двете му страни), взе гергевката и направи венец, като уви жълтите цветчета с червена нишка.

Сепна ме блеене – отначало глухо, после – приближаващо и звънливо. Сkochих да отворя, защото вече чувах по стълбите стъпките на дядо. Бравата скръцна. В рамката на вратата видях само нощта: планината, тъмна и мълчалива, изпълваше небето. После ме лъхна хладина и мирис на крушова шума. На прага застана дядо. Опряло бяло челце до брадясалата му буза, най-

хубавото ни агне, оново, дето се роди през януари и цяла зима спа в стаята, захлупено с върбовия кош, ме гледаше с големи сепнати очи. Мама поднесе над челото му гергьовския венец. Той се закачи за рогчетата, но пръстите на дядо му помогнаха да премине край тях и тихо да легне на бялата трепереща шия.

Тръгнахме по тъмната улица.

Нощта беше пълна с гласове. Те се спускаха по баира, идеха откъм лаката, настигаха се, отминаваха и заглъхваха – дълбоки и тайнствени.

Минахме под камбанарията. Горее, на камбаната, спяха врабчета. Те шаваха насън и камбаната тихо се обаждаше, когато я докосваха крилете им.

Църквата беше препълнена. Хора, приклепнали, стискаха с коленете си потръпващите хълбоци на агнетата. На всяко рогче димеше дълга, ръбовата свещ.

Дядо извади от джоба и нашите свещи, навити на кравайче, духна им няколко пъти да поомекнат и ги залепи на двете рогчета. Опита да ги запали от съседа, като неведе главицата на неговото агне към нашето, но някой зад нас отвори вратата, пламъчетата се изтеглиха и свещите угаснаха. Тогава дядо побутна друг човек с лице, прорязано от две дълбоки бръчки, в които, въпреки че човекът беше гладко избръснат, личеше побеляла четина. Очите му не се виждаха, защото сянката на големите му вежди ги закриваше. Оня се размърда, тупна с ръка по джоба на полушубата и отвътре се обади кибритът. Той го взе, разклати го и в кутийката подскочиха няколко клечки. (Това, веднага се досетих, беше бакалинът. Той така клатеше и яйцата, които му носехме в дюкянчето, за да се увери, че не са запъртъци.) Драсна една клечка, опари се и я изпусна. Втората пламна, наведе я над свещите и там поникнаха две остри златни листенца.

Аз мълчах, сгушен до коленете на дядо. Сърцето на агнето припряно туптеше до десния ми лакът. Гърбовете на селяните пред мен сегиз-тогиз се разклащаха и ми откриваха ту някое брадясало лице, озарено от свещите, ту рояк от сенки, затрепкали по иконостаса, ту строгите очи на някой светец, седнал върху облак.

Като подскачаше и леко звънваше с халките си, тъмночервената завеса на олтара се дръпна и преди да се покаже попът, оттам излетя неговия глас. После се извиси като подхвърлена топка кадилницата. Тя ни обвини със своя дим, всичко потъна и изчезна в него.

Остана само тревожната светлина на свещите.

Гласът благославяше тия невинни създания, които след час щяха да легнат, ритайки и блеейки, под ножа. Щеше да изблее протяжно и нашето агне, това, което гальовно ме докосваше сега с рогчето си, и после кожата му, опъната на черничево чаталче, щеше да се люлее под стрехата и един синигер щеше да клъвне сълзата, останала на мъртвата муцунка. Овцете щяха да се върнат от паша, всяка майка щеше да намери своето агне и подушвайки го, щеше да усети с корема си гъделичкането на неговата топла муцунка. Само една, разбрала, че е станало нещо страшно, щеше да блее, да се мушка в обора, да души потрепващите опашки на другите агнета. И тогава мама, тъжна като нея, щеше да сложи на челото ѝ венчето, свалено от шийката на мъртвата ѝ рожба. И целия ден тя, бесловесната, щеше да го носи като трънен венец.

Защо бяхме дошли тук? Каква беше тая бавна, тържествена песен, която благославяше смъртта? Вдигнах очи – и ми стана страшно. Светците мълчаха – опушени, с очи, проядени от мушката. Над главите им, над иконостаса – устремени към кубето, се издигаха ръцете на попа. Те се мятаха дълги и черни, свещите уголемяваха техните сенки и ги чупеха по тавана. Песента се извисяваше, ставаше протяжна и накъсана.

Изведнъж вратата скръцна, задра по пода и се отвори. Пламъчетата на свещите полегнаха. Показа се човек. Агнето, което носеше на врата си, беше като голяма черна яка. Човекът се препъна от прага, залитна, агнето падна, събори каскета му и тревожно заблея.

Сякаш всички агнета бяха чакали това: в църквата изведнъж избухна остро, къртящо блеене. Стотици гласове – едни тънки, други – прегракнали и треперещи – се удряха във високите сводове.

Един човек с кожухче, който стоеше до вратата на олтара (виждах само побелялата му глава с две дълги, опнати жили на врата), изпусна своето агне. То блъсна свещника и го събори. Клисарят се опита да го хване, но то се мушна в олтара, като повлече след себе си единия край на завесата. Попът остави кадилницата и затича подир него. Чу се тропот на падащи съдове...

Блеенето растеше... Плачът на обречените се удряше във високия таван, търсеше пролука, но не намираше, безпомощно падаше на тухления под и отново се мяташе към небето. Хората наставаха. Цялата езическа тържественост на обряда изчезна. Свещите започнаха да гаснат една по една. Сенките отново пораснаха, надигнаха тавана.

Аз грабанах агнето от ръцете на дядо. Той не се възпротиви. Макар че копитцата ме бодяха по коленете и едва пристъпах, отворената врата, в която бистрееше небето, ме мамеше като спасение. Стигнах до нея, поех си дъх и пуснах агнето. То отначало постоя – бяха му се схванали краката, – после тръсна гърбинка, разлюля опашка и затича през църковния двор. Мислех, че дядо ще ми се скара и ще тръгне да го гони. Не – той го гледаше с очи, в които имаше мъка и спомени. Сигурно си мислеше за свои рожби, рано погребани, или за нещо друго – много тъжно.

Свещта падна от рогцата и дядо я прибра в джоба си. А гергевката остана да златее на бялата шия. Агнето откъсна стрък трева и дочуло звън на хлопатар, затича към шосето. Задаваше се нечие стадо и то се вля като бяла капка в неговия сив бързей. Овчарят, видял гердана на шийката му, се опита да го хване, като го препъна с тоягата си, но дядо му махна с ръка:

- Остави го. Довечера ще дойда да си го прибера.

Звънчарката вървеше най-напред и хлопатарчето ѝ люлееше своето пиринчено езиче.

Никога не съм чувал по-радостна песен...

Септемврийското въстание, преди да стане легенда, мина с кънтяция си вятър над нашите люлки.

Ние проходихме в дни, когато гробовете на въстаниците вече се бяха слегнали и орачите из лъките край Огоста ги заобикаляха с плуговете си. Там оставаше целина с трескот и глухарчета, такава, каквато остава лете около кръстците, когато угарисват нивите.

Мои първи играчки бяха гилзите, които събирах край кантона. Там беше преминал влакът с топа на поп Андрей, там нашенци, преди да отстъпят към планината, бяха водили своя последен бой. Гилзите - позеленели, напълнени с пръст, лежаха в джобовете ми, заредени с тайни, и късно нощем, в най-дълбокия сън, проговаряха. В техния глас се вмесваше шумоленето на вятъра, който разгръщаше една книжка, забравена от мене на балкона, чувах равния ек на далечните бродове и звъntenето на една звезда, паднала върху покрива.

Баладите продължаваха, разказвани от нощта.

И ми се иска да вярвам, че всичко, което съм слушал за това въстание - по мелниците, нощем, когато под скриптящите воденични камъни в тъмното течеше светлината на смляното брашно, и въщи, когато мама си припомняше своята младост, - иска ми се да вярвам, че думите на тия хора бяха подсказани от земята и в миговете, когато те се умълчаваха, за да си припомнят, земята се обаждаше и продължаваше техния разказ...

17

Въстаниците тръгнаха среднощ, изпроводени от звън на камбани. Той идваше откъм Лопушанския манастир, слизаше заедно с реката, попил в нея, и будеше селата.

Учителят вървеше най-напред Той беше обул червени чорапи, а на ревера му стърчеше кичур мушкато. Главатарят на селската музика, който крачеше зад него, спря до един прозорец, на светло, разглоби кларнета си, уви го в кърпа и го скъта в торбата до ловджийските гилзи. Той нямаше друго оръжие, затова взе едноцевката. Съжаляваше, че не е сложил в гилзите вълчи сачми. Но какво да направи – намери само заешки и яребичи дробинки.

Учителят беше презрамчил една берданка, донесена от баща му през Балканската война, крита и ръждясвала по много тавани. Другите носеха брадви - така хубаво източени, че когато остриетата им се докосваха до някоя клонка, тя мигом падаше покосена. И вили носеха - същите вили, с които набождаха снопите по вършитба, и разкрачени, ги повдигаха към батозата.

Когато приближиха последната къща на селото, ги настигна Иван Лилев. Познаха, че е той, преди още да бяха го видели. Високият попрегърбен момък беше боледувал като малък и оттогава му остана недъг: забързаше ли се, гърдите му свиреха и нещо го душеше.

Спуснаха се за по-пряко през лозята. Месечината се канеше да изгрее и тъмнината изтъняваше. Слоговете лъкатушеха, закачваха ги с къпините си,

някоя лоза, запълзяла по череша или круша, изведнъж препречваше пътя им и те трябваше да се провират под нейния свод.

Иван Лилев позна тяхното лозе, свърна и се наведе да откъсне някоя равулка. Памидът сливаше своите гроздове с тъмната шума и той не можеше да ги открие. Разбута една лоза на долния край - до вишната. Листите намокриха дланта му - вече падаше росата - и между тях меко светна един бял грозд. Иван го откъсна, сложи го в торбата и се спусна да настигне ония, които вече излизаха на шосето.

Боят започна чак на другата вечер. Групата на селския учител залегна в една дъбова гора. Дърветата бяха високи, изкорубени, със зараснали рани от гръмотевици по черните стебла. Може би затова, че растяха на склон, където всяка година текат буйни порои и свличат глината, дъбовете така гъсто бяха преплели своите корени, че водата, на която беше омръзнало да се блъска в тях и да ги прескача, беше изкопала цели тунели под жилестите плетеници.

Иван Лилев се намести на един корен, опря лявото си рамо в стеблото и положи леко, сякаш да не го чукне в някое камъче, един пищов барабанлия, останал още от дядо му. Ония, които носеха брадви и вили, ги подпряха до дънерите и зачакаха.

Учителят беше залегнал до една пролука, откъдето се виждаха долината, горния край на градчето и островърхият покрив на стария градски часовник. Един обгорял ствол (в него са палили огън, защото е имало оси) го закриваше и само чорапите му червенееха като цвете, по чудо поникнало на тая дива глина.

Учителят броеше патроните си. По тракането им въстаниците познаха, че не са много.

Първият изстрел проехтя долу, при жълтата къща до тополите. Иван Лилев се надигна. "Лягай!" - викна му учителят. Момъкът видя най-напред бялото облаче на изстрела, после очите му различаха кафява верига от войници, която ярко се очерта. когато тръгна през ливадата и изведнъж изчезна, щом навлезе в разораното стърнище.

Вече се здрачаваше. Войниците не знаеха къде точно са въстаниците, затова залягаха и с прибежки доближаваха гората. Един офицер, който вървеше на десния фланг и имаше толкова изпънат брич, че краката му изглеждаха като пружинени, няколко пъти гръмна с пистолета си.

Въстаниците не се издаваха. Чакаха. Учителят зареди берданката, свали каскета си и изсипа всичките патрони в него. Иван Лилев също се приготви. Барабанлията беше ръждясал, та трудно поемаше патроните, но той ги понатисна с палец, вдигна курока и опря хладната цев над левия си лакът. Кларнетистът зареди своята едноцевка още по пътя, но сега пак я отвори, за да се увери, че гилзата е там, поизбърса я (капзата светна) и езичето, което държеше цевта за приклада, отново щракна.

Брадвите и вилите блещукаха между дънерите с тиха, домашна светлина. Така те си почиваха всяка есен, когато окастрената шума съхнеше преди да я вдигнат с виларите към високите листници. Но един изстрел, който се чу съвсем наблизко, раздвижи тия мирни сечива и няколко ръце ги издигнаха в тревожно очакване.

– Ето ги, тук са! – развика се някой, видял бялата риза на кларнетиста.

Гласът му се свлече, ударен от ловджийската пушка. Тя тресна така силно и ненадейно, че войниците, които вече бяха се вкопчили в корените и пълзяха към въстаническата позиция, се стъписаха.

Първият куршум от берданката на учителя вдигна прах пред краката на оня с опънатия брич. Той се наведе. Не, не беше ударен, пипнешком търсеше фуражката си из буците. Обади се с кънтящ пукот и барабанлията на Иван Лилов. Ловджийската пушка отново веина заешките си сачми над стъписаната верига.

На отсрещния баир също светнаха няколко изстрела. Учителят се усмихна: бяха пристигнали и въстаниците от другите планински села. И тогава съвсем наблизко, сякаш от един разкрач от него гръмна карабина. Пламъкът ѝ почти опърли лицето на момъка с барабанлията. Преди да падне, Иван Лилов видя как някой се спъна с ботушите си в корените, изтрополя и се свлече надолу към дерето, за да настигне войниците.

Момчето падна по гръб и чу само вика на своите другари, които се спуснаха да догонят отстъпващите. В здрачината те не бяха забелязали, че Иван го няма.

Раненият се опита да стане

Протегна дългата си, тънкулява ръка, напипа корен, вкопчи пръсти в него, но когато се понадигна, дланта му безпомощно се хлъзна по грапавата кора и ръката се свлече на глината.

Загледа се към клоните на дъбовете.

Колко много гнезда! Вятърът ги люлее и между тях прозира небето. Синьо. Без нито едно облаче.

Иван обичаше да го гледа така пролет, легнал до главужините на разлистеното лозе. Гледаше го толкова дълго, че свят му се завиваше. А под черешата баща му наместваше пръскачката и правеше разтвора, като почукваше в перваза на бурето торбичка с бучки син камък. Сипваше вар, гледаше небето, гледаше разтвора и казваше на Иван:

– Търси бистротата на небето, когато пръскаш лозето. Тогава и гроздето ще е сочно, и виното ще говори мъдро на сърцето...

Иван подлагаше слабия си гръб, с изпъкнали плешки под ризата, наместваше ремъците на пръскачката и тръгваше между лозите. Едно синьо облаче се вдигаше над ластарите, съскаше, обикаляше ги...

Не, това облаче не е синьо. То се разпуква с гръм, явява се друго, с потих звук. Викат хора ... И над гласовете, носена на тласъци от вятъра, до умирация достигна позната мелодия. Кларинет. Свиреше неговият земляк. Навярно вървеше и свиреше, защото мелодията се късаше (тогава кракът му хлътваше в трапчина) и след това излиташе - още по-ясна:

„Бой последен е тоя”...

Дънерите се издължиха - още миг и короните им ще се откъснат - внезапен вятър удари клоните и гнездата полетяха, смалиха се и изчезнаха.

Иван Лилов въздъхна. Гърдите му писнаха тихо и мъчително, както в

огнището привечер писва една главня, преди да угасне. Тесните му рамене се свиха и мъртвото тяло се свлече между два корена.

На сутринта един подофицер, изпратен да види има ли убити, спря до въстаника. Погледна го. Сиромашко момче: шаячни дрешки, цървули, обути на бос крак, каиш, изтънял от носене, с ръждясало преждило. Какво да му вземе? Пребърка джобовете – нищо не намери. Само четири патрона се хлъзнаха между пръстите и паднаха в желъдите. Бръкна в торбата. Напипа един грозд, чиито зърна бяха лъснали от триенето в грубата тъкан. Откъсна най-едрото зърно, опита го и плю. Кисело! Замахна, удари грозда в лицето на падналия и зърната се пръснаха. Загледа се към цървулите. Бяха съвсем нови. Свинската четина още блестеше – твърда и бодлива. Харесаха му. Наведе се, събу ги от изпружените крака, стъпи с ботушите си върху цървулите, за да види дали ще му станат. Малки. Нищо. Ще ги преправи за момчето си. Да ходи с тях на училище.

Подофицерът си тръгна, направи няколко крачки и се обърна. Сепнаха го очите на мъртвия. Те гледаха някъде много далеко изпод избелелите клепки, налени от росата на септемврийското утро. Или това бяха сълзи? “Мислил е нещо много хубаво и е заплакал, когато е умирал. Може дете да е имал ...” - рече си на ум подофицерът, който беше груб човек и трудно се трогваше.

Заслиза, като придържаше пушката си с длан, защото клонки закачваха цевта ѝ. Дълго лъкатуши сред ръждивата плетеница на корените. Те хващаха в своите клопки ботушите му и подофицерът с мъка ги изтръгваше.

Когато стигна до пътеката, пак се обърна! Я, няма го! Обшари с очи целият коренак - не го зърна. Дали беше се престорил на мъртъв, за да не го разстрелят?

А Иван Лилев - оня, който пролет вървеше между лозите долу, при завоя на реката, дето е воденицата, и носеше едно малко небе с пръскачката си, което се местеше над шумолящия листак - лежеше на голата глина. Той беше се слял с корените.

18

На петия ден се зададе шпицкомандата. Офицерът, който водеше колоната, спря на хълма, сне фуражката си и внимателно избърса потната кожа на околожката, която беше оставила червена ивица на челото му. Той за първи път идваше в тоя край и му харесаха полегатите склонове на хълмите, засадени с лозя, чиито редове се спускаха към долината. Харесаха му и ябълковите градини, сред които белееха къщите на това старо балканско село.

Другите конници, изостанали по наорнището, го настигнаха. Щом конят на офицера усети задъханото им дишане, плесна с опашка и отново тръгна. Колоната се разтегли, бавна и криволичеща, но когато наближи първите къщи на селото, сгъсти своя строй.

Свиха край чешма с циментови корита и конете се заспъваха из засъхналите буци на широка, разровена улица. После копитата затрополяха край потъмнели дървени огради и пред войниците се показа тесният площад на селото. По средата му стърчеше кобилицата на геран.

Из дворовете заизлизаха хора. Те гледаха пушките, които полюляваха своите цеви над войнишките глави и сърцата им се свиваха. Няколко момичета хвърлиха цветя. Първата китка се закачи за гривата на офицерския кон, той изпръхтя и я отхвърли настрана. Един от задните коне, навярно реквизиран от някое село, се наведе, подуши китката и я сдъвка. Офицерът се поклони на тия, които бяха излезли да посрещнат него и войниците, усмихна се и очите му, оградени от тънки бръчки, меко светнаха.

Хората, които бяха по-близо до пътя и видяха това, въздъхнаха с облекчение: „Имало е късмет нашето село... Добър човек води войниците. Дано измолим милост от него...”

Сърцата им още повече се отпуснаха, когато, пристъпвайки едва-едва, към бялата шия на офицерския кон протегна съсухрената си ръка една старица и между пръстите ѝ се показва ябълка - бледа от тая страна, която е била към клона. Офицерът не я взе. Той слезе от коня, сне шапка (бе чел някъде, че така правят пълководците), поклони се на старата жена, целуна ѝ ръка, после целуна ябълката.

– Няма ли музика в това село? – обърна се той към хората.

– Има. Но музикантите са отишли на оран. А може и в лозята да са.

– Пратете да ги извикат!

Къде да ги намерят? Музикантите бяха се върнали преди два дни, разбити от войнишките отряди при Петрохан, и сега се криеха из таваните и плевниците - прашни и брадясали, с изранени нозе.

Няколко души заминаха да ги търсят.

А другите, които два дни и две нощи мислеха как да спасят селото - старите и мъдри хора, орали и сели половин век тая планинска земя, решиха, че всичко ще мине тихо и кротко. Ако офицерът ги попита имало ли е въстаници от селото, ще кажат, че тук пушка не е пукнала.

Той изглежда възпитан човек и ще повярва на белите им коси. Войниците навързаха конете си по оградите, донесоха им люцерна, а някой намери торба овес и я сложи пред коня на офицера.

И тогава през навалицата тръгна един старец. Дребен и набит, с бели мустаци, които се спускаха към брадата му и почти затваряха своя кръг под нея. Той беше седемдесетгодишен, но имаше бодра походка и вървеше по улицата с леко залитане: така, както се върви през оране - десният му крак, свикнал да стъпва в браздата, правеше по-къса крачка от другия, научен да върви по целината.

Той спря до офицера, сне шапка и му подаде бакър вино. Офицерът се разкрачи, за да удържи тежката съдина, наведе се и козирката му светна в тъмното огледало на виното. Той вдъхна неговия аромат, примижа, пийна глътка и подаде бакъра на войниците.

Музикантите пристигаха от различни улици. Те носеха инструментите под мишница. Очите им бяха възпалени от безсъние, а по дрехите им още личеше глината на сипеите, където бяха залягали при атаката на града. Пушките на войниците, подпрени на герана, ги накараха да изтръпнат, но приветливото лице на офицера им върна вярата, че нищо лошо няма да се случи.

Хората се дръпнаха, за да им сторят път. Музикантите застанаха под една круша, опряла в оградата своите плодове, пошаваха с клапите, за да раздвижат пръстите си, и засвириха, без да чакат покана.

Войници са дошли, редно е да бъдат посрещнати с марш.

Музикантите не знаеха военни маршове, затова засвириха един, с който водеха младоженците на венчавка. Когато свършиха, събраха глави, казаха нещо и над смълчания площад, над пушките и над конете, които дояждаха своята люцерна, се понесе тиха мелодия.

Офицерът се усмихна. Валс! Как е дошла между тия каменисти чукари мелодията, родена да се носи над звън на чаши и над шум на вечерни рокли, когато заливите са пълни със звезди?

Старият валс, свирен с неравномерен ритъм, с инструменти, които тромаво се догонват, с тъпан, заглушаващ мелодията, му спомни родния град.

Летовниците вече бяха си заминали. По черния пясък, съборени от вятъра, лежаха само няколко шарени чадъра. Татък, към пристанището, свиреше оркестър. Същата мелодия. Тя се носеше над прашните бурета на кея, плавно се спускаше над избелелите от слънцето покриви, шумолеше в прецъфтелите ружи на морската градина и достигаше до него - тиха и печална, с дъх на водорасли и на лято, което си е отишло безвъзвратно.

Той седеше - млад, строен юнкер, стегнат с поскърцващ ремък сред терасата на техния ресторант. Денят преваляше, сянката на навеса се изтегли по пясъка и стигна до морето, а още не идваше нито един посетител. Вътре, до тезгяха, баща му разговаряше с неколцина работници от близките солници, които есен, останали без работа, идваха да помагат в ресторанта. Той даде на работниците по шише ракия - зеленикаво, с дълга шийка, те го поеа с пръсти, разядени от солта, и го изпиха на един дъх, тръсвайки шишето над гърлото, за да изцедят и последните капки. После си тръгнаха, шумолейки със своите вкоравени от солта ризи.

Юнкерът не обичаше тия хора. Дразнеше го това, че, опънали боси крака под масата, ядяха без нож и късаха месото, като го застъпваха от едната страна със залък хляб, а от другата дръпваха с вилицата. Веднъж един опръска със сос белия му кител.

Чу стъпки и се обърна. По терасата вървеше офицер, капитан, с развяна пелерина, която се диплеше по столовете. До него, с тънка рокля, през която залезът извайваше стройното ѝ тяло, пристъпяше девойка, сигурно негова дъщеря, защото имаше същото продълговато лице, тънък, изящен нос и трапчинки на бузите. Капитанът - той беше идвал и друг път, - се ръкува с него, представи му момичето (Мария, негова дъщеря) и седна до масата.

Останаха тук до късно. Вечеряха, разговаряха и гледаха как морето мени своите цветове и как пяната на вълните избухва под ръждясалите железна на

кея.

Юнкерът запомни от тая нощ плисък на весела вода и дъх на коси, които го докосват по лицето. Тоя неуловим аромат остана в душата му и по-късно, когато той, вече годеник на Мария, дойде да служи в гарнизона на нейния баща в едно градче със стара часовникова кула и склонове, обрасли с кестенови гори. Тук чу гърма на първите въстанически пушки и същия ден, привечер, преди да поведе войниците си в атака, дойде вестта, че капитанът е убит при моста до дърводелското училище.

Върна се посред нощ и отиде при Мария. Намери я захлупила лице върху възглавницата. Как да я утеши? Прокара пръсти по бузите ѝ. Сълзи намокриха дланта му...

Познатата мелодия на валса отново стигна до слуха му. Напоена с дъх на море и на спомени, тя го върна при залива, избелелия навес на ресторанта изплющя и звукът му го удари по лицето:

– Спрете!...

Той закричи нервно по площада с изпънат брич, с пружиниращи крака и кларнетистът изведнъж си спомни, че го е виждал някъде. Да, той водеше войниците през разораното стърнище, когато падна Иван Лилков. Предчувствие за нещо лошо сви сърцето му.

– Преди три дни загина началникът на гарнизона – един човек, скъп за мене и за родината. Вие от невежество не сте и чували името му, но историята ще го запише в своите златни страници. – Офицерът говореше заучени думи, слушани при помени и тържества, нервничеше и мисълта му се късаше. – Той загина от куршума на разбунтуваните тълпи, когато тръгна да защити честта на царя и отечеството ... Може би някой от вас е стрелял срещу него?

Никой не отговори.

– Който е участвал в превземането на града, да излезе крачка напред!
Тишина.

– Има ли? 9 удари той с камшика по ботуша си и плясъкът отекна като изстрел.

Извади от джоба си лист, оправи подгънатите му краища и зачете.

Чул името си, първи излезе старецът, който му поднесе бакъра с виното. След това, като слагаха инструментите пред нозете си, а после ги прекрачваха и се спъваха от смущение, един след друг тръгнаха към герана всички музиканти...

Отривистите думи на офицера късаха човек по човек от изтръпналото тяло на селото.

– Вие ме гледахте, че се усмихвам, и помислихте, че сме се събрали тук да си разменим сладки приказки? ... Музика. Ще остане в историята, че поручик Тихомиров е разстрелял една бунтовническа музика.

И без да вижда другите, той закричи енергично към стареца, подпря с камшика брадата му, повдигна я и го стрелна в очите:

– Ти, вместо да наглеждаш бълците си, тръгна с тях, а?

– Тръгнах.

– Стреля ли?

– Нямах пушка. С брадва бях,

– Ти си с единия крак в гроба. Убий ме, не мога да разбера защо си тръгнал с тия нехранимайковци?

– Погледни ръцете ми, и ако имаш очи, ще разбереш защо съм тръгнал.

Той протегна дланите си към него и офицерът се стъписа. Те бяха груби като на работниците от солниците, но приличаха на есенна земя, прегоряла и напукана, пръсти, черни като крайпътни корени, ожулени от шини на каруци и от копита.

– Земята чака сеитба и ние тръгнахме...

– Философ ... Фанатик... - просъска офицерът. Той искаше да постави на колене тоя езически апостол.

– Колко декара ниви имаш?

– Двадесет декара орна земя и два декара лозе.

– Вържете го и му ударете двадесет тояги по петите, за да поумнее побелялата му глава. – Когато старецът се просна по очи, той го ритна два пъти в лицето. – А това е за лозето!

Ритна го и усети в устата си аромата на неговото вино - то дъхтеше на диви лози и на ливади. Старецът се изправи и едва се закрепил на подпухналите си от побоя пети.

– Преведете го да заплюе всички тия негодници!

Белокосият човек се възпротивил, не тръгна. Офицерът го хвана с две ръце за изпийнялата от пот риза и така я дръпна, че горното копче хвъркна и тя се разцепи до пояса. Тогава старецът се наведе към него, сякаш искаше да му каже нещо на ухото, помръдна потъмнелите си устни, опита се да го заплюе, но езикът му беше втвърден и сух.

Офицерът замахна с опакото на дланта си и го срина при другите, които стенеха на площада под размаханите тояги.

Разстреляха ги вечерта край железопътния насип. Войниците ги караха да застават гърбом, за да не гледат очите им.

Някои падаха направо, мигом, сякаш изстрелът подсичаше краката им, други правеха крачка напред, свличаха се на колене и тогава се просваха по очи. А двама залитнаха един към друг, опряха се рамо в рамо и стояха така, без да паднат, цяла минута.

Последен остана старецът. Лицето му беше потъмняло от страдание и мустаците му изглеждаха странно бели. Към него офицерът имаше особена омраза, затова го остави последен да види смъртта на всички и тогава да застане пред куршума.

Офицерът опипа с дългите си елегантни пръсти кобура, разкопча го - бавно, мъчително бавно, - извади пистолета и го зареди с остро щракване.

– Застани на релсата!

Старият човек опита да секрепи на стоманата, която светеше в тъмното като острие, но подпухналите му ходила се хлъзнаха и той едва не падна.

– Застани на релсата и тръгни по нея!

(Офицерът беше виждал как на стрелбището, което вечер поклащаше пъстроцветните си светлини в омаслената вода на пристанището, идваха негови приятели юнкери, за да стрелят по движеща се цел. Собственицата –

вече повехнала жена с широко деколте, над което се показваха розовите презрамки на комбинезона ѝ – навиваше едно ключе и в дълга верига, клатушкайки се, тръгваха тенекиени коне. Юнкерите стреляха, конете падаха и жената се извърташе кокетно, като поглеждаше през рамо момчетата).

Офицерът вдигна пистолета.

Старецът закрепил единия си крак на релсата, почти долепи зад него другия, разпери ръце, за да запази равновесие, и направи една крачка. Изстрелът го покоси и той падна на насипа с разперени ръце - както пада улучена птица.

В тъмното се зададе влак.

Светлината на вагоните, която се хлъзна по насипа, притвори клепките на умиращите...

19

– Добър вечер!

– Здравей, бай Камене!

– Бъди здрав!

Баща ми посегна да затвори вратата след госта и снежинките, влезли в стаята заедно с нощния вятър, продължиха да кръжат в тъмния ъгъл, осветени от лампата. Аз още не бях заспал и скочих от леглото, защото видях, че пристигналият, след като тръсна наснежения си каскет, под който се показва ниско остригана, островърха глава, ми махна с ръка да дойда при него. Той ме взе в скута си и аз усетих със своите боси затоплени крачета иглиците на снежинките, останали по панталона му.

– Донесох ти подарък – каза той, като повдигна гъстите си вежди и под тях, съвсем малки в сянката им, се усмихнаха неговите избелели зеленикави очи. Той бръкна в джоба на полушубата, която винаги носеше наметната, малко свлечена на дясното му рамо, защото това рамо беше по-ниско от другото, задържа ръката си в джоба и като я извади, видях в шепата му едно птиче перо.

– Носех ти подарък, а подаръкът избягал! – продължи той и ми се стори, че повече се радва, отколкото съжалява за станалото. - Вървах насам по пъртината, а тя тясна и дълбока цял човешки бой. Гледам пред краката ми нещо черно. Наведох се: чучулига. Ха, рекох си, ще я отнеса на момчето - да го зарадвам. Турих я в джеба, а тя като замръзнала бучка пръст. Но дланта ми усети, че сърчицето ѝ е живо... Посгръла се в полушубата и изхвъркнала. У вас щеше да намери топлинка и трохи. А тя поискала да остане на студа - там, където мръзнат и другите чучулиги. Да има небе над очите ѝ ... Нищо и никакво птиче - една шепа перца, а мисли като човек...

Снегът, останал по каскета му, се разтопи, капки потекоха по изпъкналите скули и се събраха в една трапчинка на долната му челюст. Бай Камен ги отри с дланта си, позагърна ме с полушубата и гъделичкайки с мустаците си вратлето

ми (аз не го отместих - беше ми приятно), продължи:

- И един вълк срещнах. За тебе лъжа, за мене истина. Гонеха го ловци. Той се опита да удари към гората, но затъна, та не се видя в преспите, и хукна по пъртината право към мене. А пъртината тясна - двама души не могат да се разминат. Рекох си: свършено е с мене. Вълкът ме приближи, сниши се. разбрах, че няма да ме нападне, а гледа сиромашът, как да паси кожата си. Разкрачих се - той се мушна между краката ми. Така силно бягаше, че през шаяка ме опари. Ако бях стиснал коленете си, кожата му щеше да се изхлузи, да остане между тях и баща ти можеше да ти ушие кожухче от нея - щипна ме той по бузата, - но бях се уплашил, краката ми трепереха и така изпуснах вълка.

„Ей, че лъже!“ – казах си на ум аз, но не издадох мисълта си. Не исках да го обидя, защото го обичах.

Сгуших се под мишницата му. Затопли ме неговата голяма ръка и ме приспа дъх на брашно и на паяжини, натегнали от паспал. (Той беше дошъл от воденицата, където живееше, и носеше дъха ѝ със себе си.)

Спах и сънувах бучене на вода, която прелива през зеленясали улеи, сънувах потракване на качамачено котле, вързано със сиджимка, което бай Камен издърпва от запенените талази под воденицата, и в което се подават остри муцунки на черни мрени.

20

Майка му почина, когато беше съвсем малък.

Другата жена, която дойде в техния дом, го ненавиждаше.

Тя природи четири деца, от сутрин до вечер се бяхтеше да ги храни и облича и завареното момче беше като камък, вързан за шията ѝ. То ѝ пречеше, че върви по двора, че сяда на синията с другите и рони много трохи, че се мята насън и вика името на майка си,

Един ден тя събра дрехите му, върза ги с кълчищена връвчица и каза на момчето, че вече няма място за него в тоя дом. Баща му беше слабодушен човек и не го защити, за да не я разгневи. Той отиде в обора, уж да разбере дали се е отвързало телето, остана дълго там и не видя как момчето, изпроводено само от старото куче, излезе из двора. Но нещо го жегна, той долепи очи до една пукнатина над вратата и зърна сина си. Камен вървеше бос по белите речни камъни (през пролуката се виждаха само камъни, цяла пустиня, които сякаш течеха, разтопени от зноя), вървеше и сегиз-тогиз подтичваше, защото камъните изгаряха петите му.

Привечер момчето свърна в Балеевата воденица. Там имаше двама воденичари, приятели на баща му. Те разбраха какво се случило и без да го разпитват, мълчаливи и замислени, му сковаха нар в стаичката, където мливарите оставяха чувалите си и му постлаха един чул, който миришеше на конски гриви.

Камен свикна с неспирния шум на водата, дето се разбиваше, светейки, в

перките на воденичните колела, и го радваше едва доловимото шумолене на брашното, падащо на тласъци изпод тежките, бавни камъни.

Никой от техния дом не дойде да го види. Месеци. Години.

Когато се случеше да тръгне на воденица, баща му вземаше от съседите по-яки волове, прехвърляше Веренишкото бърдо и като кашляше от горчивия дъх на смрадликата (шините жулеха червените ѝ корени, преплетени през коловозите), отиваше чак до селата на Златията. Пред хората казваше, че бърди толкова дълъг път, защото в ония села има парни мелници, които правят много ситно брашно. А истината беше, че страни от нашенската воденица, защото знае как ще го заболи сърцето, ако срещне своя син.

В сиромашката къща децата растяха - едри и светлооки, прилични на майка си. Само тромавата им походка и едрите, изметнати навън ходила напомняха за техния баща. Хлябът стигаше и не стигаше, но болестите отминаваха дома им и те, вече забравили за Камен, се чувстваха щастливи.

Ала човек не знае кога ще го сполети бедата.

Веднъж, когато майката идваше откъм градината, по нанадолнището се зададе велосипедист. Той беше прилепил глава до кормилото и въртеше с все сила. Жената не го видя. Зърна го, когато е наведе да прибере от пътя един паднал домат, но вече беше късно да се дръпне. Велосипедистът връхлетя върху нея, ударът отхвърли каскета му назад, вилката на предното колело се откърши и то, изкривено, се затъркаля към една шипка.

Жената падна тежко и усети, че нещо я рязна през кръста. Без да чува ругатните на ядосания мъж, който беше заплел единия си крак във веригата на велосипеда, тя се помъчи да стане и като се придържаше с длани за бедрата, защото иначе не можеше да върви, тръгна към къщи, стиснала зъби от болка.

Три години - до последния си час - тя вървя така: приведена над земята, подпряна на дрянова патеричка. Снагата ѝ, тънка и пъргава преди да се зададе оня проклет велосипедист, се смали. Лицето ѝ почерня от горещината, излъхвана от нажежената лятна земя. Тя не можеше да види небето. Сините ѝ очи изгубиха цвета си и станаха сиви като праха на пътищата. Душата ѝ беше пълна с пътища - тя вървеше, наведена над тях, и патеричката ѝ докосваше сенките на хората и птиците, които идваха и си отиваха, като я оставяха сама. Оставяха я с коловозите - черни, със засъхнала остра кал, която разраняваше краката ѝ. Дори цвете да видеше на пътя, тя не се радваше, защото това двете биваше прашно и стъпкано. И сънищата ѝ бяха оплетени от пътища. Коловозите се намотаваха като прежда в краката ѝ, дърпаха я към земята, напукана и пламтяща, и тя не можеше да се отскубне от тях.

Една есенна привечер, когато се връщаше от нивата, усети дъх на зрели ябълки. Поиска да си разкваси устата, но не видя нито един паднал плод. Зърна само корените - очите ѝ не можеха да се вдигнат по-нагоре, за да погледне клоните. И тогава човешка сянка докосна патеричката ѝ.

- Пътниче, който и да си, откъсни ми една ябълчица...

Сянката не отговори нищо. Чу се профучаване на камък, пукот на ударена клонка и тупуркане на отбрулени ябълки.

После боси нозе нагазиха в баричката (тя ги видя - нозе на момче,

тънкуляви, с кал по глезените), чу се шуртене на чучурче и една мокра ръка ѝ подаде три ябълки, по които се стичаха капки.

- Вземи, мамо...

Жената стоя един миг безмълвна. После се опита да погледне към гласа, но не можа да го достигне. Момчето видя челото ѝ - черно и набръчкано, с полепнала потна коса по него, видя едва прозираща изпод веждите белотата на нейните измъчени гледци.

- Ти ли си, Камене?

- Аз съм, мамо...

Ябълките паднаха от шепата ѝ. Патеричката се затресе и той видя как бялата прах на пътя потъмня от нейните мълчаливи сълзи.

21

Започна Европейската война и бай Камен замина на фронта с обоза.

Дадоха му една селска кола с катраник от биволски рог, закачен на опашницата, и с два вола, вероятно реквизирани от различни хора и впрягани от една и съща страна на ярема, защото воловете винаги се дърпаха и не можеха да се успоредят.

Негов началник беше един фелдфебел, роден в село, съседно с нашето. Той беше човек с походка на раванлия кон. Носеше ластични презрамки, които едва успяваха да удържат свлечения му брич, и имаше подпухнали очи - сякаш му се дреме и все не може да се наспи.

Веднъж, като превзеха едно село, фелдфебелът каза на бай Камен да зареди пушката си и да го следва. Била получена заповед да проверяват из къщите дали няма скрито оръжие.

В селото не срещнаха жива душа. Зееха прозорци, изтърбушени от снарядните взривове. Някаква врата, чиято ключалка беше откъртена с нож, остро скърцаше. В един двор двамата видяха неприбрано пране. Висяха ризи, кърпени по раменете, където ги е била прояла потта, висяха парцали от някакво палто (разпорили са го, за да го преобръщат) и до тях се поклащаше розова бебешка шапчица. Хората бяха избягали и присъствието на прането правеше двора още по-пуст.

Двамата не се задържаха тук. Фелдфебелът видя една висока къща с изкусно изплетен железен балкон над пътя и се запъти натам. Ботушите, плътно обхванали едрите му прасци, заскърцаха по стълбите. Преди да посегне към бравата, вратата се отвори и до нея застана болнав брадясал човек с очила в златна рамка, много блед, току-що станал от леглото. Той се закашля, наведе се да потърси кърпа в джоба си, фелдфебелът го хвана за ръката (боже, каква ръка - само кожа и кости!) и го помъкна след себе си в тъмната стая.

- Проверка! - каза фелдфебелът, уверен, че човекът разбира езика му. - Бум! Бум! Бум! - извади той един патрон от паласката си и го насочи към оня със златните очила.

Това за него значеше, че търсят оръжие, но човекът помисли, че са

дошли да го водят на разстрел, и ръцете му затрепераха.

Фелдфебелът видя в ъгъла стар скрин с ключалка от ковано желязо, отвори го и започна да рови из дрехите. Отмахна един пешкир, бутна някакво детско кожухче, изтрито на лактите, и тогава бай Камен видя как фелдфебелът извади из джеби си една бомба лимонка, намести я с шепа в ръкава на шинела и като мислеше, че никой не го забелязва, я пусна под кожухчето. Тогава бутна болния човек до скрина, започна отново да разравя багажа - оня да гледа - и под кожухчето, като змия под камък, се показва бомбата.

- Това какво е? - погледна го фелдфебелът.

Болният човек нищо не разбираше. Той стоеше, подпрян до стената (беше му прилошало) и усещаше, че ще стане нещо ужасно.

- У когото намерят оръжие, присъдата е разстрел! - изрече бавно фелдфебелът, сякаш четеше редове от военна заповед. И за да го разбере по-добре оня, който стоеше до стената и лицето му беше станало бяло като нея, извади отново патрона от паласката и бодна с него хлътналите му гърди. - Злато имаш ли? Жълтица уста затваря - и красноречиво потри пръсти. - Иначе... ще доложим на началството.

Оня вдигна рамене: няма.

Тогава фелдфебелът посегна към лицето му, където святакаха златните очила, дръпна ги, те се позадържаха, защото дръжките им бяха завити зад ушите на мъжа, вдигна десния си крак и удари стъклата им в налчето на ботуша. Те се посипаха на дребни късчета по пода.

Фелдфебелът огледа стаята, не намери нищо, с което оня, който беше крил оръжие, можеше да изкупи вината си, прибра златните рамки в джоба на шинела и тръгна към другите къщи - да търси заговорници.

Бай Камен вървя с него до вратнята и отказа да го следва. Фелдфебелът му кресна, че това е заповед, но дребничкият войник, още повече смален от жестокостта на това, което видя, сякаш не чуваше неговите викове и се прибра в обоза.

За наказание зачислиха бай Камен в една пехотна рота, чиито окопи се виеха по баир, обрасъл с почерняла от дъждовете царевица. Отпред, където сивееше брустверът, царевицата беше огазена, за да имат пехотинците по-добър обзор и обстрел, но в тила на войниците, макар че много бяха я тъпкали, царевицата си оставаше висока и гъста, с едри изпокършени кулени, натъпкани в калта.

Бай Камен свикна с окопния живот. А фелдфебелът си намери друг помощник за проверките. Той беше каракачанин - слаб и изпечен като свинакова овчарска тояга, само с един зъб, който смешно повдигаше горната му устна, когато се усмихнеше. Другите беше му ги избил по-големият брат, когато почина баща им и трябваше да делят овцете. Каракачанинът вървеше като сянка след фелдфебела - мълчалив и изпълнителен.

Неговият началник пак слагаше бомбата между багажа на наплашените хора, изглеждаше ги заканително и те даваха мило и драго, за да измолят милостта му. Фелдфебелът отдели за каракачанина една жълтица и с това го спечели завинаги. Оня имаше дъщеря и се зарадва, че ще може да ѝ я подари на сватбата. Фелдфебелът му даде и един хлопатар с позеленяло пиринчено

езиче, който беше снел от врата на подивяла коза, залутана между развалините.

Каракачанинът го сложи в раницата и винаги, когато вървеше след своя началник, слушаше тихото звънване на пиринча и му се струваше, че след него върви стадото му, с черната звънчарка най-напред. Но черната звънчарка нямаше късмет да разлюлее на шията си тоя хлопатар. Една сутрин противникът се вдигна на атака, пехотинците не можаха да удържат и хукнаха през царевичите.

Каракачанинът се спусна по едно нанадолнище. Куршумът го настигна, когато се канеше да залегне зад купчина камъни. Той се олюля, падна и се затъркаля към дола. При всяко претъркулване хлопатарът прозвънваше остро и пронизващо и постепенно гласът му затихваше, защото кръвта на убития се беше просмукала в раницата и задавяше пиринченото гърло на звънчето.

В тая атака раниха и бай Камен. Куршумът прониза десния му крак над коляното. Той се опита да тича. Отначало не усещаше нищо, но после падна, зави му се свят и той стисна със зъби един царевичен кочан, за да не си прехапе езика от болка. Така стисна кочана, че пречупи какалашката и устата му се напълни с твърди, трошливи зърна.

Вечерта, когато се свести в лазарета, пред вдигнатото крило на палатката видя фелдфебела. Той наместваше в една от обозните коли, за възглаве, раницата със скъпоценностите, сваляше презрамките си и се готвеше да си легне.

В почернелите царевичи още продължаваха да стенат неприбраните ранени.

22

Аз познавах тоя фелдфебел.

Той живееше в едно съседно село. Имаше бакалница.

Веднъж дядо отиде при него да купи газ и катран, понеже нашият бакалин беше болен. Отведе и мене. Когато превалихме хълма, видяхме в котловината първите къщи на селото и тръгнахме по дълга прашна улица, оградена с черници и магарешко тръне. Спряхме на тесен площад, където няколко кокошки кълвяха разхвърляни динени кори. Там се намираше къщата на някогашния фелдфебел. Тя беше светлосиня, двуетажна, с дантелени пердета на прозорците, с балкон, на който висеше избеляло знаме, сложено там в някой празничен ден и после забравено.

Дядо бутна вратата. Катинарът на почернялата циганска халка тропна и ни лъхна мирис на катран и локум.

Бакалинът стоеше зад тезгяха по риза, с презрамки, по чиито прежди лазеха мухи. Когато видя дядо (те се познаваха - бяха служили в една рота), стана неохотно и му подаде месестата си ръка с розови петна, сякаш се е бил опекъл и после кожата се е обелила след зарастването.

Докато бакалинът тракаше с тенекиените чаши и наливаше в дядовите съдове газта и катрана, аз заразглеждах неговия дюкян. По рафтовете, до които висеше почерняла мухоловка, навита на спирала, бяха натрупани много стоки, но те не ми направиха особено впечатление. Бях виждал такива купища и по магазините в града. Очите ми се спряха на един златен орден с кръстосани саби, който беше закачен на стената. Орден за храброст.

- Твое внуче ли е това момче? - попита бакалинът и ми подаде една вафла - суха, изкривена от горещината. Дядо помисли, че ме почерпва, и му кимна усмихнат, но после, когато трябваше да плаща, забеляза, че под молива на търговеца се наместиха и стотинките за изкорубената вафла.

Тръгнахме. На вратата аз се обърнах, за да зърна отново златния орден, и видях как бакалинът взе от кутията два локума, стисна ги, те се смалиха между пръстите му и като се наведе, за да не го изцапа захарната пудра, напълни устата си с тях.

С тоя фелдфебел се срещнах и друг път, когато бях ученик в прогимназията. В един час по история учителят го доведе, за да ни разкаже за войната и за своите подвизи. Героят беше закачил на ревера си златния орден, същия, който видях в бакалницата, само че по-бляскав - изглежда го бе трил с вълнено парцалче, преди да дойде в училището.

- Деца, сред нас е един скромнен родолюбец - каза учителят. - Един човек, който е прославил отечеството със своя героизъм. Слушайте го внимателно и се учете от него!

Той се отдръпна. До стола, сложен пред чиновите, като се подпря с две ръце върху облегалката му, застана някогашният фелдфебел. Той заразказва с висок глас, сякаш държеше реч, за канонадите на артилерията, за неудържимите атаки на пехотата.

- Войниците се вдигаха от окопите - горещеше се героят и подръпваше разтегналите се ластични презрамки, врязани в раменете му. - Вдигаха се и като викаха: „Напред, на нож!“ помитаха враговете. В уплахата си враговете мислеха, че нашите титани викат: „По пет на нож!“ и бягаха като опърлени...

Някои деца се смееха, а други, пребледнели, се мъчеха да си представят как късият пехотински нож може да прониже петима души едновременно.

После запасният фелдфебел разказа как с риск на живота си проверявал къщите в превзетите селища и там намирал цели складове оръжие, с което неприятелят можел да вдигне във въздуха цялата армия.

Ораторът се вълнуваше. По късавото му лице, изплетено от дребни бръчки, потекоха струйки пот. Той сне сакото си. Ризата, мокра по раменете, беше се разкопчала на корема, опъната от неговото едро тяло.

Аз си представях героите по-иначе.

До тоя ден смятах, че са измокрени, гладни и уморени - нали така се говореше за тях в една стара войнишка песен?

Такива ги видях и в планинското градче, където ни отведоха на екскурзия през зимата. Сред градчето имаше паметник на загиналите герои през Европейската война, ограден с ръждясала верига. На четирите му ъгли

лежеха циментови лъва - изгризани от дъждовете, измършавели, повече прилични на кучета, отколкото на лъвове. Сред тях, на невисок пиедестал, стояха двама войника. Те бяха с дълги шинели, ниски, неестествено наведени напред. Единият държеше пушка с пречупен щик (щикът се е пречупил скоро, защото парчето лежеше в краката на войника), а другият беше паднал на колене и се държеше за шинела на своя другар. Сигурно беше ранен. И двамата бяха широко отворили уста - викаха: „Ура!“ или „Напред на нож!“. Но снегът беше напълнил устата им и ми се струваше, че ги задушаваше.

Не знам защо, но като ги гледах, аз си спомних за фелдфебела, който разпалено ни говореше за геройството, и го видях отново в бакалницата. Той стоеше зад тезгяха и устата му бяха пълни с локум - бял като снега, който смразяваше мъртвите устни на двамата каменни войника.

23

Лете бай Камен правеше тухли на Дългата поляна.

Винаги някой от селото се канеше да строи дом и тухларят, взел на рамо кирка и лопата, прегазваше Огоста, разчистваше поникналия трънак из ланшните ями, наковаваше пръст, сипваше и няколко кофи вода, за да шупне, и сядаше да изпуши една цигара. През лютивия дим на качака той гледаше къщите отсреща - къщи, зидани с изпечени тухли, неизмазани, с много стаи. От тях често беше стегната само една, а в другите, останали без дограма, слагаха люцерна, която висеше на кичури край стените, тук-таме примесена с тъмнозлатисти стебла царевичак.

Тухларят гледаше и мълчаливо се радваше: в тоя весел цвят на къщите живееше неговият труд. Той работеше с едничкото желание да остави добър спомен у хората. Обикновено вземаше за помощници момчетата на стопанина, които, голи до кръста, с изкаляни кореми, поемаха от ръцете му тежките калъпи, престъргани отгоре с мокра летвичка - така, че тухлата да лъщи. Те тръгваха по изтесания харман (там не стърчеше нито една тревичка), нареждаха тухлите гъсто, почти прилепени една до друга, и тичешком се връщаха при майстора, който вече държеше в изкаляните си до лактите ръце, грубо омесена, новата тухла.

Негова награда беше благодарствената дума на хората. Вместо банкноти, подлепени с цигарена хартия, ожулени по краищата от много броене, бай Камен получаваше скромни селски подаръци: шише ракия с орехова запушалка, която пускаше тънка струйка, или котелка супа, дете между оранжевите кръгчета на олиото плуваха ситни листчета магданоз. От тая супа той си отсипваше и обядваше, седнал в сянката на тухлените кафтори, подлагайки под лъжицата един голям залък. Освен това жените шиеха за него ризи от грубо тъкано домашно платно или му подаряваха костюмите на свои починали близки - дрехи, още неизгубили лъскавината от ютията на шивача, обличани само по няколко пъти - в празнични дни.

Случвало ми се е да го видя отдалеч, облечен в дрехите на някой познат

човек, с когото сме се простили преди месеци, и да се закова на пътя: не идвали към мене оня наш съсед, който обичаше да прави пищялки на децата, като подлагаше коляно под върбовото клонче и го чукаше дълго с чирените на ножчето си, за да се отлепи кората; или оня, горнокраецът, който отиваше при ковача с кошница захабени мотики и въртеше до премаляване точилото, загледан в искрите, които излитаха изпод черната длан на циганина?

Тия покойници продължаваха да живеят, дори зримо, в оня, който правеше тухли на хората и вечер грееше уморените си ръце над огъня.

Там момчетата, негови помощници, слагаха накършени глогови клони и първом, лизнати от пламъка, изгаряха с остро прашене зелените листа, а после пушекът вдигаше към небето едрите им сажди.

24

От всичко на света бай Камен обичаше най-много кладенците.

Вървеше през гората и когато чуеше шум на вода, спираше, оглеждаше се, за да открие посоката на звука, и тръгваше натам. Случваше се това да е шум на вода барешница, която преди три дни, в големия дъжд, се е блъскала в дерето. Червеникавите пояси по камъните показваха докъде е стигала, а сега под тях бяха останали само няколко локви и бай Камен чуваше гласа им, когато някой бръмбар цопнеше в тях. Но друг път шумолене на вода го отвеждаше до някоя скала, пукната в долния си край, с нагизнал мъх, през който се стичаха едри капки. Той отлепваше мъха от скалата и под него се откриваше извор, затрупан от изгнили корени, дребен камънак и мокри клечки, по които червенееше бабино ушенце. Издълбаваше с ковашкия си нож легло на кладенчето, ограждаше го с плочи, за да не се свлича пръст в него, правеше му вадичка - да се оттича, и изтрил изкаляните си длани с лист от лапад, сядаше да погледа как светлите жилки на изворната вода пронизват мътилката и кладенчето полека се пълни.

Когато струйката потичаше по вадата и на повърхността затрептяваше като паднал листец отражението на гургуличе крило, бай Камен опираше колене на пръстта, навеждаше се над кладенчето, сякаш се покланяше на това земно тайнство, отпиваше глътка и си отиваше.

Той беше направил много кладенчета. На ония край шосето беше закрепил чучурки от липова кора. Когато съм пил от такива кладенчета, съм усещал дъх на цъфнала липа и ми се е струвало, че чувам далечно, приглушено от разшумени клони, бръмчене на пчели.

Всяко кладенче се различаваше от другите.

Онова, което беше издълбал до бистрилишкия път, миришеше на лесковина, защото на дъното му есен падаха лешници и шумата, която го покриваше през ноември така плътно, че, ако речеш да пиеш, трябва да я разбуташ с длан - през зимата лягаше на дъното, изгниваше там и даваше дъха си на кладенчето.

Имаше един друг извор в ливадите. Той избликваше буйно и струята му,

която се виждаше на дъното като прозрачна гъба, люлееше червени корени на здравец, избелели в най-тънката си част. Тая вода имаше дъх на гора и на сенокос.

Дъната на другите кладенчета, край Огоста, бяха покрити с дребни песъчинки. Там, където водата извираше, песъчинките се поклащаха, някъде подскача, засипваха гърбовете на виюните, които помръдваха опашките си да прогонят песъчинките - и отново, лениво плувайки, лягаха над струята, за да гъделичка коремчетата им. Тая вода с дъха си ми напомняше рибарската мрежа, която денем съхнеше под нашата стряха, закрила половината прозорец.

Хората пиеха, благославяха ръката на оня неизвестен за тях човек, който е издълбал кладенците, и си отиваха, разлюлели коси и бъкели.

Бай Камен нямаше семейство, деца нямаше. Изворите бяха негови рожби. Когато нощем си припомняше своя живот, те се събираха край него - една голяма, пееща челяд – течаха, говореха си на своя език, не от думи, а от капки, и отмиваха от душата му горчивините и умората.

25

В нашето село нямаше прогимназия.

След като завършиха четвърто отделение, някои от моите съученици повиха учебниците си със син табак, за да изглеждат по-нови, продадоха ги на момчетата, които догодина щяха да седят на техните чинове, и взели мотики и овчарски тояги, тръгнаха да си изкарват хляба. А ние, другите, решили да продължим своето образование, се записахме в съседното село.

Три години ставахме посред нощ, туряхме в торбичките, до учебниците и тетрадките, няколко филийки хляб, а в джоба шише с петмез и като се събирахме един по един край село, където воденичната вада мие подпорната стена на шосето, тръгвахме на училище.

През есента, в първите седмици на учебната година, това пътуване беше приятно. За по-пряко ние минавахме през лозята и там, между червеникавата шума на памида и зарчина, намирахме по някой забравен грозд, изпит от осите, или си разквасвахме устата с чепка киселина, чиито зърна бяха дребни и стипчиви като трънки.

Неприятните дни започваха по-късно, когато завалеха дъждовете. Мокри и мълчаливи, ние се нижехме през орането, където плуговете бяха затрупали лятошната ни пътека, и съпровождани от грак на измокрени врани, пристигахме в училището, капнали от умора.

Някоя сутрин духваше студен вятър. Той насичаше дългите дъждовни нишки и над нас, накарал ни да притаим дъх от вълнение, политаше първият сняг. Ние се биехме със снежни топки, викахме, но гласовете ни отиваха само на няколко крачки и потъваха в белотата. Минаваха седмици. Снегът все

валеше. Преспи засипваха всичко и само телеграфните стълбове показваха къде е шосето. Сутрин бащите ни излизаха с лопати да проправят път до края на селото. Ние влизахме в пъртината като в окоп и се изгубвахме - само тук-там се показваше фуражката на някое по-високо момче. Мъжете се връщаха в селото, вирнали над раменете си наснежените лопати, а ние се нареждахме в колона и като се сменявахме на всеки стотина крачки, един по един разпъртвахме снега и бавно се приближавахме към училището, сепвани ту от вой на вълк, ту от трясък на замръзнал дъб, който се разцепва, сякаш е ударен от гигантска секира..

А какво да кажа за пролетта? Тогава пътят беше най-лек и весел. Докато да усетим, прекосявахме дола и баира. Сядахме да закусим, като цедяхме върху царевичните филийки тънка струйка петмез - някои опитваха да напишат с нея името си, - после слагаме между страниците на учебниците кокичета, минзухари и теменужки, за да ги подарим на нашите съученици от съседното село, и продължавахме пътя си.

Когато минавахме по шосето, някои момчета успяваха да се хванат за багажника на жълтия автомобил, който всяка сутрин ни настигаше към лозята. Висейки като прилепи под коженото му покривало, те стигаха много по-рано от нас до моста, откъдето почваше пътеката към селото. Момчетата обикновено сядаха на някой камък да ни почакаат и ако предния ден не са успели да напишат домашните си, понеже е трябвало да ходят на оран и са се върнали посред нощ, отвинтваха капачките на мастилниците, почти винаги нацапани с мастило, потапяха перата в запенената виолетова течност и започваха съсредоточено да пишат.

А жълтият автомобил, който се движеше малко по-бързо от файтон и с покривалото си съвсем приличаше на файтон, се изгубваше на завоя, трещейки и хвърляйки кълба пушек. На задната седалка обикновено се мъдреха гражданки с розови чадъри, които отиваха или на курорт в Лопушанския манастир, или да се причестят при игумена. Със своите бухлати рокли те запълваха като шупнало тесто целия автомобил и шофьорът едва се виждаше, затрупан от техните кошници и куфари.

Шофьорът носеше широк голф и гамаши, стегнати с гъсто преплетени шнурове. Преди да седне до кормилото, винаги слагаше кадифени ръкавици, опъваше ги, за да прилепнат към пръстите му, и като караше помощника си да върти манивелата, докато пот рукне по лицето му, запалваше мотора и тръгваше. Гладко избръснатото му лице, винаги изпорязано по шията, защото брадата му беше люта, дъхтеше на парфюм. Разказваха, че имал успех сред жените, които отиваха да се причестяват в манастира. Той беше личен приятел на околийския началник, другите управници в града също се ползваха от неговите услуги, затова шофьорът, имайки тяхната поддръжка, смяташе, че всичко му е позволено. Той например обичаше есен, когато минава край волски коли, натоварени догоре с царевичак, ненадейно да изсвири. А свирката на неговия автомобил беше така мощна и дрезгава, че воловете се подплашваха, хлътваха в канавките и хукваха през нивите, счупили я левка, я стълпец.

Веднъж шофьорът си направил такава шега с турлаците, които карали към града орехови трупи.

Керванът на кираджиите се спускал по нанадолнището към нашето село, когато откъм лозята, обвит в кълба пушек, се задал жълтият автомобил. Щом стигнал по средата на кервана, шофьорът внезапно натиснал клаксона. Воловете, които били редом с него, пощръкнели от уплаха, яремът изпукал, задната ос се закачила в един телеграфен стълб, колелото отхвъркнало и тежкия орехов труп, падайки, едва не смачкал коларя.

Шофьорът видял, че шегата му излязла много солена и поискал час по-скоро да се махне, но най-предната кола била застанала пряко на пътя и той - ще не ще - трябвало да спре. Коларите го обградили, дошъл оня, чиято кола пострадала, и като опрял лакът на калника, заговорил с помощник-шофьора:

- Ти, момче, можеш ли да управляваш тая дяволия?

- Мога - отговорило с пресъхнало гърло момчето и погледнало ръцете на планинеца, които треперели от гняв. Те били толкова едри, че ако стиснели автомобила по средата, могли да го прекъснат като червей.

- А на това как му викат? - продължил да разпитва той.

- Манивела.

- Дай ми я!

Планинецът измъкнал шофьора из кабината (кожените му гамаши се закачили за вратата и изскърцали), проснал го по корем в канавката и започнал да го налага с манивелата. Изредил го два пъти от врата до петите, сложил го на задната седалка и момчето, криволичейки с колата по нанадолнището, поело към града, изпроводено от стоновете на своя господар.

Когато пристигаме на разклона, момчетата, вече написали своите домашни, тръгваха с нас. Зад Бърдото изсвирваше маслобойната. Това знаеше, че звънецът ще бие чак след половин час и ние, за да използваме времето до началото на учебния ден, започвахме своето следващо приключение.

Пътеката ни минаваше през дъбова гора, доста висока, със стари хралупести дървета. В изгнилите дънери имаше гнезда на стършели. Стършелите не ни задяваха, бръмчеха лениво над нас и святкаха с жълтите си кореми там, където между клоните проникваха слънчеви лъчи.

Те не ни задяваха, но ние решавахме, че трябва да ги поразсним, и започвахме да замеряме някоя от хралупите. Кухият дънер кънтеше, камъните отскачаха и в промеждутъка, когато отново се примервахме, чувахме сърдито, нарастващо бръмчене. Един стършел разузнавач излиташе из хралупата, обикаляше няколко пъти около стеблото, сякаш беше завързан за него с конец, и пак се връщаше в тъмната дупка. Ние, спрели за миг, за да проследим полета му, продължавахме своята стрелба. И тогава над градушката от камъни, гневно святкайки, се понасяше цял облак стършели.

Метнали дрехите над главите си, ние хукахме накъдето ни виждат очите. Стършелите се удряха в гърбовете ни, забиваха жилата си в дебелите вълнени фланели, но не можеха да ги пронижат и падаха на пътеката. Налитаха други. Някои от тях успяваха да се промъкнат през гънките на палтата, с които бяхме закрили лицата си, забръмчаваха край ушите и под брадите ни и ако не успеехме да ги прогоним с ръка, забиваха там своите жила. Отровата им беше толкова силна, че само след няколко минути лицето подпухваше, а клепачите се притваряха и не можеха да помръднат.

Случвало се е по десетина души от нас да пострадат и само един,

останал зрящ, да ни води към училището, наловени ръка за ръка като слепци... Целият клас ни посрещаше с гръмогласен смях. Учителят също се развеселяваше. Колкото и да се напругахме, ние не можехме да го видим. През тясната пролука между подпухналите клепащи съзирахме само някое копче от жилетката му, а по шумоленето на дневника разбирахме, че ще изпитва. Но не се плашехме - знаехме, че ще ни пощади, защото езиките ни бяха подпухнали и не можехме да говорим.

26

Имаше едно момче - мой съученик. Казваше се Митко. Във всички класове, докато учехме заедно, Митко седеше винаги на първия чин.

Има ученици, които предпочитат да са по-надире. Учителят обикновено най-добре вижда предните и тях по-често изпитва. Но Митко, понеже баща му беше наш учител, мислеше по-иначе. Той смяташе първия чин за най-личен и кому, ако не на него, учителския син, се падаше да седи там?

Митко влизаше в класната стая дълго след като е бил звънецът. Ние носехме книгите и тетрадките си в шарени торбички с тракове, които окачвахме от страни на чиновете. А учителският син единствен имаше картонена чанта - кафява, с каишка на капака, с дълго кожено ремъче, промушено през три гайки, което му позволяваше да носи чантата и на гърба си. Когато влезеше в класната стая, Митко не бързаше да седне, а минаваше между чиновете, навеждаше се - уж си е изпуснал гумата и се подсмиваше: знаеше, че ние всички със завист гледаме неговата чанта. После сядаше, изваждаше от нея разни кутийки с пера и гуми и ги нареждаше на чина. Вратлето му - тънко, неподстригвано, със завити руси къдрици около ушите изглеждаше още по-мършаво на фона на черната дъска.

По онова време бяха на мода книжните бомбички. Доколкото си спомням, правеха ги от бертолетова сол и малки камъчета. Всяка бомбичка, увита в хартия, здраво стегната с конец, беше голяма колкото лешник, по ударена в зид или стена така гърмеше, че кокошките започваха тревожно да кудкудякат, а кучетата, подвили опашки, се мушваха в бъза.

От бакалницата можеха да се купят пет бомбички за лев, но родителите рядко ни даваха пари, затова ние правехме покупки си с яйца. Щом видехме някоя кокошка да легне в полога, притулвахме се било в хамбара, било в обора, където над главите ни писукаха току-що излюпени лястовичета, и чакахме. Кокошката не се бавеше дълго. Тя изкудкудякаше прибързано, скачаше от полога, поразкършваше снага и тогава ние, пъргави като невестулки, грабвахме още топлото яйце, слагахме го в джоба и забързвахме към бакалницата.

Бакалинът разтриваше сънливите си очи, вземаше яйцето, премерваше го с една тенекиена халка и то, за наше нещастие, почти винаги се промушваше през нея (говореха, че бакалинът бил разширявал халката с пила). "Дребосък" - казваше той и ни даваше две вместо три бомбички.

Най-голям любител на бомбичките беше учителският син. Яйце не се свърташе у тях. Кокошките им по цял ден кудкудякаха, а когато баба му - рускиня, не знам как попаднала в тоя край - привечер обиколеше полозите, намираше там само по някоя курешка или перушинка. Тя, с мъка влачейки подпухналите си крака, набраздени от криволичещи зърнести вени, посрещаше своя син - учителя, който след часовете отиваше на лов, и започваше да нарежда на напевния си език:

- Знаешъ, Пантелей, сабачка яйчки опять скушала.

- Ще ѝ дам аз на тая сабачка! - тросваше се учителят и като разпасваше своя патрондаш, влизаше в стаята, където синът му, играл допреди пет минути, се преструваше, че учи много съсредоточено.

Един следобед учителят казал, че отива на лов, но не тръгнал, както винаги към баира, а заобиколил по една странична улица, прекрачил трънената ограда на техния двор откъм овощната градина, избрал си скришно място, седнал и зачакал.

Кокошките се качвали в полозите, направени от стари кошници, пълни със слама, кудкудякали, слизали и тръгвали да търсят червейчета из торището. Подхвърквали други носачки, разлюлявали полозите, когато кацвали на тях, а никакво куче не се появявало.

По едно време, когато учителят вече се канел да си тръгва, чул шум на стъпки, разгърнал листака и видял, че към полозите, като се обръщал боязливо, бос, с черни разтегнати гащета, приближавал неговият син. Дребосъкът се надигнал на пръсти, взел яйцето от първия полог и го сложил в пазвата си. После, като се напъгал така, че гащетата му се смъкнали към коленете, Митко проверил всички кошници и пазвата му се напълнила с яйца. Подсвирвайки си тихо от радост, защото с тези яйца можел да купи десет шепи бомбички, Митко тръгнал към последния полог.

И тогава се случило нещо неочаквано. Чул се изстрел. Сачми затракали по керемидите и над главата му се посипали клечки от свинаковите метли, които били забучени под стряхата.

- Не мърдай! - срязал го гласът на баща му и той видял как иззад вършините на боба първом се показала двуцевката, после левият ръкав на тъмноръждивото палто, а след това пребледнялото лице на баща му, с мустачки, изострени в гънките на устните.

Без да каже дума, учителят хванал за лявото ухо своя син, вдигнал го (Митко беше слаб и е висял като сламка в ръката му), изправил го до стената на къщата, бръкнал в пазвата му, извадил яйцата, като усещал с ръката си нервното потрепване на детското коремче, отстъпил няколко крачки и наредил плячката до краката си.

Той замахнал силно, сякаш искал да улучи нещо много далечно, и първото яйце намерило главата на неговия син. Черупките се пръснали и по тънкото носле на Митко потекъл оранжев жълтък. Като ловец бащата никога не улучвал нито заек, нито пъдпъдък, но тоя път ръката не му изневерила. Само едно яйце не попаднало в целта - то профучало над главата на малкия, ударило се в прозореца и едва не разбило стъклата.

Уплашен и унижен, учителският син стоял срещу слънцето - така наредил

баща му - и от гашетата до земята се изтегляли като паяжини нишките на белтъка.

Ние научихме тая история на другия ден. Разказа ни я едно момче, съсед на Митко, което беше видяло цялото представление.

Учителският син, който искаше да покаже, че е нещо повече от нас, и ни ядосваше със своята картонена чанта, изведнъж ни стана симпатичен. Ние също като него бяхме постраждали за лудории и това, което се случи с Митко, когото смятахме за покровителстван от съдбата, го приравни с нас. Е, перчил се е, но нищо лошо не ни е сторил. Спомнихме си, че ни е давал да гърмим с негови бомбички, когато не сме имали, а и няколко пъти, подслушал разговори между своите родители, ни е казвал кога ще изпитва баща му и кои уроци трябва да научим.

Учителят Пантелеев беше сладкодумен човек. Така подробно, с примери разказваше уроците, че ако слушахме внимателно, можехме да ги запомним още в клас. Но ние се занимавахме с други неща: рисувахме с молив по чиновете, разменяхме си стъклени топчета или пускахме хартийки във вратовете на момчетата, които седяха пред нас.

Учителят често говореше, че трябва да бъдем честни и трудолюбиви. Към лентяите и към тия, които се опитваха да го мамат, той беше безпощаден,

Веднъж в края на първия срок, връщайки се от лов, той видял, че синът му заедно с едно друго момче играе на двора. Децата не го усетили и учителят спрял да погледа какво правят. Момчетата бутали по тревата два бръмбара рогачи. Когато се приближели, рогачите се вчепквали, започвали да се търкалят, пускали се, отново налитали един срещу друг и децата с притаен дъх гледали кой ще победи.

- Борят се бръмбарите. Така и вие трябва да се борите със знанието! - казал учителят с весел глас, защото тоя ден изненадващо му било провървяло в лова. Двете момчета се изправили, снели шапки и застанали мирно, както се стои пред учител.

- Ти, Митко, научи ли си уроците по природознание? Утре ще изпитвам.

- То много уроци. Кое да уча по-напред? - промърморил синът му.

- Кое ли? Научи, да кажем, за дъждовника.

Учителят снел пушката от рамото си, извадил гилзите, погледнал по навик през двете цеви и влязъл вкъщи.

Митко отворил учебника и започнал да чете. Урокът за дъждовника не бил голям и той бързо пробягал по страниците. Погледнал картинката на черното животинче с жълт корем, нарисувал му в устата една цигара и като се усмихнал на баща си, който се канел да излиза, свирнал на момчето с бръмбарите рогачи и тръгнал да погледа продължението на двубоя.

На другия ден учителят наистина започна да изпитва. Той първо среса оредялата си коса, среса я така, че да закрие лъсналото теме, а то въпреки усилията му продължи да прозира под нея, после одуха пърхота от роговия си гребен и мина с нокът по всички зъбци - да не би да е останала някоя пращинка. По-тънките зъбци запяха звънливо, а по-дебелите забръмчаха като мухи. Пред

дъската един след друг застанаха няколко ученика. Те отговаряха добре, учителят ги потупваше по раменете доволен и им казваше да си седнат.

Митко отначало се боеше, че може да се поизпоти (учителят задаваше трудни въпроси, а Митко никак не беше чел), но после се успокои. Едва ли ще го изпитва. Сигурно ще му пише една шестица ей така. Кой баща не обича детето си?

Но се случи друго.

- Да излезе Митко Пантелеев.

Чинът скръцна, чантата на момчето падна, то се наведе да я вземе и когато се изправи, чукна главата си в седалката. Това още повече го смути.

- Разкажи ми за дъждовника - рече баща му, който се разхождаше бавно пред черната дъска.

“Човек излезе, това ми каза да чета вчера и за това ме изпитва”.

- Дъждовникът... Дъждовникът... - започна да плете езика си Митко, - му е жълт коремът.

- Така е - каза учителят.

- Той живее на тъмно в пещерите и когато излезе навън, не вижда и не знае накъде да върви.

Баща му се подсмихна.

- Храни се... храни се с гъсеници и жаби.

- Жаби ли?

Митко погледна към чиновете. Очакваше някой да му подсказе, но класът мълчеше като ням. Момчето беше сбъркало урока за дъждовника с урока за щъркела.

- Дъждовникът има жълт корем - започна отново Митко.

- Това вече го разбрах. Малко си чел, моето момче. Не знаеш... Кажете ми сега за костната система на човека.

Тоя урок Митко съвсем не беше го поглеждал.

- Костната система на човека се състои от кости - зареди учителският син и гласът му съвсем изтъня. - Те служат на човека да стои изправен, защото иначе ще се прегъне.

- Правилно. Да стои изправен, с гордо вдигната глава и да се срамува, когато е мързеливец и петни своя баща... Ученици - тръгна между чиновете учителят, - пред черната дъска стои моят син. Повечето от вас идват тук от съседното село в дъжд и сняг, с торбички и прокъсани цървули. Погледнете него - спретнат, с лъснати обувки. Лъска ги майка му. И чанта носи - знам, че се перчи с нея. А го мързи да чете. Сигурно си мисли: „Имал съм късмет, че баща ми е учител“. А на него се е паднал най-лошият късмет. Ще пораснете и ще разберете моите думи.... Обичта и доверието задължават. Човек трябва да бъде честен и да не лежи никога на чужд гръб. Вън, лентяй! - обърна се той към своя син, хвана го за рамото и го блъсна към вратата. Стаята скоро беше мазана с подово масло. Митко се хлъзна, падна между чиновете и изпъзля из тяхната тъмнина също като дъждовника, за който ставаше дума преди малко.

Ние седяхме, сепнати от суровия глас на учителя.

Животът ни преподаваше своите първи уроци.

На селския харман лете докарваха Куздовата вършачка. Окопаваха я до Червеното вървище между тухларските ями и Огоста, подпираха с трупи колелата ѝ – доста високи, със спици като на моторетка, а машинистът нареждаше десетина бурета и ги наливаше с вода, защото локомотивът харчел много пара и трябвало непрекъснато да се зарежда.

Куздовата вършачка беше американка. На батозата върху избелялата и олющена жълта боя личеше нейната марка „Арканзас“. За нас тая дума не значеше нищо, но за стопанина на вършачката това бяха тридесет години, прекарани по мини и чифлици, години, от които му беше останал за спомен един часовник с много майсторски изработена верижка, със сребърна капачка и с ключе, което да го навива. Беше си донесъл оттам и бомбе с широка периферия, с перо от сойка на панделката и очила, чиято рамка беше чупена неведнъж и подлепвана с восък.

Когато вървеше по нашите улици, висок и тънък като комина на своята вършачка, децата го гледаха с особено любопитство. Лятно време селяните обикновено ходеха боси. Той не стъпваше на земята необут. Винаги вървеше със сандали, между чиито каишки се показваха пръстите му, разкривени от ревматизъм. Той носеше само ризи с корави яки и не се разделяше със своята жилетка, посивелите предници на която бяха изострени като лястовичи опашки.

Сутрин машинистът започваше да подклажда локомотива. Черното гърло на ръждясалата машина изяждаше десет грамади слама, докарваха още, а парата едва-едва се обаждаше през незавинтените гайки към комина, цвъртеше и се стичаше на мазни капки. Куздо махваше няколко пъти с длан пред очилата си - там, заради восъка, винаги се навъртаха пчели - и дръпваше телчето на свирката. Изсвиреше ли локомотивът, това значеше, че парата е силна и вече може да се вършее. Но в свирката, която приличаше на обърната гилза от малокалибрено оръдие, се чуваше само бълбукащо свистене, парата, колкото се беше насъбрала, излиташе на бял облак и всички надежди пропадаха.

Това обикновено се случваше по пладне. Хората, дошли да вършеят, разбираха, че нищо няма да стане до вечерта, и сядаха под сянката на някой купен да изсърбат пилешката чорба, която приятно ухаеше на чубрица. А синът на Куздо разстилаше едно платнище и започваше да разглобява локомотива. Когато мръкнеше и вече не се виждаше, запалваха фенер и баща му, понеже беше най-висок, стъпваше на едно от колелетата и му светеше да отвинти всичко от стоманения скелет. Синът продухваше с уста тръбите, а после плюеше, защото смазката му горчеше, навиваше кълчища по нарезите и на другия ден до обяд успяваше да завинти половината гайки. Оказваше се, че за другите няма място...

Тогава пращаха човек в Калиманица (по-сетне именувано и Черказки), за да потърси монтьор. Край селото той срещаше мъже: неподстригани, с пърчови ногавици на коленете, които му казваха, че нямат време да разговарят, понеже бързат - тръгнали били да ловят скачащи бълхи и верблюда. Нашият не ги

оставяше да отминат, питаше ги в коя къща живее монтьорът. Те го поглеждаха с недоумение и си смигаха: той май не е с всичкия си... Оказваше се, че калиманичени не само не знаеха какво е това монтьор, но не бяха и виждали вършачка. Те се занимаваха с философия и ронеха зърното по дворовете с дикани.

Пратеникът се връщаше сам, съвсем овесил нос. Но когато превалеше сечините и се спуснеше към Огоста, виждаше, че локомотивът пуши: значи синът на Куздо е успял да го сглоби и привечер сигурно ще могат да вършеят.

Куздо, стопанинът на вършачката, я изкарваше на поляната не толкова да печели от нея, колкото да слуша равномерното ѝ тракане и да си спомня за онова, което е минало през душата му и няма да се върне вече.

Отдавна, преди да замине за Америка, той решил да отглежда гъски, за да прибави някой лев към оскъдния си доход. Някакъв гражданин бил му казал, че много скъпо купуват черния им дроб - продадеш един дроб и покриеш всичките разноски. А месото ти остава даром. Яж и си гледай живота! Същият този гражданин добавил, че най-голям дроб имат едни гъски, особена порода, с жълта качулка на главата. Тръгнал Куздо да търси такива гъски по пазарите. Никъде не намерил. Един ден, когато минавал през същото това Калиманица, за което стана дума по-горе, и надникнал в ковачницата да си купи бургия, чул зад гърба си съскане. Обърнал се и какво да види: гъсок с жълта качулка. Разтрил очи: да, с жълта качулка! Слава богу!

Не се надявал, че тук ще му излезе късметът. Дръпнал ковача за рамото. Оня ковял някаква чивия и не го усетил кога е влязъл, та трепнал и погледнал изненадан.

- Майсторе, ще ми продадеш този гъсок - изрекъл на един дъх Куздо. - И женската!

- И женската? Дума да не става! - обърнал му гръб циганинът. - Такива гъски злато струват. Само в Индия ги има.

Е, ковачът не получил злато за тях, но след дълга уговорка Куздо го склонил да му ги даде за един чувал брашно и няколко стари ралника. Като взел под мишница двете гъски, които съскали и го дращели с жълтите си крака, купувачът радостен пристигнал в село.

След две седмици (гъската била добра носачка) събрал яйцата в един полог и я сложил да мъти. Грижел се за нея повече, отколкото за децата си: ронел ѝ кукуруз, забърквал ѝ брашно и лютиче, по пет пъти на ден сменявал водата в паничката. Всяка сутрин, преди да стане, се ослушвал да чуе писукане и си представял как в дланта му, меко като глухарче, ще зашава първото гъсенце.

Но един ден погледнал към полога и студена пот избила по челото му. Гъската лежала с отпуснати криле, които докосвали пода, с клюмнала човка. Попипал я: студена. А яйцата били още топли... Нямал време за бавене. Ако ги остави да изстинат - край. Трябва да ги хвърли. А щели да се измътят само след няколко дена.

Махнал мъртвата гъска и на нейно място поставил една квачка, която

вече била разпуснала пилетата си. Квачката полежала минута-две над гъшите яйца, опитала се да ги покрие с крилата си, но те останали отвън, после извила глава на една страна, за да ги погледа, прокълвала едно от тях и она, който искал да търгува с гъши дробове, така я цапнал с машата, че едва не изпотрошил всичките яйца.

Тогава му дошло на ум да сложи гъсока. Намерил го зад хамбара, лежи си на сянка, наместил го на полога, но гъсокът, защитавайки мъжкото си достойнство, мигновено слязъл. Куздо вързал краката му и пак го поставил над яйцата, но гъсокът, като си помагал с крилете, отново се хлъзнал от полога.

И в тоя миг на селянина му хрумнало нещо, за което много години след това, дори до ден днешен, хората си спомнят с усмивка. Той налял паница вино, натопил в него къшей хляб и го подал на гъсока. Лакомникът мигом глътнал залъка и отново погледнал към паницата... А Куздо го държал между коленете си, топял залъците във виното и го тъпчел така, както циганите тъпчат гъските преди Васильовден. Когато в дланта му не останала нито троха, а и виното се свършило, пуснал качулатия горделивец. Гъсокът се опитал да върви, но краката му не го държели, изквакал няколко пъти, после се дотърлил до къта, където били подниците, мушнал глава под крилото си и заспал. Куздо го сложил върху полога и на сутринта, когато станал и видял, че е още там, отново натопил във виното няколко залъка и му ги дал. Гъсокът изквакал от удоволствие и съскайки насън, сякаш се бранел от нещо, останал да лежи дотогава, докато под краката му започнали да писукат и да шават жълтите пухчета на гъсетата.

Това тънко и галъвно писукане пречупило нещо в него и той, наеженият гъсок, който изпъвал заканително шия, щом край него минел човек или се мернела котка, тоя гъсок станал изведнъж нежен и грижовен, някакво непознато бащинско чувство се събудило в душата му. Като се оглеждал да не би опасност да застрашава рожбите му, той водел към реката златистото, клатушкащо се ято. Учел гъсетата да плават, търсел им червейчета, криел ги под крилете си, когато по поляната се хлъзнала сянка на ястреб.

Рожбите му сменили нежния си пух с твърди, щръкнали пера, които се появили най-напред на крилете и трътките им. Гъсетата растели така бързо, че ако си ги видял преди пет дни, сега не ще можеш да ги познаеш. Растял, за радост на стопанина им, и техният скъпоценен чер дроб.

Всичко щяло да завърши много добре, ако гъсокът не станал жертва на своята лакомия. Едно дете го помамило със залък хляб и той, уж за малко само, тръгнал след него, като поглеждал от време на време към гъсетата. Но момчето го завело доста далече в една забутана улица, хвърлило му залъка, в замаяна на което отскубнало най-хубавото му перо, за да накичи с него шапката си, и затичало след своя обръч от бъчва.

Гъсетата - те вече били големи и се зарадвали, че най-после са се отървали от досадния бащин контрол, клатушкайки се, наскочили във водата. Плували, гонили се край подмолите, после излезли на поляната да се понапекат на слънце. Както си лежали, видели, че на отсрещната върба виси огромно кълбо от пчели. Човек с мрежа на лицето и с кошерище, намазано с маточина, дебнешком се приближавал към избягалия рояк. Кълбото шавало, изменяло

формата си, по едно време изтъняло по средата, заприличало на пашкул, откъснало се и паднало на тревата. Поляната се изпълнила с бръмчене. Гъсетата уплашени затичали към реката и пчелите — сякаш гъсетата са им виновни за нещо - се спуснали да ги жият.

Изоставените рожби на качулатия красавец обърнали към небето мокрите си коремчета и крачетата им останали да жълтеят над тревата като прецъфтели лютичета.

Само едно от гъсетата успяло да се спаси, защото било най-близо до реката, и щом чуло бръмченето, се мушнало в подмола. Вечерта то се върнало самичко вкъщи и Куздо, предчувствувайки, че е станало нещастие, тръгнал да търси гъсока и неговите рожби. Наминал към реката.

Една жена, цялата мокра от прането, което висяло на кобилищата ѝ, му казала, че видяла гъсока да върви към шосето. Куздо тръгнал да го търси там: може кой автомобил да го е сгазил. Гледал по разровения чакъл, търсил я кръв, я разпиляна перуши - нищо не открил. И тогава същото дете, което търкаляло обръча от бъчва, му казало, че един циганин-другоселец минал край чешмата, навел се да пие и от торбата му се показала глава на гъска.

- С жълта качулка ли?

- С жълта.

Сетил се, че това е калиманишкият ковач, който бил известен със своята хитрост. Веднъж продал прасе на един наш съсед. След време дошъл в село да купува дървени въглища. Влязъл в двора му (било по жътва и там нямало жива душа), отворил кочината, хванал прасето през устата, да не квичи, и го мушнал в един чувал. Но не щеш ли, край село, където са гробищата, го срещнал нашият съсед. Прасето се обадило и циганинът, за да не пострада, защото оня бил нервен и хич не си поплювал, сложил чувала пред краката му и започнал да си плете езика:

- Ще прощаваш, бащице, ама циганчетата много реват за прасето, та го взех малко да му се порадват и пак щях да ти го върна... Язык. Не са имали късмет децата...

Нашенецът изгледал кръвнишки циганина, метнал чувала на рамо и се спуснал по нанадолнището, съпроводен от затихващо грухтене.

А гъсокът така си пропаднал. Стопанинът му помислил да съди крадеца, но колко пари щял да даде на вятъра! Иди доказвай, че го е откраднал циганинът! Куздо беше ходил по съдилища в Америка и знаеше колко са заплетени тия работи. Видяло го детето, но кой ти вярва на дете? Може да излезе, че не крадецът, а ти си виновен, защото си му нанесъл обида и той да остане да си клепе мотиките в ковачницата, а ти да се намериш в дранголника.

Махнал с ръка и се прибрал вкъщи.

и батозата отделяше от нея плевата. Там човек можеше да овършее само за няколко часа. При Куздо обикновено идваха турлаци от Чипровци или Меляне, които имаха ниви в нашето землище. В началото на септември, дочакали най-после да завърши ремонта, те се качваха на купните си, но не можеха да открият снопите, защото житото беше поникнало от дъждовете и стеблата му бяха станали цяла педя.

Потъването на парахода "Титаник" беше най- голямото събитие в живота на тоя вече остарял човек. Денем, докато майсторите чоплеха гайките, той седеше, опрял гръб в бодливата стена на някой житен купен, и си мислеше за преживяното. Очилата му се запотяха, но той не ги бършеше, защото с тях беше гледал океана и се боеше да не изтрие спомена за него, за оная безкрайна синьозелена вода, над която тук-таме се издигаха бели фонтани, изстреляни от китовите. Той беше пътувал в същата година, в същия месец, когато "Титаник" се беше отправил към своята гибел. Може би не беше го и виждал или само беше зървал от борда на техния стар, отрупан с бурета кораб неговите мачти и светлокремавото му тяло, сякаш изваяно от слонова кост. Но името на "Титаник" му спомняше за пътуване към неизвестното и това го вълнуваше.

В живота на стария човек, преминал в борба за хляба, нямаше нито едно голямо събитие, за което можеше да си спомни с обич и нежност, и той беше чел или беше измислил историята с "Титаник" и си я припомняше, като я доукрасяваше с неща, които беше виждал или слушал другаде. Той, например, разказваше с най-големи подробности как ледената планина се доближила до кораба, разскала го ("Тресна, като че церовина се пукна!") и моят земляк, като взел от ръцете на капитана бинокъла му, видял как по палубата затичали ужасени хора. Едни държели в ръце децата си, други - защо им е? - събирали своя багаж.

Тогава капитанът на "Титаник" наредил корабната музика да се строи на палубата. Корабът се накланял, вълните помитали пътниците, а музикантите, облечени в своите бели дрехи, стояли като заковани и свирели съсредоточено и тържествено. Водата стигала до устата им, задавяла ги и те, един по един, без да изпускат инструментите, изчезвали в синята бездна. Последен останал един флигорнист. Той, залян до очите, продължавал да вдига към небето своята флигорна, сякаш молел за помощ. Изчезнал под водата, а мелодията продължавала да се носи, докато една вълна я помела...

Просторът на океана беше останал безкрайно далече и вълните на живота бяха изхвърлили тоя неудачник тук, сред бъза и тухларските изкопи. А "Титаник" продължаваше да пътува в мислите му. И той не триеше очилата си, за да не го избърше от техните посивели, издраскани стъкла.

Всеки човек си има един такъв "Титаник".

Една есенна привечер от Черепишкия манастир се завърна в село синът на стария поп. Семинаристът вървеше по тесните улици, в дълго бяло расо, което се докосваше до вършитбената слама - възмъжал, с кадифена брадичка, леко издължила бледото му лице.

Неговата енергична походка издаваше неспокойната му душа. Ония, които го познаваха по-отблизо, трудно можеха да си го представят с кадилница в ръка, застанал под икони и полилеи, обкръжен от шепот на бабички. Той по-скоро можеше да бъде фокусник, който мушва в ръкава си бучка захар, а изважда оттам жив папагал, можеше да бъде закупчик на добитък или собственик на дюкянче с избеляла фирма и кепенци, на които пише: "Днес с пари, утре - на вересия". Навсякъде щеше да успее, защото беше предприемчив и умееше да общува с хората. Но баща му го прати да учи в Черепиш в оная червеникава сграда над Искъра, денонощно люляна от трясъка на влакове. Енорията на стария поп беше голяма и той вече шестдесетгодишен, с болки крака, не успяваше да обходи всички села, където го чакаха за водосвет, опело, венчавка или кръщение

- За свещеника няма гладна година - говореше той на своя син. - Хора винаги са се раждали и винаги ще умират и нашият джоб никога няма да остане празен!

И това беше така. Винаги по селата ставаше какво събитие, на което трябваше да присъства и свещеникът.

Старият поп не можеше да се оплаче от хората: и пари му даваха, и порязаници, и чинии с най-тлъстото месо слагаха пред него (в нашия край по такъв начин изразяват своето уважение). Уморяваше го само дългият изпоровен път и жегата го съсипваше.

Един негов колега, чиято енория се простираше при устието на Ботунята, реши много добре въпроса с пътуването. Техник-самоук сложи трето колело на моторетката му, към което прикрепил чадър - като ония, под които седят певците по панаирите, а от другата страна, до багажника, сложил чанта за порязаници. Когато нямаше слънце, попът пътуваше с моторетката, без да разтваря чадъра, и той, привързан здраво с тел, се издигаше зад гърба му като копие. А в жегата или когато завалеше дъжд, пътникът разперваше чадъра и той, плющейки над калимавката му, люлееше моторетката от единия до другия шанец.

Старият поп му завидваше за това изобретение, но не можеше да се възползува от него, защото на тия години му беше трудно да пази равновесие. Веднъж, когато беше по-млад, се опита да кара колело, но още при първото превъртане на педалите падна в една трънка и едва не си извади очите. Оттогава техниката го плашеше. Пък и нашите пътища бяха така изпоровени, че моторно колело трудно можеше да мине по тях. Реши да си купи кон. По-представително е. Бавно върви, но няма да харчиш за бензин, всеки ще ти даде шепа зоб да го нахраниш. Не току-така свети Георги е нарисован на кон! Ала още първият опит го накара да се откаже и от тая идея. Конят, който бе взет за проба, му се видя твърде висок. Дълго опитва да сложи крак в стремето. Пот го изби, докато закрепил обувката си на хлъзгавото желязо. Напрягна се да яхне коня, но тялото му беше доста тежко и неколцината, които се подсмиваха до оградата, трябваше да го повдигнат, за да се намести на седлото.

- Свалете ме, чада мои - каза старият поп.- Високо е и ми се вие свят...

А в главата му се въртяха други мисли. Той се боеше, че като пристигне в съседното село и слезе от коня, на връщане не ще може пак да го яхне. Пък не искаше да го повдигат другоселци. За смях ще стане!

Така си остана пешеходец.

След разочарованието от техниката дойде разочарованието от неговия син. Вместо да стане помощник на стария и да го отмени в трудните обиколки по селата, семинаристът предпочиташе да постеле едно чердже под ябълката на двора и, легнал по гръб, до тъмно да чете разни книги, в които го изкушава сатаната.

Вечер старият поп се връщаше от жътва капнал, с врат, ожарен от потта, и с осили по брадата. Надникваше от стая в стая, но никъде не намираше сина си. От една бележка, забодена под иконата на свети Георги, разбираше, че е заминал на кошарата да обмисля словото, което трябва да произнесе при първата си литургия.

А семинаристът отиваше там, защото по цял ден, несподирян от строгия поглед на баща си, щеше да ходи на лов, да пасе стадото и да размишлява за различни, съвсем не духовни неща.

Кошарата се намираше до пътя, който води към селата на Златията. Покривът се губеше сред червеникави туфи смрадлика и човек можеше да разбере, че там живеят хора, само по лая на кучетата и по дима, който полягаше над сечината.

Семинаристът оставяше до огъня овчаря - стар балканджия, чиито гърди къркореха от тютюна, вемаше ловджийската пушка, пускаше стадото и го повеждаше през поляните, лъснали от сухите стебла на белошака. Овцете тръскаха сивите си руна, пожълтели отдолу от мократа тор на кошарата, и той вървеше пред тях, развял бялото си расо. Човек би го помислил за ангел, защото пушката се подаваше като крило над рамото му.

Имаше пет дръгливи овце, които непрекъснато равеха пакост - ту в близките посеви отиваха, ту хукваха към някой далечен дол, където бяха видели по-зелена трева, и той, за да си няма неприятности с тях, избираше поляна, обградена отвсякъде с бодливи храсти, заставаха на пролуката и овцете, дори тия, пощръклелите, с примирение чоплеха трошливата трева, пробила варовиците на Бърдото

Тия пет овце старият поп ги купил от един церовчанин. Не ги купил, а церовчанинът просто му и дал на безценица.

Но нека разкажем цялата история.

Имал тоя човек - Тодор ПъпкаРСки го казвали, - пет овце. Много добитък бил минал през ръцете му, но по-проклета гад от тия овце не бил срещал. Всяка вечер пъдарят го викал в общината и там, подали глави през единственото прозорче на мазето, той виждал своите проскубани красавици.

Омръзнало му да плаща глоби и решил да се отърве от своето лудо стадо. Един понеделник помамил овцете с къшей хляб и ги повел към пазара. Застанал там под една черница и зачакал купувачи. Хората минавали край овцете, опипвали гърбовете им, повдигали бърните им и като виждали ошърбелите челюсти, си отивали. Десет понеделници церовчанинът карал

овците, спирал ги все на едно и също място, хората гледали зъбите им и си отминавали. На единадесетия понеделник му се случила някаква работа, затворил овците в кошарата и тръгнал към лозето.

Овците, които вече били свикнали с шума на пазара и с тракането на кебапчийските маши, прескочили оградата - тя била ниска, от лескови пръти, - опрели глави, сякаш се сговаряли нещо, и сами се отправили към града. Познавали пътя - веднъж ли били минавали по него!

Като се провирали край волските коли и между краката на джамбазите, овците влезли в пазарището и застанали под същата черница, където ги довеждал стопанинът им. Щом край тях минел човек, те сами отваряли устата си, за да им види зъбите.

- Дресирани овце! - развикал се някой и под черницата се събрала цяла тълпа да гледа позеленелите от тревата езици, които се показвали между щърбите зъби.

Вечерта тихо и кротко овците пак се върнали въщи, като поблейвали, защото се надявали, че там ги чака ярма. Но вместо с ярма стопанинът ги посрещнал с тояга. Така ги бил, че цялата ограда съборили. И още преди да съмне, ги откарал в кошарата на стария поп. Дал му ги на безценица, с едно условие: когато умре, отчето да го опее не така, през пръсти, а да му чете от дванадесетте евангелия.

В такава обстановка, заобиколен от кихащите беззъби овце, които душеха бялото му расо и оставяха влажни петна по него, семинаристът нареждаше дума по дума словото, което той – духовният пастир – щеше да произнесе пред другото – вярващото – стадо, както е казано в църковните книги.

30

Ведно с първата мъгла, която подсещаше за есента, през селото тръгна мълва, че църквата е обрана. Когато отивал да помете олтара и да избърше амвона, клисарят видял, че вратата е отворена. Ключалката била изкъртена и край нея, по дървото, личали следи от отвертка.

Веднага се обадили в града. Оттам пристигнаха един стражар и един цивилен, който водеше куче, прилично на нашенските, само че по-високо от тях, с по-остри уши, пристиснато в хълбоците.

Стражарят застана под камбанарията - пазеше никой да не влиза, - а цивилният се зае с разбитата църковна врата. Най-напред преведе кучето през двора. То започна да души. Някъде по-дълго задържаше муцуната си, забодена в тревата, сякаш усещаше какво става и вътре, в земните пластове, другаде само помирисваше и пак повличаше дългия каиш, с който беше вързано. Дойде до оградата, вдигна крак и намокри червеникавите камъни. Цивилният го дръпна недоволен: на него, служебното куче, не беше разрешено, и то пред погледа на толкова хора, да прави това, което си позволяват невъзпитаните селски кучета. Но както и да е, струйката по оградата изсъхна, докато кучето

душеше църковната врата. Цивилният посипа бравата с някакъв бял прах и тръгна към улицата.

Стражарят излезе изпод камбанарията, а селяните се дръпнаха да им сторят път. Цивилният с кучето спря, извади една цигара от табакерата, на която беше нарисувано прободено сърце, чукна десетина пъти цигарата о нокътя на палеца си, после я смачка между пръстите и я запали. Кучето го дърпаше и той, слагайки табакерата в разтегления джоб на дългото си карирано сако, забърза след него. То срещна един мъник - риж, с бяло петно на муцуната - и започна да го обследва. Започна от клепналите уши и завърши с опашката, където висеше кичур магарешко тръне. Това също не влизаше в служебните задължения на кучето, но цивилният не му се разсърди - младо беше още, нямаше нужните професионални навици.

А селяните, които вървяха на двадесетина крачки след търсачите, си мислеха колко е умно това куче: проверява не само хората, ами и мъниците. Може крадецът да е водил мъник?

Прекошиха половината село и стигнаха чак до Огоста. После пак се върнаха. Кучето ту опъваше каиша и гогава цивилният се затичваше след него, ту вървеше съвсем бавно и той заплиташе жълтите си обувки в дългия повод. Кучето все душеше. Изглежда бе попаднало на следа, но още не можеше да улови точно посоката ѝ. Най-после, като погледна цивилния, сякаш искаше да му каже: "Край!" то затича към един двор, прескочи купчина просо, из чиито метли излитнаха рояк врабчета, и започна да драска по вратата на ниска къща, през чиято мазилка се очертаваха грубо дялани греди.

- Край... Язък за добрия човек! - прошепна някой.

Стопанинът на този дом наистина беше добър човек и кучето сигурно имаше грешка. Но кой знае...

Дребен мъж отвори вратата - доста изплашен, че насреща си видя такова едро куче, което едва не го събори, плъзгайки предните си крака по чамовите табли. Селянинът се дръпна и каишът започна да се вие и да шумоли по избелелите черги на пода. Кучето подуши нощвите, после започна да дращи по вратата на един шкаф, боядисван с бяла, а след това с кафява боя, която беше се олющила на големи петна.

- Отвори шкафа!

Селянинът дръпна ключето (вратата нямаше дръжка - така я отваря) и кучето мушна главата си вътре. Там ли бяха скрити църковните пари? Чу се тракане на алуминиева чиния и след малко кучето показва главата си. Между зъбите му жълтееше, кокошка с обелено месо по кълките, защото е била преварена. Шията ѝ, накриво отрязана, се докосваше до гладката кучешка гръд и по нея се стичаше мазна струйка.

Този път кучето наистина прекаляваше! Цивилният грубо издърпа кокошката из зъбите му, подаде я на слисания стопанин и като ритна безжалостно кучето в хълбока, тръгна към улицата.

Така и не се разбра кой е откраднал парите.

За да запази престижа на властта, кметът после разправяше, че това куче можело да открие и най-големия престъпник, но оня, който разбил църквата, имал голям опит в тая работа. Като си отивал, вървял не по пътя, а

газил в реката, за да се загубят следите му.

- Но и върху него ще се стовари челиченият юмрук на закона! - завършваше кметът, не съвсем убеден в думите си.

Пръснаха слух, че църквата са я ограбили младежите, за да си купят футболна топка.

31

Да, младежите наистина си купиха футболна топка. Но не с църковните пари. Събраха помежду си.

Привечер, след копаене и коситба, сложили до оградата на скотовъдния обор своите гуменки, пълни с бодлянка и кощрява, те започваха тренировка. За най-добър играч се смяташе оня, който най-силно риташе топката.

Ние имяхме славни нападатели. И за отбраната ни не можеше да се каже лоша дума. Зле бяхме само с вратаря. Няколко момчета се опитаха, но нямаха нужния усет и пъргавина и топката спокойно се изплъзваше из ръцете им.

Една вечер семинаристът застана до оградата да погледа. Предстоеше мач с отбора на Бокиловци - първенец на съседната околия - и семинаристът, който обичаше да се меси навсякъде, не можеше да бъде безразличен. Той следеше всички движения на вратаря, без да иска пружинираше с крака, сякаш топката е отправена към него, и дланите му правеха клопка, за да я заковат. А тя спокойно влизаше във вратата и момчето, бършейки своите ожулени колене, виновно поглеждаше към запъхтените играчи.

Семинаристът (той риташе топка от малък и първата му мечта беше да стане вратар) приближи до оня, дето още гледаше коленете си, леко го побутна с ръка - да се отстрани - и застана под напречната тополова греда, увиснала по средата. защото е била сурова, когато са я заковали тук.

Капитанът на отбора го видя и преди да му викне: "Отче, дръпни се от вратата!" реши да прати към него една топка, за да го уплаши. Той сви веждите си, които се сливаха над носа и разделяха лицето му на две половини, отстъпи няколко крачки и топката, фучейки, полетя към вратата. Расото, изтеглено нагоре, се бялна до черния дирек и след миг семинаристът подхвърли топката, която ловко беше хванал. Нов удар, тоя път по земята, спасен с грациозен скок, още повече издигна семинариста в очите на играчите.

Рубикон беше преминат. Вратата на рая - както каза капитанът на отбора, – най-последно намери своя достоен ключар.

32

В уречения ден бокиловчани пристигнаха. Съблякоха се под върбите, един остана да им пази дрехите, а другите излязоха на игрището, за да се

поразгреят, преди да започне мачът. Те бяха дребни и изпечени, ритяха и подскачаха, сякаш топката ги отхвърляше назад. Само един, който играеше център-нападател, стърчеше над тях, висок и слаб, с шилеста глава. Струваше ми се, че ако удари топката, ще я промуши.

Селото на нашите гости се намиреше на един сух баир, обърнато срещу слънцето, и лете нашенските жетвари, като го погледнаха как тлее в маранята, казваха: "Изгоря Бокиловци за вода..." Там се раждаха хубави цацорки, от които правеха чашки за ракия, раждаха се и жилави футболисти.

Как няма да са жилави, когато нивите им са в долищата, а къщите - в облаците? Веднъж ли е да слезеш и да се качиш! Не беше лесно да се победи такъв отбор.

Въпреки свистенето на парата, която избликуваше на струйки и на пукаци се мехурчета и мокреше мазното туловище на локомотива, Куздо чу викове и се обърна към игрището. Той беше късоглед и през очилата си видя нещо размазано, разноцветно, в което на талази прииждаше ту бяла, ту синя багра. Това му напомни пак за океана. Така се сменяха вълните зад борда ту високи, с бели гребени от пяна, ту сини и между тях котловини от спокойна вода. Куздо сне сандалите си да ги понамокри в реката. Бяха се спекли и жулеха пръстите му.

Той щеше да поседи до сандалите, после пак да стегне каишките и да се върне при вършачката. Но един вик: „Спрете го бе! Претрошете му краката! Гол ще вкара!“ - обърна очите му към игрището и той, взел с два пръста сандалите си, тръгна натам.

Мачът вече беше започнал. Играчите тичаха на голяма блъскаща се група, дърпани от топката като от магнит ту към едната, ту към другата врата.

Цялото село се беше събрало край игрището. Някои бяха постлали черги и по тях пълзяха невръстните им рожби. Други бяха си взели лимонада, отваряха я бавно, наслаждавайки се на цвъртенето в запушалката, и пиеха на малки глътки, за да им стигне до края на мача.

Един овчар - Цеко Биволарски - беше слязъл от баира с четирите си късокраки зли кучета, които навсякъде вървяха с него. Той беше си избрал място точно срещу центъра на игрището. Хората, уплашени от ръмженето на кучетата му, бяха се дръпнали доста настрана и той, обкръжен от своята вярна стража, дребен и черен, седеше като някой абисински император.

Времето беше хубаво. И настроението на хората щеше да бъде много добро, ако не беше се случило нещо непредвидено. Почина един горнокраец и семинаристът, вратарят на нашия отбор, се приготви да изпроводи покойника до вечното му жилище, понеже старият поп беше тежко болен.

Как можа да се случи точно в тоя ден, когато черепишкият възпитаник трябваше да отстоява честта на нашето село! Но съдбата е неумолима.

На вратата застана друг играч, а семинаристът, тъжно поглеждайки към игрището, тръгна на погребение, съпроводен само от няколко бабички (другите хора бяха на мач).

Селяните впрочем не можеха и да повярват, че тоя стар шегобиец, който обичаше да смигва след всяка хитро подхвърлена дума, не е между тях. Та нали до вчера той, хокайки по петимата си синове, се качваше - за по-сигурно

на листника, и оттам, сух и превит като лисковница, се заканваше. че като слезе, ще им даде да разберат що за човек е! Тоя същият горнокраец една година си бил скътал буре вино за Коледа и за да не точат от него синовете му, бил прерязал чепа - ниско, до самата дъга. На Бъдни вечер, когато седнали на козяка, старецът взел каната и отишъл в мазето да наточи вино. Дълго се бавил, тропал, хокал - накрая се върнал и ударил каната в земята. Оказало се, че бурето е празно.

Синовете му, наследили бащината хитрост, отдавна били видели сметката на виното. Всеки тайно от другите правел чеп, набивал с него прерязания, наточвал си паница вино и отново прерязвал новия чеп. Така празното буре се напълнило с чепове (старецът разбрал това, когато го разклатил и те затракали по сухите дъги). Весела история.

Но старецът, дали вярваме или не вярваме, наистина се беше поминал.

Друг път хората, оставили всичката си работа, биха го изпроводи до могилката от белезникава пръст, биха проронили сълза, спомняйки си някоя негова шега. Но сега имаше мач. Селяните пиеха на бавни глътки изветряла лимонада и оня, шегобиецът, си отиваше, учуден от човешкото безразличие.

33

Силно нещо е спортът.

Случвало ми се е да видя тълпи, които напират към вратите на стадионите, прескачат оградите, висят на гроздове по дърветата, стискат зъби и размахват юмруци, ако техният отбор загуби. Но ако победи, те, мокри до кости от есенния дъжд, палят вестници и над игрището, разлюляно от десетки хиляди пламъци, над дима на изгарящите дописки и коментари, се носи на вълни името на някой играч, който е успял най-добре да удари топката с глава или да обезвреди с умело спъване голмайстора на неприятелския отбор. Виждал съм и посрещане на колоездач, спечелил някаква обиколка в чужбина. От летището до центъра на града - шпалир. По десет души един зад друг, заковани от гвоздеа на любопитството, образуват жива, надигаща се на пръсти ограда, край която, превит под тежестта на лавровия венец, преминава колоездачът. След него тичат хиляди души, изпотени, задъхани, и когато настигат победителя, вземат го на ръце. Предното колело се върти над главите и проблясва със спиците си, педалът дращи раменете. А колоездачът, махайки с ръце и ронейки листите на своя лавров венец, едва успява да се задържи върху тоя жив, бушуващ пиедестал.

Не съм виждал такова посрещане на учен, открил неизвестна планета или лек против най-коварната болест. Не съм виждал тълпи да тичат и подир композитор, метнал през рамо лавров венец, както един музикант носи презрамния си бас. Не съм чувал тия тълпи опиянени да пеят неговите мелодии.

Хората са твърде деликатни. Те не искат, вдигайки шум около учения, да прекъснат неговите задълбочени размисли, да объркат формулите му. Или

представете си, че вдигнат на ръце композитора и започнат да го подхвърлят в изблик на възторг. Може да се случи нещо много неприятно. Нотите по петолинията, които са опънати в мислите му, могат да се разбъркат и току-виж че се оплели и мелодии, и контрапункти, и всичко.

Със спорта работата е по-друга. Трябва да се държи на спортната чест! Дума да не става!

И нашенци бяха на такова мнение.

34

Играта ставаше все по-напрегната. Първият гол дойде съвсем неочаквано. Нашият вратар дори не успя да се помръдне, когато оня, високият бокиловчанин, изви врат, леко подскочи над нашата отбрана и топката се стрелна към горния ляв ъгъл. Минута след това голмайсторът лежеше и се гърчеше на тревата, пометен от нашите нападатели, по каква полза? Бекиловчани отново напиреха, подвикваха си нещо тичешком и широките им сини гащета плющяха от силното бягане

А семинаристът, закачил кадилицата на един паметник, дето червеникави лишен била заличили името, започваше своето слово. Той толкова време го готви за деня на първата си литургия, а се наложи да го произнася тук: “Като се започне от Джордано Бруно и се мине през Ян Хус, Мартин Лютер, Презвитер Козма и се стигне до нашия покойник, всички са дали своя дял за благото на човечеството. Вие ще ме попитате: “Безсмъртен ли е човекът?” И аз ще ви отговоря: “Истина, истина ви казвам, делата човешки остават во веки веков”.

Но никой не го питаше. Бабите стояха, учудени от неговото гръмогласно слово, и той, разбрал, че нито тук му е мястото, нито има време за такова слово (долу игрището кипеше от виковете), започна да прескача горещите си мисли, както едно овчарче отсреща, при варницата, прескачаше купчина запалена шума.

“Да се извисим над суетата и тленното и да търсим вратата, която води към спасението...”

... Топката се извисяваше над върбите той я виждаше, когато погледнеше косо над черните забрадки на жените. Вятърът я отклоняваше към реката, после блъсната от нечие рамо тя политаше към нашата врата и отбраната с едничка надежда за спасение я пращаше към покрива на скотовъдния обор.

“Да бъдем всеотдайни и да не забравяме ближния в тежък миг...” - продължаваше семинаристът.

...А къде беше неговата всеотдайност? Тежкия миг настъпваше, отборът играеше без вратар (можеше ли да се нарече вратар онова неповратливо момче?), а той стоеше тук между сухия пелин и кафявите гроздове на прецъфтелите люляци и говореше на бабичките, които го гледаха и нищо не разбираха.

Съдийската свирка преряза мислите му. Той подаде кадилницата на клисаря, промърмори: “Мир на праха му”, сне калимавката, защото тя

подскачаше и му пречеше да тича, и като приповдигна бялото си расо, което се закачваше из тръните, изчезна по сипея.

След малко го видяха чак при игрището. Тичаше и расото му се вееше, издуто на гърба...

Той вече стоеше на вратата разкрачен, приклепнал, с длани, подпрени на коленете готов за скок. Нямаше време да се съблича. От вкъщи беше забравил да си вземе къси гащета, а можеше ли да застане тук по долни гащи и да се развяват връзките им под коленете му? Расото не пречеше на семинариста - то закриваше половината врата и оставяше малко пролуки, само през които можеше да мине топката.

Бокиловчани отново се втурнаха... Шут! После - удар с глава. Леко подаване към наказателното поле. Сблъскване пред вратата.

И тогава, когато всички очакваха, че голът е неизбежен, семинаристът като бяла светкавица се заби в прииждащия облак на неприятелския отбор. Вместо гръм избухнаха ръкопляскания.

Вратарят, потупвайки топката, я ритна към дясното крило. Поде я друг от нашите играчи. Той я закрепил над челото си и балансирайки като в цирк, я понесе към вратата. Един бокиловчанин го спъна, топката падна и тогава капитанът на нашия отбор, като свъси гъстите си вежди (той правеше винаги така, когато му предстоеше да извърши нещо много важно), се метна по гръб и с изкусна ножица изпрати топката в неприятелската врата.

Хората не успяха да извикат: „Гол!“, когато тя пак се понесе към нашето поле, сподиряна от гневни погледи. Един силен шут търкулна семинариста и щеше да го забодне в мрежата, ако той не беше се закачил за дирека.

Бокиловският вратар, успокоен, че неговите земляци отново напират, се наведе да си оправи наколениците. И в тоя миг се случи нещо, което рядко се среща в спортните хроники. Семинаристът сложи топката, засили се и при удара широките му ръкави се дръпнаха към раменете, Топката се вдигна. тупна пред носа на другия вратар, подскочи, оня се опита да я достигне, но тя се хлъзна между дланите му, свлече се по дирека и се търкулна от единия до другия край на мрежата, сякаш знаеше, че мачът вече свършва, и търсеше тихо място да си почине.

- Гол! - развикаха се хората, изненадани от неочакваната развързка, и надигнаха бутилките да допият лимонадата, защото съдията вече поглеждаше часовника си.

Кучетата на Цеко Биволарски, разбудени от тая шумотевица, се разляяха и наостриха уши: дали някой не нападна техния стопанин? Но после, усетили мирния дъх на лимонадата, се успокоиха.

А татък над сламите, където чернееше тънкият комин на Куздовата вършачка, се появи облаче пара. После един писклив звук, който постепенно нарастваше заедно с фонтана на парата, изпълни цялото поречие. Дали завършваше ремонтът? Или това беше салют за трудната победа? Семинаристът тръсна расото си. Полетя облак прах. Облак прах се вдигна и над батозата със странното име „Арканзас“.

Ремонтът, слава Богу, беше завършил.

Турлаците сечеха с брадви срасналите се снопи. Вършитбата започваше.

35

Нашето село е малко, но в него имаше три музики: Динчовата. Сандовата и Стоиловата. Лете музикантите нямаха време дори да помислят за свирене - жънеха, оряха и копаеха и пръстите им така закоравяваха и се напукваха, че есен, когато започваха сватбите, по цяла седмица ги напарваха и ги мажеха с лой, докато отново им възвърнат пъргавината.

Най-прочута беше Динчовата музика. Нейният главатар имаше ес-кларинет от черно полирано дърво и с калъфка, отвътре облечена с червено кадифе. Понеже никой от другите музиканти и в трите музики нямаше такава калъфка, той я смяташе за нещо, което повишава авторитета му и винаги, когато неговата тайфа отиваше да свири някъде, той носеше калъфката, забодена в джоба. Свършеше ли мелодията, изтриваше внимателно с кърпа мундщука на кларинета си (казваше, че мундшукът бил вносен, а фабриката, от която бил направен, изгоряла и сега в Европа имало само няколко такива екземпляра), разглобяваше кларинета и внимателно го полагаше във вдлъбнатините на калъфката.

Тая музика имаше и друга отличителна черта: докато Сандовите и Стоиловите свирджии лъскаха своите флигорни и басове с крушова пепел, музикантите на Динчо им даваха блясък с пущинг. Получаваха го от града, където синът на кларинетиста свиреше във военната музика. Той им изпрати и тенекиени лири. Едно е да лъскаш инструмента с проста селска пепел, друго е да имаш пущинг, а на тенекиената лира да сложиш нотен лист и присвил очи, да разчиташ бемолите и диезите.

Трета отличителна черта на Динчовата музика беше това, че знаеше погребалния марш и можеше да свири "Хорсей".

Случваше се през един и същи ден в селото да има три сватби. Тогава Динчо избираше да свири в дома на оня младоженец, който живее на баира. Другите музики бяхтеха своите тъпани долу, край реката, кречеталата на водениците заглушаваха тяхната свирня, а Динчо вдигаше кларинета над баира, късото му шишкаво тяло се изтягаше и коремът му още повече се издърпваше из шаячния панталон, мелодията се спускаше към селото и подскачаше като камъчетата, отронени от десния му крак, с който кларинетистът отмерваше такта. Дучо с големия презрамен бас се мъчеше да догони неговата мелодия. Той издуваше до пръсване своите бузи, кривите тръби и тръбички боботеха и дечурлигата учудени надничаха в огромната лъскава фуния. Свирджията, извил очи към тях, духваше с всичка сила и скърцащото пръхтене на баса отхвърляше децата чак посред двора.

Мелодията, която слизаше откъм баира, заливаше селото - победоносна и властна. А долу край реката като безпомощно стръчке от време на време само я пробждаше пискливата свирня на Стоиловия кларинет.

Не мога да твърдя, че моите земляци имаха слабост към поезията и изобразителното изкуство. От произведенията на мерената реч те знаеха ония редове, които са сричали в букварите и читанките. Жените тъчеха черги с необичайно красиви багри, но в домовете си слагаха картинки с плачущи върби и плаващи лебеди или снимки на красавци с лъскави от брилянтин коси и на момичета, сладострастно примижали, протегнали устните си за "първа целувка"...

Така е. Но, като слагам ръка на сърцето, мога да кажа съвсем уверено, че моите земляци, раснали сред мелодиите на три селски музики, разбираха от това изкуство.

Затова така се зарадвах, когато след години при мен дойдоха трима мои съселяни и ме помолиха да им потърся билети за Операта. Не били ходили на такова нещо - да видят какво е. Водеше ги Андрей - каруцарят, който много пъти е разкарвал по селата трите свирджийски тайфи на сватби и тържества, и може да се каже, че най-много е слушал музика и най-добре я разбира.

На единия от моите гости му викаха Сенегалеца, защото имаше такава гъста брада, че когато се обръснеше, бузите му изглеждаха сини. А другият, Крумчо, дребничък и свит, беше известен с това, че винаги, преди да заговори, се изкашлюваше, за да си прочисти гласа. Наближаваше есента, но времето все още беше горещо и задушно. Не знам защо, на Сенегалеца му хрумна да си купи балтон.

- Друг път може и да не дойда в София. Разгеле минаваме край магазина - да се отбием за една минута.

Влязохме и се залутахме между гора от полюляващи се ръкави и скърцащи закачалки. Избрахме един балтон. Доста дълъжък беше, но Сенегалеца каза, че е добър и ми се оплака, че през войниклъка бил хванал ревматизъм, коленете го болят, та не е лошо да има дълъг балтон да ги варди зиме от студа. Нямахме много време за бавене - платихме и се накахме да тръгнем. Сенегалеца каза на продавача, че не е нужно да увива дрехата. Може би му беше приятно да я носи така: и други хора да видят, че си е купил ново палто. Но Крумчо му пошушна да не се отказва от опаковката - като плаща стоката, той плаща и нея! Аз поглеждах часовника си - вече закъснявахме и Сенегалеца, сложил на лакът балтона, забърза след мене към Операта.

Дадохме дрехите си на гардероба.

Сенегалеца искаше да влезе в залата с балтона и да го държи там на коленете си, но разбра, че не разрешават. Една жена в черна престилка, която буташе насам-натам скрипящите закачалки, пое от ръцете му балтона, даде му пиринчено номерче, което той изгледа доста недоверчиво и се обърна да запомни къде сложиха дрехата му.

А през това време фойето се пълнеше. Идваха жени, ухаещи на момини сълзи, на цъфнали градини, пристъпяха грациозно, с разголени рамене, с рокли, които се докосват и шумолят по лъскавия под. Крумчо се загледа, закашля се. Искаше да каже нещо, но така си остана с полуотворени уста. Вечер, когато децата заспяха, той беше виждал раменете на жена си, но кожата им беше повехнала и те миришеха на лук и на гръсти.

- Ей, какви жени имат хората!... - каза Сенегалеца и цръкна между

редките си зъби.

- Чудя им се само защо и ръкавици са сложили в тая жег! - най-после дойде на себе си Крумчо.

- Въпрос на елегантност! - отвърна му с познаване Андрей, който ходеше по градовете и беше се мешал между такива хора...

Намерихме своите места, седнахме и зачакахме. В тъмното, преди да се вдигне завесата, оркестърът засвири увертюрата. Като вода, която скача от камък на камък, потече солото на кларинета. След него, трептяща и изтъняваща, започна да се издига мелодията на фагота. Инструментите се обаждяха един на друг, търсеха се в тъмното. Диригентът свиваше ръката си като сърп, събираше звуците им в една ръкойка и изведнъж с енергично дръпване ги отрязваше. Сенегалеца ме побутна:

- Слушай, няма ли най-сетне да засвирят като хората? Сигурно тоя, дето маха с ръце, ги е събрал да ги учи...

Погледнах го в очите и разбрах, че той сега си спомня вирнатите към небето ехтящи флигорни на нашенските музиканти и тъпана, по чиято потъмняла кожа подскача бяла пъздерка. Направих му знак да мълчи, той притихна за малко и пак ме дръпна:

- А колко трае тая работа?

- Три часа.

Видях, че по сините му бузи изби пот.

- Слушай - продължи да стърже ухото ми неговият глас. - Защо ни доведе тук, бе? По-добре да бяхме отишли нейде да се почерпим...

- Ш-ш-т! - чу се от няколко места и той вече не проговори. Но аз виждах как се мести на стола, сякаш е седнал върху трън. Бях сигурен, че го ядеше мисълта как ще вземе балтона си от гардероба. Ами ако му дадат някоя вехта дреха, а неговата приберат за себе си? Е, има тенекийка с номерче, но той много не вярва на такива тенекийки - гледат те, от провинцията си, може и нещо фалшиво да ти пробутат...

Когато първото действие завърши и лампите светнаха, моят земляк се затече към гардероба:

- Дайте ми ей тоя балтон! Мой е! Аз си го познавам!

- Номерче нямате ли?

- Имам. Но аз си го познавам. Ей тоя - зеления!

Старата жена, която се луташе между закачалките, му подаде дългия балтон, изгледа го, видя й се симпатичен и му се усмихна.

Повече не се върнахме в салона. Излязохме на улицата и ни лъхна хладовина...

Сенегалеца стискаше балтона под мишница и лицето му се разведряваше. Влязохме в една близка кръчма. Той си поръча шише лимонада (уж щяхме да се черпим, а той взе само за себе си), удари с палец телчето, което държеше порцелановата запушалка с напукана гумичка, и то отхвъркна.

Тръсна шишето, отля от него на пода. И изпи лимонадата на един дъх...

Един летен ден дойдох да наля вода от герана при кантона. Синджирът се залюля и застърга по дървения капак, позеленял от влагата. Кофата се удряше някъде долу в камъните и колкото повече приближаваше към дъното, толкова звукът ѝ ставаше по-тих. Когато вече накланях пълната кофа към кафявото гърло на стомната, чакълът, с който беше застлан перонът, запука, стъпките се приближиха и някой сложи ръка на рамото ми:

- Момче, дай да си разквасим устата!

Обърнах се и видях трима войници.

Те подпряха пушките и брезентовите си торби до храстите на оградата, които полегнаха от тежестта им. Първият, най-жадният, взе кофата от ръцете ми, издигна я над главата си (както беше висок, тя достигна чак до покрива на кантона) и подложи уста под прохладната струя. Водата искреше и течеше по гърдите му, а неговата остра адамова ябълка весело потрепваше.

Вторият войник взе стомната, изтри внимателно с длан цицката, отля от водата и пи дълго, примижал, вдигнал към слънцето своите очила, чиито дръжки се бяха врязали в пълното му, избръснато лице.

Третият подпря кофата на герана, сложи кепето си под поясока и мушна глава в нея. Имаше вода само на дъното, но шията му беше дълга и той лесно я достигна... Набръчканата кожа на неподстригания му врат шаваше и отброяваше глътките. Войникът се изправи и ме погледна. Лицето му беше така потъмняло от слънцето, че очите му изглеждаха необичайно сини.

Тримата ми поблагодариха всеки по своему: високият ме погали по бузката и приятелски ми смигна, оня с очилата ми подаде един карамел и ме попита в кое отделение уча и с колко съм преминал, а синеокият сложи длан на устните си и изквака като жаба.

Аз отново спуснах кофата в герана, а те отидоха да потърсят кантонера.

Тая вечер останахме да нощуваме на нивата. Дядо утъпка стърнището под клена, нареди снопите в полукръг: откъм запад духаше козицата и вече ставаше хладно. Постлахме ямурлука, сложихме под него ръкойки за възглаве и легнахме.

Дядо отиде на спирката да си побъбре с кантонера.

Миришеше на класове и на траверси. Някъде в тъмното тракаше кола и звънът ѝ чезнеше зад хълма, удавен в песента на щурците... Тая мелодия на нощта ту притихваше, и тогава изведнъж се чуваше шумът на реката, ту се усиляваше и ми се струваше, че цялата тъмна земя - с пътищата, дърветата и сънищата на птиците - се издигаше към високите съзвездия.

Лежах по гръб и звездите падаха в моята душа. Аз не знаех, че ще дойде

време, когато очите ми няма да ги виждат така големи и ясни, че ушите ми няма да чуват как в своя летеж звездите се докосват и звънят, както звънеше камбанката на едно синьо цвете, което татко ми откъсна много отдавна в една ливада, полегнала от росата...

И изведнъж изгря месечината: първом се показва като светулка между клоните на водните ели, после те - черни и гъсти, умножиха нейното трептящо сияние - и баирът изведнъж изплува над мене. Показа се и кантонът - едва уловим, сякаш изваян от леката мъгла на реката. Мярна се някаква сянка, Беше кантонерът. Чу се тракване на стъклена вратичка, фенерът до релсите светна, издължен като златна ваза, в която нощта сложи една тополка вместо цвете.

Идваше часът на вечерния влак и преди още траверсите да бяха усетили неговия неудържим бяг, камбанката на кантона с кратки паузи от звук до звук извести, че той вече бърза насам, развял облак от искри. Аз го видях: една светлинка, която се удряше и отскачаше от гъстите стебла на тополите край насипа, която растеше и ме приближаваше с грохот. Ето - влакът бе съвсем близо, той изсвири дълго и пронизително и през всички прозорци на вагоните му видях луната.

Тя надничаше вътре, търсеше някого, но сигурно не го намери, защото в мига, когато влакът изгромоля по железния мост и червеният фенер на последния вагон се изгуби на завоя, тя тръгна през стърнището - към мене. Наведе се над ухото ми и преди да чуя гласа ѝ, нощта ме залюля в синя люлка, изтъкана от песента на щурците и от звъна на едно стадо високо горе на хълма, което заспиваше...

38

Тримата войници бяха добруджанци-запасняци. Изпращаха ги тук да пазят железопътния мост до спирката.

Първата вечер кантонерът ги прие да преспят в чакалнята. Нямахте друга стая, иначе щеше да ги покани в нея - уморени са, да легнат на меко, да си починат като хора.

Тримата влязоха в чакалнята. Високият светна с джобното си фенерче. В единия ъгъл видя зелена дървена пейка и под нея няколко угарки, размазани по циментовия под. ("Ядосан е бил човекът, който е пушил" - помисли си той.)

Излязоха навън, защото въздухът бе така спарен, че трудно се дишаше. Като клатушкаше фенера си и люлееше по перона сенките на дърветата - ту удължени, ту скъсени, към тях се приближи кантонерът.

- Май не сте вечеряли? Да похапнем каквото е дал Господ.

Изнесоха пейката от чакалнята, наместиха я под сливата. Кантонерът отчупи най-ниската клонка и закачи фенера. Сложиха една траверса, седнаха и всеки започна да търси из джобовете на куртката своята алуминиева лъжица - с пречупена дръжка, за да може по-лесно да се побира там...

Докато сърбаха лютивата фасулена чорба, кантонерът им говореше:

- Радва се човек, когато му гостуват добри хора. А то не винаги се случва

така. Оная вечер тук ношуваха лиляшки цигани. Вретенари. Дойдоха откъм горните села, натоварени с торби, понесли мускурливи дечурлига. И на всичко туй отгоре - мечка повели. Думам им: "Влезте в чакалнята да дремнете, докато дойде нощният влак, а тая мечка махайте от тук!"

Но къде да я дянат? Старият циганин, който я водеше, така ме изглежда, че аз реших да не се разправам повече. Белегът над лявата му вежда ми подсказа, че е побойник. Заклучих вратата на моята стаичка, дето давам билетите, и легнах да спя. По едно време циганите се скараха. Не им разбирам езика, но от виковете разбрах, че работата не върви на добре. Един шамар така изплющя, че прозорецът звънна. За миг всичко притихна, после заплака жена - тихо, сякаш се жалеше някому. Тъкмо бях заспал, чух рев на мечка. Скочих сънен, придърпах леглото и подпрях с него вратата. Отде да зная - диво животно е, може да се е отвързало и току-виж дошло ми на гости! Колко стракове изкарах, аз си знам...

Камбанката ме събуди, излязох да посрещна влака и видях циганите на перона. Децата трепереха до торбите, пълни с лъжици и вретена. А она с белега риташе мечката, която си лежеше мирно и нищо не му правеше. Попитах го няма ли да си вземат билети.

- Няма пари, бащице. Нека ни откарат по етапен ред...

Но и по етапен ред не можах да пътуват, защото влакът стои на спирката само минута. А как да качат през това време старата тровава мечка? Мечкарят я дърпа, блъска я, но тя не се и помръдна. Локомотивът свирна, циганите се развикаха. Една тънка черноока циганка (като я погледнах, стори ми се, че на лицето няма нищо друго освен очи) скочи от вагона, където бе успяла да се качи, и развя дългата си пембена фуста.

Влакът замина. Те пак се скараха. После синджирът на мечката затрака към прелеза и главиците на децата, облежнати върху раменете на циганките, се изгубиха от очите ми....

Фенерът примигна и угасна - газта беше се свършила. За минутка само остана да свети въгленчето на фитила.

Добруджанците взеха по навияк сено от близката купа, постлаха го под сливата и легнаха да спят. Хладовината се спускаше от небето и шумеше в клоните на старото дърво.

До железопътния мост имаше ниска къща, измазана с глина, в която прозираха люспи от плява. Къщата беше иззидана над реката и имаше само една стая.

В нея преди години преспиваха градинарите, дошли да поливат домати и пипера, чиито зелени тирове опасваха десния бряг на Огоста. Сега в къщата не живееше никой. Лятно време, когато завалеше дъжд, косачите от близките ливади дотичваха тук, подпиряха косите си под стряхата и гледаха как облакът, сивобял и тътнещ, слиза ниско над хълмовете, огъва дърветата и те пукат под тежестта му. Капките подскачаха из вировете, сплъстяваха тревата, биеха по

покрива. Капчуците под стряхата ставаха толкова гъсти, че изплитаха люлееща се завеса с дъх на колендро. Някой закъснял косач със залепнала на гърба риза и с мустаци, потекли по мокрото му лице, я разгръщаше и се бухваше на сушина.

Тримата добруджанци останаха да живеят тук. Потегнаха вратата, заковаха пантите на прозореца, сложиха му стъкла. После отсякоха няколко върби, окастриха ги и си направиха нар. Високият взе от един откос три наръча детелина и застла с нея нара. В стаичката замириша на поле и на лято. Синеокият отиде до селото да купи газ и кибрит. Върна се привечер, седнал върху ритлата на селска каручка, която, сигурно за да бъде в тон с мършавото конче, беше така очукана, колелетата ѝ така криволичеха и скърцаха, че ако кончето се затичаше, тя цялата мигом щеше да се разпадне. Каруцарят почесваше с върха на камшика брадясалото като си лице, разказваше нещо и така се смееше, че бенката на лявата буза потрепваше и пълзеше като мравка към веждата му. Когато дойде до кантона, той спря, сбогува се с войника, дръпна с плавен жест поводите, подвижна на кончето: "Де ненаиграло се, де!" и сиромашката каручка потъна в сянката на акациите, а войникът тръгна, стъпвайки от траверса на траверса, към железния мост.

Когато стигна до къщата, той си спомни преживяното по пътя и така неочаквано се засмя, че двамата, които ковяха нещо до вратата, се извърнаха и го погледнаха с недоумение.

40

А синеокият имаше за какво да се смее. Когато излезе от селото и се запъти към спирката, му се припуши. Той винаги носеше в джоба си кесийка със ситно нарязан тютюн, но тоя ден беше я забравил. Потърси с очи някой мъж по пътя да го помоли за една цигара. Никого не видя. Е, няма що - ще потрае, докато се прибере.

Пътят приближи към реката и през клоните се показва покривът на воденицата. Повървя още малко и видя на завоя спряла каруца. Каруцарят го нямаше. Направи му впечатление, че конят е застанал много разкрячен, с вкопани в пясъка на пътя предни крака. Огледа се и зърна във върбалака неговия стопанин. Той беше слаб, дългокрак, със сиво елече, облечено върху черна фланела. Панталоните му, нагънати като хармоника, никога не бяха виждали ютия. На рамото си носеше върбови вършини толкова много, че главата му изглеждаше като топлийка, забодена в тях.

Каруцарят беше ядосан, затова и не забеляза войника. Накърши на коляно сухите клонки, сложи под тях шума и трева, щракна няколко пъти с огнивото, мушна под съчките късче прахан и след малко над шанеца се проточи едва забележима струйка пушек. Той клекна, дълго духа, появи се пламъче, после димът стана гъст и черен. Каруцарят се изправи, изтри с палец

насълзените си от пушека очи, бръкна в джоба, извади един картоф и го сложи в огнището. „Гладен е - рече си войникът. - Но какво ще направи само с един картоф?“ Тоя чудак го заинтригува и добруджанецът остана да види какво ще стане.

Каруцарят зърна войника, но се престори, че не го е забелязал, взе една тояга и започна да налага коня. Дръгливото животно наостри уши, озъби се заканително и още повече вкопа крака в пясъка.

Тогава войникът се намеси:

- Не бива да биеш коня! И без това едва се държи на краката си!

Оня, повдигна смачкания си каскет, сянката се отмести от лицето му и над редките кестеняви мустачки се появи зла усмивка:

- Ще пречупя циганския му инат! Кожата му ще одера, но няма да го оставя да ме разиграва!

Каруцарят отиде до огъня. Съчките вече бяха догорели и сред въглените чернееше картофът. Той го избута с клечка на тревата, взе го - пареше - прехвърли го от едната си шепа в другата и тръгна към коня. Повдигна опашката му, сложи горещия картоф под нея, натисна я с длан и рече:

- Сега ще включи първа скорост!

И наистина конят пошавна с гръб, сякаш го беше полазила муха, опита се да ритне, но удари крака си в стръката, изпръхтя и тръгна с неохота, сподирян от смеха на каруцаря.

Войникът също се засмя. Хареса му находчивостта на селянина.

- А бе, всичко се оправя накрая - погледна го каруцарят и той забеляза, че усмивката изведнъж е променила лицето му. То излъчваше доброта и само някъде в дъното на торбичките, които се спускаха под очите му, още потрепваше гневът. - Тоя кон само ме вкарва в разноси. Все трябва да нося картофи в джобовете си, огън да паля... А иначе добре тегли, но хване ли го инатът - спира и гръбнака му да пречупиш - не тръгва. Но за всичко има лек! - потупа той своя джоб и извади оттам друг, резервен картоф

Войникът се накани да продължи пътя си, но каруцарят го хвана за лакътя:

- Дума да не става - ще те откарам. Докъде? До спирката! Сядай!

Добруджанецът се намести на ритлата и двамата веднага намериха общ език. Каруцарят, запасният ефрейтор от ломския конен полк Андрей Матов (тъй му се представи), козирува така енергично, че дланта му светна като сабя, извадена от ножница, малко време помълча, сякаш си припомняше нещо, после заразказва весели истории.

И най-весела беше историята за купуването на тоя кон.

...Върнал се той от казармата и решил да си потърси кон.

Хубаво нещо са воловете, но друго е да имаш кон: изкъпеш го в реката, гривата му лъсне, яхнеш го - а земята пее под копитата. Но пари за хубав кон

нямал.

Вечер изваждал от вътрешния джоб на полушубата си десетина смачкани каймета, броял ги, размишлявал. Не стигат. Няколко пъти ходил на пазара, гледал как търговците водят сред навалищата черни, лъскави жребци с дълги шици и скърцащи седла, слушал горделивото им цвилене и сърцето му се стапяло от сладост, но какво да направи?

Най-после един понеделничен следобед, когато сенките на черниците в пазарището се покатерили по оградата, недоимъкът го отвел при реката, където циганите продавали дребни балкански кончета.

Приближил се до него един циганин - чернолик, с едри жълтеникави зъби (като на добичетата, които продавал), - поогледал го и се навел над ухото му:

- Кон ли търсиш? Ей тоя купи! Мнозина го искаха, но на тебе ще го дам, защото виждам, че разбираш от коне!

Бившият кавалерийски ефрейтор, който яздел кон Вихър и печелел полкови състезания, погледнал дребното конче, вързано с кална сиджимка, дожаляло му и посегнал да погали рошавата червеникава муцунка. Но докато да усети, ръкавът на ризата му изпращял под десния лакът и се развял между сивите бърни на добичето.

- Хапе, защото е серт! Но който разбира, купува серт кон!

И без да чака отговор, циганинът повел коня към реката. С едната ръка дърпал него, с другата - купувача.

Там, в мокрия пясък, разоран от коловози, стояла каруца. Циганинът запрегнал коня, който нервно потрепервал, плеснал с камшика над главата му както пляска дресьорите в цирка, викнал протяжно: "Хайде хо-о-оп!" - добичето се напънало, на две се превило, каруцата заскрипяла и затракала към брега.

Циганинът погледнал победоносно оня с откъснатия ръкав.

- Купиш ли го - късмет си имал! Не го ли купиш - съвестта ще те изяде!

Бившият кавалерист много не размишлявал. Харесала му пъргавината на коня. И на ум не му дошло, че циганинът цяла седмица преди това го е бил, за да го наплаши, та после, като го впрегне и вдигне камшика, разтреперан да поеме с каруцата. Малко кльощав е конят, но той ще го зоби всяка сутрин, люцерна ще му коси и току-виж за месец-два лъснал косъма.

Захванали да се пазарят. Качвали цената, сваляли я. Циганинът така тръскал ръката му, че после цяла седмица го боляло рамото. Наброил Андрей всичките си пари в черната шепа на джамбазина, потрил циганина с тях брадата си и рекъл:

- Излъга ме, но да е здраво и живо кончето. И сиджимката вземи. За спомен от мене!

Подложил Андрей полушубата, яхнал коня, потупвайки го с босите си пети по корема, тръгнал към село. Когато излязъл на шосето, забелязал, че конят върви добре от дясната страна на пътя, но завие ли наляво, отива право в канавката. Слязъл, поогледал го и разбрал, че е сляп с лявото око. Ядосал се на циганина, който го изиграл, но после се подсмихнал и си рекъл: "От лявата страна на яслите ще слагам слама. Конят няма да я вижда и ще мисли, че е сено."

Той обичал да се шегува със себе си дори когато му се плачело.

Една седмица Андрей оставил коня да си почива. Зоб му давал, два пъти

го къпал със сапун, решил го, шахматни квадратчета над хълбоците му направил като на кавалерийските коне - и в един неделен ден решил да го впрегне. Качил жена си в каруцата, усмихнал се на съседите, които седели до своите вратници, и потеглил по шосето. Дори не посягал към камшика - само подвиквал и конят вървял, потраквайки с копитата си по чакъла. Но на едно място, добре че било извън селото, изведнъж спрял, вирнал уши и вече не помръднал. Каруцарят помислил, че го е уплашило нещо - я куче, я лисица - и слязъл да огледа храстите. Нищо не открил. Подръпнал юздата - конят не тръгва, запъва крака и се опитва да хапе. Цял час го дърпал и накрая кипнал. Замахнал с камшика - счупил го. Вършина намерил - и тя станала на трески. А конят продължавал да стои като закован на пътя.

- Добра стига!

Обърнал се и видял до каручката Иван Гускин. Андрей схванал поздрава му като подигравка и се канел да го нахока: "Я си върви по пътя!", но кротките очи на стареца спрели на гърлото му гневните думи.

Иван Гускин беше един странник, който идваше винаги пеша, откъм Чипровци и носеше на дясното си рамо дисаги, напълнени с ароматни треви. Той имаше лице на човек, дълго гледал към слънцето, посребрени вежди и бяла брада, раздвоена по средата, която стигаше чак до пояса му. Носеше цървули от автомобилна гума, големи като лодки, посивели от праха на много пътища. Кучетата познаваха, че е добър човек и не го лаеха. Мъжете го канеха в кръчмата да го почерпят, но той отказваше - предпочиташе да пие чиста балканска вода от манерката, която се клатушкеше на пояса му, пристегната с конопена връвчица.

- Прахан, тинтява и говеждо биле за мъжки деца! - викаше той с тънкия си, приглушен от старостта глас, и хората се събираха да купуват от странната му стока. Мъжете вземаха прахан. Той я вареше с букова пепел и с нещо друго, което сам си знаеше какво е, и праханта ставаше толкова мека и пухкава, че още при първия удар на огнивото се запалваше. Бабите купуваха тинтява, за да я варят на внучетата си, когато зиме се простудят на пързалката и започнат да бухат по цели нощи. А говеждото биле все го вземаха невестите, които дълги години чакаха рожба и не можеха да се сдобият. То не винаги помагаше, но се случваше някоя булка да отиде във Вършец на бани, да пие там от лековитата билка и да тръгне след време с леки петна по лицето и с особен блясък в очите. Тогава шегобийците си казваха: "Помогнало ѝ е говеждото биле на Иван Гускин. Пък и друго е, когато човек смени въздуха..."

И си смигаха многозначително.

Та тоя Иван Гускин се спрял до каруцаря:

- Не ще да тръгне, а?

- Не ще!

- Инат е кончето, но дядо Иван на мнозина е помогнал и тебе няма да остави в беда.

И старият, много живял и много патил човек му разказал за всемогъщия печен картоф, дето лекува и най-големия инат. Бил чул за това от своя прадядо, който дълги години конярувал при лопушанския игумен и познавал много добре нрава на конете.

Наклали огън, опитали. Горещият картоф наистина се оказал чудотворен. Кончето тръгнало и дори весело замахало опашка.

Иван Гускин дал на Андрея цяла буца прахан - с добро да го споменава и свърнал по пътеката към реката, отнасяйки синевата на своите кротки, уморени очи и едва доловимото ухание на планински вирове, тинтява и говеждо биле.

42

Бойницата идваше в началото на април откъм Дунава. Нощем добруджанците чуваха плясък и бълбукане. Излизаха на прага и виждаха фосфорното сияние на едно рибно ято, което се стрелваше край основите на железния мост, озаряваше ги за миг и се изгубваше нагоре към утуките и подскачащите бързеи на Уручката бара.

Това бяха вестоносци. Те разпенваха с опашките си прозрачната вода на планинската рекичка, оглеждаха вировете и наметите и се връщаха към Дунава, за да отнесат вест на големите рибни стада.

И започваше дългият поход на червеноперките на юг - където ги викаше гласът на материнството. Лодки и мрежи преграждаха пътя им при устието на Огоста, но там водата беше дълбока, те ги заобикаляха или се промушваха под тях и голямата, все още бавна вълна на бойницата, разлюляла мокрите корени на раките при Ерденската кариера, приближаваше нашенското землище.

Тук реката беше по-плитка. Изведнъж нейните бродове, където камъните се провиждаха над водата, закипяваха. Усетили дъх на планина и на снегове, рибите се втурваха към Уручката бара, късаха отраженията на върбите и повета. Мятаха се една през друга, обзети от някакво опиянение, и техните тежки коремчета меко святаха, понесли трепета на един друг живот.

Вестта за идването на бойницата мигом обхождаше селата. Мъжете се качваха по таваните, сваляха сакове и серкмета и чакаха да мръкне, за да тръгнат крадешком през трапищата и трънаците. Плясъкът на мрежите им прогонваше цялата поезия на това тайнство и рибите, не дали плода си на вировете и на пролетта, се мятаха по прашните дъна на торбите, където браконьерите бяха държали ярма за овцете си.

Така ловяха рибата нашенци.

А лесковчани, които живееха на един див баир и бяха козари и кираджии, не виждали река, нямаха нито серкмета, нито сакове. Но вестта, че е пристигнала бойницата, юрваше и тях към нашенската река. Те идваха с дългите си бакенбарди, с косматите си свински цървули, по които беше залепнала глина и ланска букова шума, идваха и поклащаха дълги сопи на раменете си. Заставаха до бързеите и когато рибата се зададеше - толкова много, че реката пресъхваше изведнъж, замахваха със своите тояги.

Жертвите им оставаха залепени по камъните.

Торбите се препълваха, но лесковчани не бързаха да си отиват. Един, най-умният от тях, вадеше рибите от торбата, мереше ги с педя и клатеше

глава:

- Дребосък... Риба, ако е по-малка от кило, не е риба!

И разказваше каква риба видял на ломското пристанище. (Той никога не беше ходил там.)

...Рибарите започнали да изтеглят своите въдици. Едната от тях не се и помръднала. Толкова се напънали да я издърпат, че жилите им почнали да пукат. Лодката се огънала под нозете им, водата преляла над перваза: ще потънат! И тогава първом се показала ръждивата халка на въдицата, а след това - който лъже, Бог да го убие! - цяла волска муцуна. Лесковчанинът (той стоял на брега и гледал) отначало помислил, че рибарите са закачили някое удавено добиче, но после разбрал, че това е сом.

Измъкнали сома, положили го в лодката - не можел да се побере: опашката му стърчала цял метър отзад, а мустаците му се заплитали във веслата и лодката едва вървяла... Изкормили го на брега и намерили в стомаха му часовник - нов, лъскав, само каишката му малко поожулена. Погледнали секундарника - върви! "Бре! Сомът е изял някой човек сутринта, затова часовникът му още не е спрял", рекъл си лесковчанинът. А единият от рибарите, по-учен от него, му обяснил:

- Това произшествие е станало по-отдавна, но часовникът е автоматичен и се е навивал сам, когато сомът е плувал. Затова още цъка...

Лесковчаните слушаха, подпрени на тоягите си, и рибата, само за миг пощадена от тяхната жестокост, пенеше вировете и край корените се нижеха златистите зрънца на хайвера.

43

Добруджанецът с очилата обичаше до късно вечер да седи върху парапета на железния мост и да гледа към планината.

Вировете светеха, врязани в нивите, а по бързеите реката менеше своя цвят - от седефеносив до тъмнопепеляв.

По глиненния скат на Червеното вървище слизаше селската чарда - една бавна вълна от черни биволски гърбове се удряше ту в единия, ту в другия край на пътя, вдълбан сред глината. Биволиите нагазиха в Огоста и натопаху муцуни в тихата вода. Прахът, който вървеше след тях, ги настигна и ги закри

Тогава с тиха глъчка по една пътека се зададоху девойки. Те, заедно с извивките ѝ се изгубваху сред високите метли на просото и босите им нозе отново зашумяху по сухия пясък досами реката.

Девойките идваху да се къпят. Те търсеху най-затуленото място, далеч от пътищата и пътеките, избираху вир, ограден от върби и повет, с червени корени над подмолите, с тъмна ивица от слама, която, плувайки неуловимо за окото, разлюляваху ту отражението на някой облак, ту загасващото огънче на някоя лятна иглика.

Те се събличаха, обърнати гърбом, сякаш се срамуваха една от друга, и се криеха от очите на слънчогледите, които денем цъфтяха в подножието на хълма, а сега бяха дошли чак до реката. Девоичките се спускаха една след друга към вечерната вода. Мракът правеше още по-нежни линиите на телата им и тяхното люлеене наподобяваше онова вечно движение на земята, на хълмовете, на пътищата, на тая фиданка до брега, която криеше между своите клонки две ябълки - нежни и трепетни, едва порозовели, още недокоснати от ръката на градинаря.

Реката се плисваше, вълните стигаха до подмолите и оттам долиташе звънко бълбукане. Може би защото вечерта беше много тиха, тоя глас на реката стигаше чак до хълма, където косачите седяха край огъня. И техните очи се вдигаха над откосите, помамени от розовата светлина, която трепкаше и изгасваше във вира.

Тая вечер на юг се бореха две светлини. Едната обхващаше цялото небе над планината: там гореше София, разтърсена от вой на самолетни витла. А тук, над вира, който, гледан от хълма, приличаше на огнище със седефена пепел, се полюляваха бавно и грациозно млади тела и вечерникът ги изтегляше към небето като розови пламъци.

Пожарът зад планината избледняваше, изтъняваше, върховете, смалени от него, отново се изправяха и над тях, като искри, се появяваха звезди. А долу водата се плискаше в подмолите и нощта тържествуваше от нейното сияние.

44

Парапетът вече беше изстинал. Добруджанецът слезе, постоя, все още загледан нататък, и тръгна. Камбанката на кантона пак извести, че идва влак.

Лястовицата, чието гнездо беше под покрива, почти до камбанката, се стрелна над главата му. И той изведнъж си спомни за Добруджа, за лястовичите гнезда на училището, където толкова години прекара сред децата...

Гнездата бяха налепени едно до друго - толкова гъсто, че образуваха цяла редица, и само там, където напречните греди излизаха над мазилката, те висяха под тях така, както увисва венец, когато тежестта му на някои места е изскубнала гвоздеите. От година на година гнездата ставаха все повече - червени, кафяви, сиви, белезникави. Те носеха цвета на всички ниви и пътища, от които бяха излепени бучка по бучка. Есен първолачетата заставаха до прага и местейки пръстчетата си от гнездо към гнездо, се учеха да броят. Добруджанецът си легна. Опитва се да заспи - не можеше.

Видението на къпещите се девойки събуди в душата му нещо безкрайно хубаво. Той излезе навън, седна на един корен до реката, натроши цяла шепа войнишки хляб и хвърли късчетата на рибите. Денем ги виждаше как се боричкат и святкат край плаващите корички. Сега чу само бърз плясък и се усмихна: пак бяха дошли.

Заспа късно. Цяла нощ сънува пътища и телефонни жици, натегнали от лястовици.

45

А влаковете вървяха денем и нощем, свиреха още отдалече, за да предупредят кантонера, минаваха с грохот по железния мост и се изгубваха.

Добруджанците, раснали в една тиха равнина и свикнали само с шум на класове и с пеене на пъдпъдъци, приглушено от дълбочината на житата, отначало не можеха да свикнат с тракането и свиренето на влаковете, но после тия звукове им станаха така необходими, че ако не минеше влак, щяха да помислят, че на света е станало нещо много лошо.

Влаковете им носеха писма от далечния роден край, обикновено писани от децата им, с грешки, които им ставаха още по-мили, защото войниците знаеха, че малчуганите са се вълнували, когато са писали.

Оня с очилата - учителят - веднъж получи писмо от жена си. В него беше сложен лист, на който двегодишната му дъщеричка беше изрисувала дланта си. Петте пръстчета наподобяваха пет клончета, на които имаше дребни листенца - нокътчетата на детето.

Закачиха листа на стената в своята войнишка къща и той остана с тях през всички радостни и тъжни часове.

Малцина слизаха и се качваха на спирката. Това бяха обикновено работници по поддържането на линията, които в съботен ден се връщаха при семействата си, а в неделя вечер, натоварени с кошници, дамаджани и торби, вземаха влака, за да се приберат в своите бараки, вмирисани на смазка и траверси.

Веднъж в годината на спирката идваше един пенсиониран железничар от горните села. Той беше пострадал преди време, когато работеше като маневрист на Бойчиновската гара. Оттогава куцаше, ходеше по бани, но в един и същи ден на годината (железничарите обичат точността) обличаше своята куртка с две жълти крилца на яката, слагаше в портфейла си безплатния обиколен билет, закопчаваше джоба със секретна игла и тръгваше из България,

Отначало, когато беше по-млад, кръгът на неговите пътешествия стигаше до най-далечните краища, но после старостта започна да го скъсява, да свива тоя кръг все по-близо до него, да го огражда с релси, които не отиваха по-далече от кръгозора и които (той разбираше езика им) вече му говореха за нещо приближаващо и неизбежно.

Пролет, когато по селата из поречието започваха сборовете, на спирката слизаха повече хора. Мъжете обикновено си приличаха в своите костюми от груб шаяк, шити сякаш от един и същи шивач. Те ги носеха и в топло време в празник, защото им бяха нови. В дрехите на жените също нямаше нищо особено. Момичетата, които бяха дружки, си купуваха еднакви рокли, гerdани и обувки. А в празничен ден по-старите жени обличаха някоя блузка, която са

носили през своето моминство, блузка от жълта свила, с три сини копчета на пазвата. Вземаха в бохча обувки с високи токове, купувани, преди да отидат на венчавка, вече отеснели, с изкорубен хастар. Вървяха боси и когато приближеха селото, където е съборът, измиваха краката си в някоя мъртваца, обуваха се и тръгваха трмаво, несвикнали с високите токове. Когато седнеха да обядват, събуваха обувките си под масата, ядяха и сегиз-тогиз се навеждаха да погледнат към петите си, защото там се цибрееха едри, синкави плюски.

Измежду всички, които слизаха на спирката, правеше впечатление един мъж - висок, слаб, с бял костюм, чиито панталон, скъсен от прането, откриваше едри, ъглести глезени. Важна част от неговия тоалет беше розовата кърпичка, която се показваше като цвете из малкия джоб на сакото му, черният чадър и коравата сламена шапка с права периферия и с огледалце, залепено на дъното ѝ.

Тоя човек, казваше се Младен Баненски, ходеше по сборовете, заглеждаше се по момичетата и младите булки, грациозно размахал своя чадър. Избираше си жена и все не можеше да намери такава, която да му хареса. Обичаше да застава до тракащите хармоники на певците, които, развеселени и малко попрегракнали от сборянското вино, редяха песни за изневери и убийства, и разказваха трогателни истории за свекърви и снахи. Младен попиваше всичко, сам съчиняваше любовни песнички и обичаше, когато разговаря, да подхвърля по някоя рима. Това правеше впечатление, особено на момичетата, и славата на елегантния съчинител се носеше из нашия край.

Годините минаваха, белите панталони на Младен още повече окъсяваха от прането, червеникавата му коса вече оредяваше и когато снемеше сламеницата си, за да поздрави някоя красавица, на темето му светваше гол, потен кръг.

Той беше пропилял най-хубавите си години в търсене на нещо неуловимо - едни го наричат красота, той не можеше да му намери име, - ходеше малко смешен и тъжен в своите старомодни дрехи и диреше хора. Самотата го плашеше.

Добруджанците познаваха Младен - той почти всяка неделя слизаше на спирката и обичаха да разговарят с него. Пътникът одухваше пейката или постилаше кърпичка, преди да седне. И тогава учителят започваше:

- Ти май пак си тръгнал на сбор?
- Да, но пеша. Ако имам мотор, нямаше да видя такъв зор - отговаряше с рими той и се усмихваше, от което лицето му с хлътнали бузи и с дребни следи от шарка около очите още повече се удължаваше.
- Сигурно пак ще търсиш невеста по селата?
- Не мога да намеря симпатична - да ми легне на душата.
- Или да ти свие сърмата! - опитваше се да влезе в неговия тон учителят.
- А защо все ходиш с тоя чадър?
- Ако завали, да си нямам кахър...

Една неделна утрин Младен не се задържа дълго на спирката. Размени по няколко думи с добруджанците, каза им: "Пазете моста, че ако го отнесе Огоста, работата никак няма да е проста!", разтвори чадъра си - беше доста горещо - и тръгна по шосето, като избираше сенчестата страна. По това време откъм брода се зададе селската чарда. Циганинът беше карал биволите да се поизкалят в локвите - така те по-лесно понасят горещината. Младен носеше чадъра ниско над очите си и видя биволите чак тогава, когато една кална опашка го удари над коляното. Дръпна се като ужилен. Рядката кал потече по белия му панталон. Биволите отминаваха, лъскави от калта, докосваха се един-друг и се хлъзгаха, потраквайки с дебелиите си тъпи рога. Младен опита да изчисти калта с ножче. То обра натрупания пласт, но върху панталона остана широка жълтеникава ивица.

Тогава той сви към един вир, огледа се да няма наблизко жени, сне панталона си, пак се озърна и почна да го пере. Долните му гащи, с ластик, разтеглен около глезените, се дръпнаха и широкото им дъно допря пясъка.

Младен переше, а розовата кърпичка в малкия джоб на самото му, изтикана от навеждането, приличаше на прецъфтяло цвете...

46

Самолетите идваха откъм юг. Камбаните по селата, навсякъде с различен глас - някъде тънък и сепнат, другаде басов и предупредителен известяваха въздушна тревога. Дълго преди да видим самолетите, до нас достигаше тътен, който постепенно се усилваше. Изглежда че небето не можеше да го побере - тресеше се и кънтеше от него и той, удрян от облак в облак, падаше на земята.

Вместо да се крием из дълбоките трапища по поляната, където лете правеха тухли, или да замрем от страх в мазетата, между паяжините и ръждясалите обръчи на бъчвите, ние излизахме по улиците да гледаме необичайния въздушен парад.

Първите самолети се показваха в прореза между два облака. Крилете им, дълги и остри, разширяваха тоя прорез и през него тежко се изнизваше цялото ято. Опитвахме се да броим самолетите. Стигахме до сто и очите ни се уморяваха, защото черните въздушни крепости сегиз-тогиз правеха завой, ятото ослепително блясваше и пронизващата светлина ни караше да замиждаме.

По някой път над нашите глави се повеждаше въздушен бой. Бомбардировачите се движеха все така бавно, дори със сантиметър не разместваха своя строй, но над тях като разсърдени оси започваха да кръжат изстребителите. Те бяха дребни и нервни, нападаха с вой, който пронизваше равния гръмол на бомбардировачите, преди да се чуе пукотът на картечниците.

Изстребителите, придружаващи ятото, даваха отпор на нападателите, стремяха се да ги отвлечат по-далече от него, вдигаха се над тях и със свистене, което тресеше прозорците, се спускаха отвесно с такава скорост, че

крилата им оставяха бяла черта от небето чак до земята.

Подскачащо звънтене на гилзи от самолетна картечница, паднали върху отсрещния покрив, прекъсваше за миг нашето съзерцание.

- Бягайте! - извикваше една жена и дръпваше своето двегодишно дете, излязло на пътя да опознава живота. Така го дръпваше, че то хвъркваше и се залепваше като репей на пазвата ѝ.

Скривахме се под прашните акации и защитени от гъстата им шума продължавахме да гледаме към небето

Веднъж там стана нещо, което ни накара да изтръпнем.

Единият от изстребителите почти се прилепи към опашката на последния бомбардировач от ятото, чу се трясък, сякаш някой разцепи огромна дъска. Появи се пушек. Бомбардировачът изостана, започна да се снишава, наведе се на една страна и коремът му светна като на риба, където вместо плавници се показаха колелета. Той направи остър завой и растейки застрашително, се спусна право над нас. В дърветата избухна внезапен вятър. Каскетът на едни заляпал се мъж хвъркна... Но огромната машина успя да набере височина, направи широк кръг и като влечеше своята растяща опашка от пушек, която се закачваше по дърветата и сякаш намаляваше скоростта му, направи опит да прелети планината, но не можа, изпосече върховете на дъбовете (така ни се видя, защото се вдигна зелен облак) и се заби с оглушителен трясък в един дол.

Мъжете хукнаха нататък. Изглеждаше, че самолетът е паднал наблизко, затова и ние, децата, решихме да не изпуснем това зрелище. Занизахме се след мъжете, но не издържахме на техния вървеж и след като изкачихме два-три баира и нищо не видяхме, се върнахме в село.

А мъжете се прибраха чак привечер. Разговаряха шумно, ръкомахаха и всеки носеше някакъв трофей: парче плексиглас от кабината на самолета, шепи гайки, издраскани от клещите, с които са отвинтвани, някаква ръчка с топка на горния край, къс черна кожа от седалката на летеца. Сенегалеца, който вървеше пред всички и лицето му изглеждаше още по-черно - може би беше опушено от горящия самолет - се тухкаше, че са пристигнали късно. Мъжете от съседните села бяха обрели всичко преди тях. Един лесковчанин бил донесъл трион, с който нарязал самолетните гуми - за цървули. Толкова много парчета нарязал, че половината село можело да се обуе. Страшни пари щял да вземе той лесковчанин! Бащата на моя съученик Цонко съжаляваше, че не можал да отвинти километражния уред на самолета. Синът му, който все с техника се занимаваше, можел да го приспособи към техния велосипед... Но нямало късмет момчето. Някакъв другоселец просто издърпал уреда от ръцете на Цонковия баща. Андрей Каруцаря носеше една дребна крушка - само това останало за него. Надяваше се, че ще може да я сложи на фенерчето, с което си служеше вечер, когато носеше слама на коня. Един, който разбираше от електричество, я погледна срещу слънцето и каза, че самолетните крушки светят много силно и никак не харчат ток. С една батерийка можеш да си служиш години!

Особено съжаляваха всички, че не са могли да намерят парашута на летеца. (Аз не успях да видя кога е скочил.) Сенегалеца продължаваше да

разказва, че един негов братовчед, пъдар от Мездреята, намерил такъв парашут и решил да си ушие риза от него. Започнал да го крои шивачът - жилав плат, ножиците му станали на телник. Седнал да шиє ризата - всичките игли на машината изпочупил. Тогава с ризата се заела жената на пъдаря. Първом пробивала плата с шило, по чиято дръжка удряла със сатър, а след това шиєла с губерка. Чудесна риза станала. Той ходел посред зима само с нея, без палто, и не усещал никакъв студ. Но властите научили за парашута (той, макар и неприятелски, бил държавно имущество) и по донесение на шивача пъдарят бил уволнен дисциплинарно, а ризата му конфискувана и приложена към протокола.

Мъжете поглеждаха окърпените си ризи, гледаха и ризата на Сенегалеца, ушита от стара рокля, запазила свеж сивия си цвят само там, където е бил тегелът - и си мислеха за оня щастливец, който е намерил между изпокършените дъбове в планината чудодейния парашут.

Не навсякъде се срещат доносници. Дано не го е видяло зло око.

47

Самолетите отминаваха. Татък, отвъд Дунава, техните бомби разтърсваха земята, но ние не чувахме избухването им, защото румънската земя беше много далеко. Долавиха го еднички телеграфните жици и дълго след като самолетите се изгубеха от нашите очи, тревожно звъняха.

Идваше есента. Трепетликите до железния мост и нагоре, край пясъчния средорек, започнаха да пожълтяват. Небето се изпълни с листа. Високо над нас, станали съвсем дребни, те се смесваха с огромните ята на прелетните птици, които извираха иззад всички баири, прилепваха се едно към друго и се случваше да видим как в края на тоя птичи облак светва като тънка ивица, огряна от слънцето, върволицата на някакви снежнобели птици, долитнали откъм Ком.

Наставаше времето на сеитбата. Плуговете, отразили небето и земята, пътуваха с това отражение, трепкащо от подрусването на биволските коли, носеха го - ту огненочервено, когато плъзницата се обръщаше към глинените скатове, ту сребристосиво, с едно хлъзгащо се птиче ято по средата, когато палешникът се извиеше към небето...

48

Продадохме татковата ловна пушка, добавихме още пари, които бяхме скътали, за да препокрием къщата, и дядо отиде в Берковица да поръча надгробен камък за баща ми при един свой приятел.

Мина лятото и майсторът ни проводи вест, че паметникът е готов.

Дядо потегна колата, защото ни чакаше дълъг път. Натрупа на

потоницата сено и царевичак, постла ямурлука и ми каза:

- Това ще е твоето легло!

Отдире на колата сложи плуга, за да можем на другия ден, като се върнем от града, да отидем направо на оран.

Тръгнахме след вечеря. Фенерът, който висеше на ритлата, пушеше и неговият горчив мирис се смесваше ту с ухание на върби, ту с дъх на язове и царевична реса. По това познавах в тъмното дали пътят се докосва до реката или вече приближаваме кукурузите, които след миг ще задращят по ритлите с коравите си трошливи листа.

Пътувахме цяла нощ.

В града пристигнахме, когато едва се развиделяваше. На изток, накъсана от върхари на тополи, светлееше широка розова ивица. Къщите, които се провиждаха в сумрака, я повтаряха с прозорците си и трудно можеше да се разбере в кои горят лампи и в кои се отразява утрото. Край нас преминаваха каракачани с дребни сънливи кончета. На скърцащи самари посветваха гюмове. В тях звънтеше и бълбукаше доено през нощта планинско мляко.

Къщата на каменоделеца беше в края на града. Оттук започваше полето с още неорязан слънчоглед и с бразди, опасали от всички страни широкия разграден двор. Дядо спря биволите, хвърли им сено върху ярема и двамата тръгнахме да се обадим на майстора.

Целият двор беше изпълнен с паметници. Те стояха един до друг - бели и високи - обърнати на изток, откъдето се раждаше денят. В тоя ранен час паметниците ми приличаха на хора, застанали по риза до браздите, за да благословят с мълчание ръцете на сеячите.

Намерихме татковия паметник. Той беше подпрян на една топола. Сиви жилки като корени се спускаха от върха му и го пронизваха целия. Най-гъсти бяха долу, при основата - сякаш му бяха нужни, за да се впие с тях в земята.

Каменоделецът се здрависа с нас. Дланта му беше суха, цялата вкоравена от мраморния прах. И лицето му, с воднисти очи и болезнено отпуснати бузи, имаше цвета на каменните късове, затрупали неговия двор.

Дядо, като плюнчеше палеца си и отлепваше с него омаслените банкноти, наброи в шепата му цял шумящ куп. Каменоделецът ги сгъна, поизправи се, за да се отпусне задният му джоб, и ги смести там. Когато се нагани да влезе въщи, защото беше по риза, а откъм планината духаше резлив вятър, дядо му рече тихо, сякаш се стесняваше от думите си:

- Слушай, момче... Издълбай и моето име на камъка. После я се сети някой да сложи знак на гроба ми, я не... Вървя по земята, а сърцето ми е там, при моя син...

Като помръдна очилата с телена мрежа вместо стъкла (тия очила стояха на челото му), каменоделецът погледна учуден дядо. "Тоя човек или е голям скъперник, или е мъдрец!" - продума на себе си работникът, взе длетото, положи паметника на тревата и като го стисна с коленете си, сякаш камъкът ще му избяга, започна да дълбае буква по буква. Мраморните късчета ме обсипаха със своите искри и под татковото име аз прочетох: "Тук почива праха и на неговия

баща...”

А през това време дядо кашляше и ядосан риташе по корема едната биволица, която беше се отвързала и пасеше в отсрещната овощна градина. Каменоделецът помогна на дядо да издърпа плуга по-назад, подложиха царевични снопи и сено. Между плуга и ритлата наместиха мраморния къс.

Аз седнах до дядо.

Тръгнахме си. От подрусването на колата паметникът се местеше напред и докосваше гърбовете ни. Спирахме, за да го издърпаме към плуга, но щом биволите изминеха стотина метра, той отново ни доближават със своята пронизваща студенина.

“Тук почива праха и на неговия баща...” тъмнееха разкривените букви върху мрамора. А дядовото сърце, вече много уморено от живота, още не почиваше.

И прахът на големия път не почиваше. Той, погребал в себе си безброй хора, живели преди нас на земята, се вдигаше, разбуден от бавните биволски копита, и ни съпровождаше неотстъпно.

Дядо изтриваше тоя прах от лицето си, изтърсваше го от цървулите си, като ги чукаше о ритлите.

Но той вървеше неумолим след нас.

49

Отидохме да орем нивата при кантона. Мама беше омесила питка – тънка, печена под лист от тетрадката ми, за да не прегори. Тая питка, направена от първото мливо след вършитбата, мама провозваше на чучулигите. Аз я сложих посред нивата, на най-високото място, за да я видят. Те бяха пели на корените и класовете, на тях се падаше първият залък.

Дядо впрегна биволите, плю на дланите си, поразмести плуга, за да го закрепи, подвижна нещо и палешникът сред пукот на изскубнат пирей и шум на разкъртена прегоряла пръст започна бавно да потъва.

Над нивите лежеше тънка мъгла, съвсем тънка - върховете на къртичините, където стърчеше по някоя сламка, я пробиваха. Това беше есенното дихание на реката, но на мен ми се струваше, че виждам утаения грохот на самолетите, че дядовият плуг го разкъртва заедно с коравата пръст. Такива мисли ми идваха и когато се спънех в някоя къпина. Тя се повличаше и звънваше като жица - в нея беше попило металното кънтене на самолетите.

Плугът разораваше тоя тътен и го погребваше в браздите...

Високият добруджанец свърна към кантона, витецът на герана застърга, чу се тракане на кофа и аз го видях да пие - по навик той изливаше струята отвисоко, направо в устата си. После войникът повървя по чакълестия насип и кривна към нашата нива. Дядо беше на другия край, обръщаше биволите, и не го видях. Високият мъж подпря пушката си до клена и се наведе над браздите.

Дъхът на стърнище и на земя го накара да погледне дланите си. Черните ивици на техните бръчки му спомниха за добруджанската пръст - тя беше се просмукала в тях през големите сеитби. Той взе една бучка, разтри я между пръсти те, пое си дъх и нещо, дълго спотаявано, раздвижи ръцете му. Седна на буците, беше му приятно да усеща с тялото си коравината им, изу ботушите си, малко подгазени на петите, защото му бяха тесни, закрепил ги в една бразда и тръгна през орането с тромава, люлееща се походка на добряк. Буците гъделичкаха неговите боси нозе, коренчетата се завираха между пръстите му и се задържаха там, сякаш бяха намерили пукнатинка, през която продължаваха да растат.

Дядо спря биволите, за да не смути вълнението на войника. Той виждаше на неговото лице нещо, което не можеше да изрази с думи, и то го караше да затаи дъх.

Самолетите пак се зададоха. Техният тътен се разля в небето като далечна гръмотевица. Аз вдигнах очи да ги видя, но над главата ми, шумейки със своите устремени към далнината криле, преминаха лястовици. Сякаш очаквали тяхното приближаване, откъм кантона се вдигнаха две ята. Жиците, на които бяха кацнали, трепнаха при излитането и тяхното звънтене, което се предаваше от стълб на стълб, във всички посоки, каза на другите лястовици, накацали край другите пътища, че е време да тръгнат на юг.

Ятото на самолетите се изгуби, заличено от ускоряващото се движение на хиляди криле, изстъргано от тях - така, както художникът изстъргва с ножа си случайно попадналата боя върху неговата картина.

Гръмолът на самолетите вече не се чуваше. Само от време на време, когато птичийт облак се поразкъсаше, тътенът успяваше да се промъкне през пролуката и преди лястовичето ято да го отреже, сливайки двете си части като остриета, той падаше по нивите, кънтящ, подобно изтървана ламарина.

Добруджанецът вървеше бос по браздите и се смееше. Смееше се на глас, разгърден, загледан към хълмовете, по които, широко разкрасени, сякаш се крепяха, за да не се хлъзнат от чертата на кръгозора, вървяха сеячи.

50

Когато мръкна и сеячите си тръгнаха, в небето остана само плетеница от високи оголели клони. Сред тях, като незалязло слънце, смалено от далнината, червенееше ябълка.

Мракът стана толкова гъст, че ние, които се завръщахме у дома, не вървяхме по земята, а по говор на хора, по плисък на реки и по ехо на семена. И ми се струваше, че това дърво, което издигаше своя плод към небето, беше вплело корените си не в черноземя, а в тая невидима душа на вселената.

Хората вървяха, слени със земята.

Тя ги надживяваше, но те, тленните, я правеха безсмъртна, като ѝ даваха

частица от себе си, от радостта и страданието си. Изграждаха я така, както песъчинките се сливат, за да станат и темел на къща, и планина...

Ябълката издигаше своите клони към небето. Денят, който още не беше догорял във вировете, протягаше към идващото утро една зряла ябълка. Една надежда.

51

Последните изписани листове лежат на моята маса. Тук ли свършва преживяното? Тук свършва, защото момчето си отива. Аз се обръщам да му кимна за сбогом и то ми се усмихва. Момчето има моите черти. Вратлето му е много почерняло от зноя и само там, където е минала машинката на бръснаря, личи снежнобяла ивица. Панталоните, издути на коленете, са окъсели, защото момчето е пораснало през това лято. Къдравата му коса е толкова буйна, че ученическата фуражка едва се крепи върху нея и при всяка крачка се полюлява – ще падне.

- Скоро ли ще мине влакът? - пита момчето.

- Скоро - поглеждам часовника си аз.

Момчето спира до кантона, почуква на тенекиеното прозорче и преди да изщрака резето и да се покаже козирката на кантонера, с почернелите си пръсти отброява върху грапавата мазилка на перваза купчинка монети за билет. То цяло лято е събирало орехи, скътвало е стотинка по стотинка, за да си го купи.

Аз гледам към Ком. Планината се е сляла по цвят с небето и снежният връх виси във въздуха като сребърен облак.

- Когато отново се върнеш, ще ми подариш ли един кестен? От ония, дето есен подскачат по берковските улици. За спомен.

- Само малките деца се радват на такива кестени. Ти ще го подържиш и ще го захвърлиш.

- Не, аз ще го посадя у дома. Да ми спомня за тебе.

- Ако не поникне?

- Ще мисля дълго за него и той ще поникне. Човешките мисли могат да правят чудеса...

Момчето ме гледа с големи, тъжни очи. То е още малко и не знае каква е цената на един такъв кестен. И на една сълза.

- Наесен ще дойда при тебе - казвам му аз. - Ще ти купя нова фуражка - с лачена каишка, с опъната пружина. И обувки ще ти купя. И костюм - от най-хубав плат. Искам да се радваш. Да си щастливо момче..

То не ме чува. То има друго богатство - билетът, който лежи в дланта му, измокрен от стискане. Очите му са пълни с далнини и с релси, които водят към чудесата и тайните на идващите дни, душата му чака свирката на локомотива.

Аз знам, че след минута влакът ще го грабне, кантонерът, обул на бос крак вехти обувки и повлякъл черните им връзки, ще развее своето байраче, ще

му викне: “На добър път!” - и аз ще остана сам да гледам как влакът се извива като пружина и скрипти на завоя, сякаш ще изхвъркне от релсите, как се смалвява, обхванат от прилива на боровските слънчогледи, и над него остава само синкава ивица пушек...

Но сега момчето е още до мене. Острите му рамене не потрепват под дланта ми. Аз преминах с него толкова пътища и страниците на тая книга, докато я пишех, бяха топлени от неговото дихание.

Ето, железничарят излиза.

Аз се обръщам гърбом, за да не види, че плача.

И момчето не забелязва сълзите ми.

То има един билет - един бисер в раковината на дланта си. И денят е пълен със светлина на релси.

ЕПИЛОГ

След много време отново минах по тоя път. Изсечените трепетлики бяха прибрани. Само тук-таме из трапчинките се виждаха трески. Изпокаляни от гумите на камионите, те приличаха на зеленикави шисти, с каквито децата обичат да пишат по оградите.

До пътя бяха останали само шубраки и къпини и сред тях, сякаш дошла от другаде, стоеше една трепетлика. Корените ѝ започваха в слънчогледовата нива и се изгърбваха високо над пръстта. Хората не бяха ги секли, за да не навредят на старото дърво. В клоните имаше много гнезда - на най-различни птици - и аз си мислех, че ако в пролетна утрин човек спре под трепетликата, ще чуе цяла симфония от гласове. Но сега беше есен. Гнездата бяха пълни с шума и тишина. Само върху стеблото между криволичещите пукнатини на кората личаха букви и знаци, дълбани от ножчетата на пътниците и биволарчетата.

Взрях се в тях. Повечето бяха покрити с червеникав лишей. На едно място, където кората беше по-гладка, открих рисунка: момче, яхнало кон. Тя беше изрязана много отдавна. Дървото, сълзейки напролет, се беше мъчило да я заличи, но с белезите, които беше оставило, още повече я подчертаваше, правеше я релефна и рисунката беше придобила хубостта на остарелите и олющени икони, които откриват през пукнатините и раните си необичайни цветове и съчетания.

Искаше ми се да вярвам, че някой от секачите е видял нарисуваното момче с коня, спомнил си е нещо, за което животът не му е оставял време да помисли, и е пощадил дървото.

Язовирната вода ще стигне до шосето, малко по-долу от трепетликата, и тя ще остане да зеленее на брега.

По стъблото ѝ ще се вият дългите върволици на мравките, ще стигат до момчето с коня и пак ще се спускат към земята, образували криволичещ червен път. Но изрязаното момче няма да дръпне юздата, изплетена от един паяк. И

във вечерните часове, когато се раждат приказките, конят, хлъзгайки се с копитата си по кората, няма да слезе долу, където са пътищата на хората. Той заедно с момчето ще остане да слуша говора на птичите гнезда, обърнал очите си към ония далечни дни, за които ви разказах на тия страници.

И аз, като момчето с коня, ще остана завинаги на оная земя.

В нечакан час, когато душата ми затыгува, облаците ще изпратят над нашата улица в далечния град една чучулига. И нейната песен ще ме поведе на север. Високите снегове на Тодорини кукли ще измият лицето ми със своята светлина. Ябълковият вятър на зеленото поречие ще вдигне своите вихрушки в очите ми.

И аз ще тръгна по дъното на голямата вода, уловен за песента на чучулигата.

Над главата ми, високо горе, една след друга ще се появяват звезди, ще стават толкова много, че очите ми вече не ще могат да ги поберат. Вълните ще се люлеят, ще размиват звездната светлина и аз ще вървя под едно златно небе, ще вървя и ще се усмихвам на нещо много мило, изчезнало завинаги...